

KGZS – Kmetijsko gozdarski zavod Nova Gorica

Zakrivljeno palico v roki ... *S gobaston palicon va rukah*

Zgodovinski pomen paše in pašništva za okolje *Povijesno značenje ispaše za okoliš*

Projekt APRO

»Čezmejna pobuda za zaščito in revitalizacijo biološke raznovrstnosti
okolja z rejo avtohtonih pasem«

Projekt APRO

»Prekogranična inicijativa za zaščito i revitalizaciju biološke raznolikosti
okoliša korištenjem autohtonih pasmina«

Projekt APRO delno financira Evropska unija v okviru Operativnega programa
IPA Slovenija-Hrvaška 2007–2013

*Projekt APRO djelomično financira Europska unija u okviru Operativnog programa
IPA Slovenija–Hrvatska 2007.–2013.*

Založil: KGZS – Kmetijsko gozdarski zavod Nova Gorica

Uredniški odbor: Darja Zadnik, Miran Sotlar, Tomaž Volčič, Davor Mrzlič, Gordan Šubara

Avtorji besedil: Tomaž Volčič, Darja Zadnik, Davor Mrzlič, Miran Sotlar, Gordan Šubara

Avtorji fotografij: Davor Mrzlič, Tomaž Volčič, Miran Sotlar, Rafaela Žejn

Arhivske fotografije: Slovenski etnografski muzej, Ljubljana

Slika na naslovnici: Ovčar Gvardjančič iz Podgrada (Boris Orel, 1955)

Zbiranje ustnega izročila, starih fotografij in drugega arhivskega gradiva: Tomaž Volčič, Majda Godina, Zdenka Benčan, Rafaela Žejn, Mirjam Furlan, Danijela Volk, Elizabeta Bonin, Davor Mrzlič, Srečko Horvat, Aleks Dariž, Ema Zadel, Milena Štolfa, Ida Štoka, Darja Zadnik, Miran Sotlar, Alfredo Jedrejčič, Neven Rimanič, Gordan Šubara

Recenzija: Jože Vončina

Lektoriranje: Alkemist, prevajalske storitve d. o. o., Ljubljana

Prevod in lektoriranje hrvaškega besedila: Alkemist, prevajalske storitve d. o. o., Ljubljana

Oblikovanje in tisk: Grafika Soča d. o. o., Nova Gorica

Naklada: 3.500 izvodov

Nova Gorica, 2013

Izdavač: KGZS – Kmetijsko gozdarski zavod Nova Gorica

Uredniški odbor: Darja Zadnik, Miran Sotlar, Tomaž Volčič, Davor Mrzlič, Gordan Šubara

Avtori teksta: Tomaž Volčič, Darja Zadnik, Davor Mrzlič, Miran Sotlar, Gordan Šubara

Avtori fotografija: Davor Mrzlič, Tomaž Volčič, Miran Sotlar, Rafaela Žejn

Arhivske fotografije: Slovenski etnografski muzej, Ljubljana

Slika na naslovnoj stranici: Ovčar Gvardjančič iz Podgrada (Boris Orel, 1955)

Prikupljanje usmene predaje, starih fotografija i ostalog arhivskog materijala: Tomaž Volčič, Majda Godina, Zdenka Benčan, Mirjam Furlan, Rafaela Žejn, Ema Zadel, Danijela Volk, Elizabeta Bonin, Davor Mrzlič, Srečko Horvat, Aleks Dariž, Milena Štolfa, Ida Štoka, Darja Zadnik, Miran Sotlar, Alfredo Jedrejčič, Neven Rimanič, Gordan Šubara

Recenzija: Jože Vončina

Lektura: Alkemist, prevajalske storitve d.o.o., Ljubljana

Prijevod i lektura hrvatskog teksta: Alkemist, prevajalske storitve d.o.o., Ljubljana

Oblikovanje i tisak: Grafika Soča d.o.o., Nova Gorica

Naklada: 3.500 primjeraka

Nova Gorica, 2013

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

636.083.314(497.471/.472)
636.083.314(497.571)

ZAKRIVLJENO palico v roki --- : zgodovinski pomen paše in pašništva za okolje : projekt APRO Čezmejna pobuda za zaščito in revitalizacijo biološke raznovrstnosti okolja z rejo avtohtonih pasem = 5 gobaston palicon va rukah : povijesno značenje ispaše za okoliš : projekt APRO Prekogranična inicijativa za zaštitu i revitalizaciju biološke raznolikosti okoliša korištenjem autohtonih pasmina / [avtorji besedil Tomaž Volčič ... [et al.] ; avtorji fotografij Davor Mrzlič ... [et al.] ; prevod Alkemist]. - Nova Gorica : KGZS - Kmetijsko gozdarski zavod, 2013

ISBN 978-961-93296-1-0
1. Vzp. stv. nasl. 2. Volčič, Tomaž
266141184

*Ne, palice svoje ovčarske
za žezlo kraljevo ne dam,
in rajši ko krone cesarske
cvetice na glavi imam!*

Simon Gregorčič

1. Uvod

Pričujoča knjižica je nastala pri projektu APRO »Čezmejna pobuda za zaščito in revitalizacijo biološke raznovrstnosti okolja z rejo avtohtonih pasem«. Območje izvajanja projekta zajema v Sloveniji občine Koper, Izola, Piran, Sežana, Hrpelje-Kozina, Komen, Divača, Postojna, Pivka in Ilirska Bistrica, na Hrvaškem pa območje Istarske županije.

Človek je skozi tisočletja kultiviral zemljo z namenom, da si zagotovi hrano. Glede na naravne danosti je zemljišča uporabljal za pašo, košnjo in za gojenje kulturnih rastlin. Na območju, ki ga zajema projekt, prevladujejo pašniki in enokosni travniki – senožeti. Razlog za to so kmetijska tla tega območja. Plitka in kamnita tla na apnencu ali flišu, ki jih v poletnem času pesti še suša, so primerna le za ekstenzivno živinorejo. Suha travišča, ki prekrivajo obsežna območja notranje Istre, Čičarije, Krasa, Brkinov in pivškega krasa, so skozi stoletja postala dom številnih rastlinskih in živalskih vrst. Del tega naravnega bogastva, hkrati pa tudi pogoj njegovega nastanka in obstanka, so tudi tradicionalne, avtohtone pasme pašnih živali, kot so istrsko govedo, istrska ovca,

*Oj pramaliće,
kako je lipo, kad počne nicati cviče,
kad počne pupati grabar, jasen i drinak,
a šparoge niču iz stine.
Koruna se zgusne, arija lipo zadaje,
nebo je modro i svitlo, vitar mek i tepa.*

Mate Balota

1. Uvod

Ova je knjižica nastala kao rezultat projekta APRO »Prekogranična inicijativa za zaštitu i revitalizaciju biološke raznolikosti okoliša korištenjem autohtonih pasmina«. Područje provođenja projekta obuhvaća u Sloveniji općine Koper, Izolu, Piran, Sežanu, Hrpelje-Kozinu, Komen, Divaču, Postojnu, Pivku i Ilirsku Bistricu, a u Hrvatskoj područje Istarske županije.

Čovjek je kroz tisućljeća kultivirao zemljište s namjerom da osigura sebi hranu. S obzirom na prirodne datosti, zemljišta je koristio za ispašu, košnju ili za uzgoj kultiviranih biljaka. Na području koje obuhvaća projekt prevladavaju pašnjaci i jednokosni travnjaci (livade). Razlog tome su tla na ovom području. Plitka i kamenita tla na vapnencu ili flišu, sa čestim ljetnim sušama, pogodna su za ekstenzivni uzgoj stoke. Suhi travnjaci koji pokrivaju velika područja zaleđa Istre, Čičarije, Krasa, Brkina i Pivškog krasa tijekom stoljeća postali su dom brojnim biljnim i životinjskim vrstama. Dio tog prirodnog bogatstva i istovremeno uvjet za njegov nastanak i opstanak su tradicionalne, autohtone pasmine pašnih životinja, kao što su

istrska koza in istrski osel. Te pasme so se skozi čas prilagodile izjemno skromnim življenjskim pogojem v tej pokrajini in so njen neločljivi del. V fazi intenzifikacije pridelave hrane in kasnije globalizacije svetovnega gospodarstva v 2. polovici prejšnjega stoljeća so bile te tradicionalne pasme potisnjene na rob preživetja, marsikje so celo izginile. Tako območje na eni strani ogrožajo dejavnosti, ki preoblikujejo pokrajino (urbanizacija, intenzivno monokulturno kmetijstvo), na drugi strani pa opušćanje tradicionalnega, prostoru prilagojenega kmetovanja in rabe prostora (paša, košnja, obrt in malo gospodarstvo). Z opušćanjem tradicionalne kmetijske rabe tal so se spremenile razmere za vsa živa bitja v teh življenjskih združbah. Številne rastlinske in živalske vrste so začele izginjati iz tega prostora, izjema ni niti človek. Propadanje velikih površin suhih travnikov in njihovo postopno spreminjanje v gosto in neprehodno gošćavo pa vendarle počasi vodita k spremembam v načinu razmišljanja o zaštiti okolja.

Čezmejno območje, o katerem govorimo, je bilo vedno gospodarsko in kulturno tesno medsebojno povezano. Podobne naravne danosti na obeh straneh meje omoguććaju usklajeno načrtovanje in zagotavljanje trajne vitalnosti tega prostora z zašćito naravnih virov in spodbujanjem oživljanja tradicionalnih gospodarskih dejavnosti. Z ustreznimi modeli trajnostne rabe prostora lahko ustavimo negativne težnje, kot so opušćanje kmetovanja, zarašćanje, posledično obsežni požari v naravi, upadanje prebivalstva v odročnih krajih, izginjanje

istarsko govedo, istarska ovca, istarska koza i istarski magarac. Nabrojane pasmine su se s vremenom prilagodile iznimno skromnim životnim uvjetima u ovom području i postale njen neodvojivi dio. U fazi intenziviranja proizvodnje hrane i kasnije globalizacije svjetskog gospodarstva u 2. polovici prošlog stoljeća ove su tradicionalne pasmine dovedene na rub opstanka, a negdje su čak i nestale. Tako područje ugrožavaju s jedne strane djelatnosti koje mijenjaju krajolik (urbanizacija, intenzivna monokulturna poljoprivreda), a s druge strane napušćanje tradicionalne, prostoru prilagođene poljoprivrede i korišćenje okoliša (ispaša, košnja, obrt i mala gospodarstva). Zbog napušćanja tradicionalne poljoprivrede promijenili su se životni uvjeti za sva živa bića u tim životnim zajednicama. Brojne biljne i životinjske vrste počele su nestajati iz tog prostora, a iznimka nije ni čovjek. Propadanje velikih površina suhih travnjaka i njihovo postupno pretvaranje u gustu i neprohodnu šikaru dovode do promjena u pristupu razmišljanju o zaštiti okoliša.

Prekogranično područje, koje je uključeno u projekt, uvijek je bilo gospodarski i kulturno usko povezano. Slične prirodne datosti prekograničnog područja omoguććavaju usklađeno planiranje i osiguravanje trajne vitalnosti ovog prostora preko zaštite prirodnih resursa te poticanja oživljavanja tradicionalnih gospodarskih djelatnosti. Odgovarajućim modelima održivog korišćenja prostora možemo zaustaviti negativne trendove, kao što su napušćanje poljoprivrede, zarastanje zemljišta, kao po-

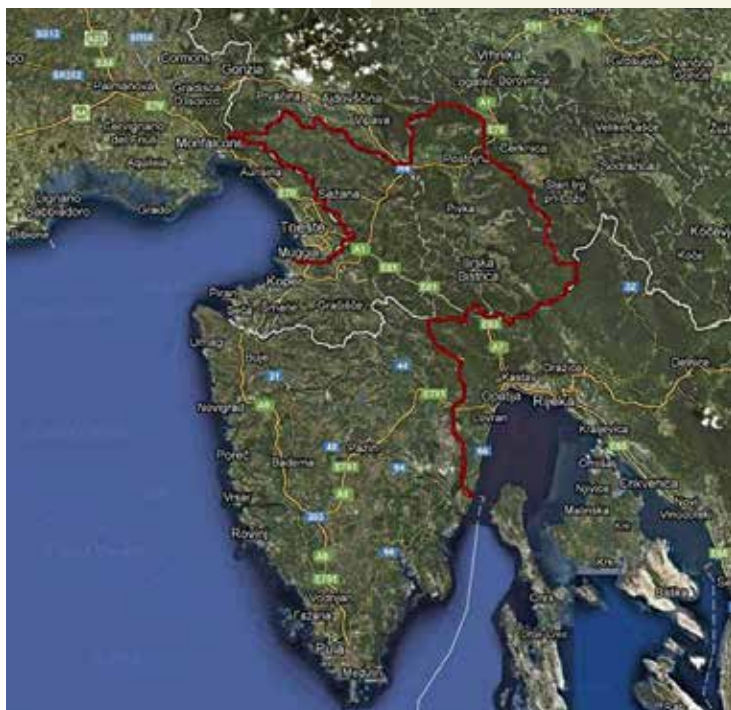
rastlinskih in živalskih vrst ... Pri tem izhajamo iz tradicionalnih, preizkušenih, naravi prijaznih načinov reje živine.

Paša je bila na tem prostoru od nekdaj prisotna in je v različnih oblikah vplivala na način življenja. Ohraniti želimo znanje in vedenje, ki je še prisotno na podeželju. Za prihodnost je pomembno z gospodarskega in kmetijskega vidika pa tudi kot del naše zgodovine in korenin.

Sodelavci projekta APRO smo pri zbiranju ustnega izročila in fotografij povezali svoje strokovno znanje s poznavanjem po-

sljedica zarastanja požari velikih razmjera, smanjenje broja stanovništva u udaljenijim krajevima, nestajanje biljnih i životinjskih vrsta i sl. U svakom slučaju oslanjamo se na tradicionalne, provjerene, održive načine uzgoja stoke.

Ispaša je na ovom prostoru već odavno prisutna te je u različitim oblicima utjecala na način života. Želimo sačuvati znanje koje je još prisutno na selu i koje je za budućnost važno s gospodarskog i poljoprivrednog stajališta, ali, i kao dio naše povijesti i naših korijena.

Slika 1: Zemljevid območja: v Sloveniji občine Koper, Izola, Piran, Sežana, Hrpelje-Kozina, Komen, Divača, Postojna, Pivka in Ilirska Bistrica, na Hrvaškem pa območje Istarske županije

Slika 1: Karta područja: u Sloveniji općine Koper, Izola, Piran, Sežana, Hrpelje-Kozina, Komen, Divača, Postojna, Pivka i Ilirska Bistrica, a u Hrvatskoj područje Istarske županije.

deželja in ljudi. Pogovarjali smo se z rejci, ki imaju sami izkušnje s pašo in pašnim živalmi, s starijima vaščani, ki so obudili spomine na pašu nekada, z ljudmi, ki negujuju tradiciju, ... Zbrali smo veliko zanimivih pri-povedi, spominov in opisov načina paše in pašništva s celotnega območja izvajanja projekta. Strnili smo jih in prikazali po pokrajinah, tako kot so se glede na okolje izoblikovali skozi čas in vplivali na življenje vse do današnjih dni. Pregled smo začinili z utrinki iz pastirskog življenja, zanimivostmi, stari-mi fotografijama i fotografijama, ki smo jih naredili ob obiskih.

Na osnovi zbranega skušamo odgovoriti na vprašanje, kaj se lahko naučimo iz prete-klosti in kaj lahko s pridom uporabljamo v sodobnem času.

2. Kratak sprehod skozi zgodovino

Če se ozremo daleč nazaj, v prazgodovino, ugotavljamo, da so naši predniki sto tisoče let živeli kot lovci na divlje živali in nabirali sadežev in semen. Okoli 8.000 let pred našim štetjem so majhne horde lovcev in nabiralcev še vedno živjele komaj kaj drugače kot njihovi predniki pol milijuna let prej. Potem pa sta v nekaj tisočletjih sledila hiter razvoj in velikanski napredek, k čemur so v veliki meri prispevali začetki kmetijstva in

Kao suradnici projekta APRO, kod prikupljanja usmenog predanja i fotografija spojili smo svoje stručno znanje s poznavanjem sela i ljudi. Razgovarali smo s uzgajivačima koji imaju iskustva s ispašom i pašnim životinjama, sa starijim ljudima koji su nam ispričali o ispaši nekada, s ljudima koji njeguju tradiciju. Prikupili smo velik broj zanimljivih priča, uspomena i opisa načina ispaše s cijelog područja provođenja projekta. Složili smo ih i predstavili po pokrajinama, tako kako su se, s obzirom na okoliš, oblikovali kroz vrijeme i utjecali na život sve do danas. Materijal smo začinili mislima iz pastirskog života, zanimljivostima, starim fotografijama i fotografijama koje smo napravili za vrijeme posjete.

Na osnovi prikupljenog materijala pokušat ćemo odgovoriti na pitanje što možemo naučiti iz prošlosti, a da nam koristi u današnje vrijeme.

2. Kratka šetnja kroz povijest

Ako se osvrnemo unatrag, u prapovijest, možemo vidjeti da su naši preci stotine tisuća godina živjeli kao lovci na divlje životinje i sakupljači plodova i sjemenja. Oko 8.000 godina prije Krista male horde lovaca i sakupljača još su uvijek živjele kao njihovi preci pola milijuna godina prije. Nakon toga je u nekoliko tisućljeća slijedio brzi razvoj i veliki napredak, čemu su u velikoj mjeri doprinijeli počeci poljoprivrede te mijenjanje

spreminjanja naravnih sistemov z udomačevanjem živali in kultiviranjem rastlin.

Po dosedanjih spoznanjih je človek najprej, še v stari kameni dobi, udomačil psa. Okrog leta 10.000 pred našim štetjem je udomačil ovco, prašiča, govedo, kozo, nekoliko kasneje osla in konja. Nekako 7.500 let pred našim štetjem so na območju, o katerem govorimo v knjižici, živele prve človeške skupnosti, ki so se ukvarjale z živinorejo ter izdelovale in uporabljale posodje iz gline. Ti pastirji iz mlajše kamene dobe so z družinami in imetjem bolj ali manj stalno prebivali v jamah in spodmolih, kjer so tudi

prirodnih sustava s pripitumljavanjem živali in kultiviranjem biljaka.

Prema dosadašnjim spoznajama, čovjek je najprije, još u kamenom dobu, pripitomio psa. Oko 10.000 godina prije Krista pripitomio je ovcu, svinju, govedo, kozu, te kasnije također konja i magarca. Približno 7.500 godina prije Krista na području o kojem je govora u knjižici živjele su prve ljudske zajednice koje su se bavile stočarstvom i izrađivale te koristile posude od gline. Ovi pastiri iz mlađeg kamenog doba sa svojim su obiteljima i imetkom više-manje stalno boravili u jamama i spiljama gdje su također

Slika 2: Podmol pri Kastelcu, pomembno najdišče zapuščine neolitskih pastirjev

Slika 2: Podmol pri Kastelcu, važno nalazište nasljeđa neolitskih pastira

zapustili svoje sledove. Arheologi so raziskali najdišča v Mali Triglavci, Podmolu pri Kastelcu, Trhlovcu ... Po mnenju nekaterih strokovnjakov naj bi te skupine pastirjev prišle na naše ozemlje z juga. Morda bo ob fotografiji tudi vas prevzel občutek, da so ti kraji malce posebni, že kar mistični. V mislih nas zlahka ponesejo nazaj, v čase najstarejših pastirjev in njihovih čred.

V obdobjih, ki jih zaznamuje uporaba kovin, se pojavijo nove naselivitvene oblike – gradišča ali kaštelirji. Prebivalci gradišč so rodovitna zemljišča v okolici uporabljali za poljedelstvo, obrobna in višja zemljišča pa za živinorejo. Ostanki obzidanih prebivališč na vzpetinah še danes oblikujejo kulturno krajino območja. V časih Rimskega cesarstva se v kmetijstvu pojavijo nove kulture, predvsem različne vrste zelenjave. Ljudje začnejo številčneje rediti konje, osle, prašiče, kokoši, gosi pa tudi čebele. Z doselitvijo Slovanov, ki so bili sicer dobri poljedelci, so prišle na naša območja tudi nove pasme goveda in ovc. Z odkritjem novega sveta v 15. stoletju se uveljavijo nove kulture: krompir, paradižnik, paprika, in tudi domače živali, kot na primer puran. Osemnajsto in devetnajsto stoletje so zaznamovale družbene in tehnološke reforme avstrijskih prosvetljenih cesarjev in tudi kratkotrajne francoske oblasti. Dvajseto stoletje sta na vseh področjih življenja zaznamovali obe svetovni vojni. To je tudi stoletje hitrega tehnološkega napredka in sprememb tako v kmetijstvu kot v življenju nasploh.

ostavili tragove. Arheolozi su pretražili nalažišta u Malim Triglavcima, Podmolu pri Kastelcu, Trhlovcima... Prema mišljenju nekih stručnjaka, ove su skupine pastira došle na naše područje s juga. Možda će fotografija i u vama probuditi osjećaj kako su ovi krajevi posebni, nekako mistički. U mislima nas vraćaju u prošlost, u vrijeme pastira i njihovih stada.

U razdobljima koje obilježava korištenje kovina pojavljuju se novi oblici naseobina – gradine ili kašteliri. Stanovnici gradina su plodna zemljišta u blizini koristili za obradu zemlje, a rubna i viša područja za stočarstvo. Ostaci ograđenih naseobina na brežuljcima još i danas oblikuju kulturni pejzaž područja. U vrijeme Rimskog carstva u poljodjelstvu su se pojavile nove kulture, prije svega različite vrste povrća. Ljudi tada počinju sve više uzgajati konje, magarce, svinje, kokoši, guske i pčele. Doseljenjem Slavena, koji su bili dobri poljodjelci, na naša su područja stigle također nove pasmine goveda i ovaca. Otkrićem novog svijeta u 15. stoljeću počinju se koristiti nove kulture, kao što su krumpir, rajčica, paprika i domaće životinje, kao što je puran. Osamnaesto i devetnaesto stoljeće obilježile su društvene te tehnološke reforme austrijskih prosvjetiteljskih careva i kratkotrajne francuske vlasti. Dvadeseto stoljeće je na svim područjima života obilježio Prvi i Drugi svjetski rat. To je također stoljeće brzog tehnološkog napretka i promjena kako u poljoprivredi tako i općenito u životu.

Slika 3: Sodobno pašništvo 21. stoletja, u ozadju ponosni Nanos

Slika 3: Suvremena ispaša u 21. stoljeću, u pozadini ponosni Nanos

3. Pašništvo v 20. stoletju

V času agrarne prenaseljenosti v 19. in prvi polovici 20. stoletja so se zaradi pretiranega izkoriščanja obsežne površine kraškega sveta in zaledja Istre spremenile v nerodovitna, kamnita, suši in vetrovom prepuščena, skorajda puščavska območja. Z velikimi napori pri pogozdovanju goličav se je ta težnja v našem podeželskem prostoru obrnila v pozitivno smer.

Danes se soočamo s povsem nasprotnimi procesi. Ti so posledica spremenjenih

3. Ispaša u 20. stoljeću

U vrijeme agrarne prenaseljenosti u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća opsežne površine su se zbog pretjeranog iskorištavanja krškog područja i zaleđa Istre pretvorile u neplodna, kamenita, suši i vjetrovima prepuštena, gotovo pustinska područja. Velikim naporima s pošumljavanjem goleti ta su se kretanja u našem seoskom prostoru okrenula u pozitivnom smjeru.

Danas se suočavamo s posve suprotnim procesima. Oni su posljedica promijenjenih

gospodarskih in socialnih razmer po drugi svetovni vojni. Razvoj gospodarstva in industrializacija države sta povzročila odseljavanje prebivalcev iz odročnejših podeželskih predelov v mesta. Kmetijstvo se je v rodovitnejših območjih države krepilo in zagotavljalo več in cenejšo hrano. To je privedlo do opuščanja tradicionalnega kmetovanja za preživetje. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so kmetje večinoma opustili pašo in prešli na hlevsko rejo živali. Na večjih zadružnih posestvih se je paša ohranila v obliki intenzivne živinoreje. Obsežna območja ekstenzivnih kmetijskih površin, suhih kraških pašnikov in travnikov so se začela zaraščati v neprehodne gošče. Grmičevje danes že sili tudi v bližino številnih vasi. Najbolj je to prisotno v Čičariji ter marsikje v Brkinih in zaledju Istre, kjer v najbolj izpraznjenih vaseh živi le še nekaj večinoma ostarelih ljudi.

Po letu 2000 se je začela uveljavljati »zelena« kmetijska evropska politika, ki spodbuja rabo travinja. Kmetijski okoljski ukrepi kot del te politike kmetijstvu priznavajo različne vloge v prostoru. To ni več samo zagotavljanje hrane, pač pa tudi preprečevanje zaraščanja, ohranjanje kulturne krajine, biološke raznovrstnosti, poseljenosti ... Pašništvo se je začelo vračati.

V knjižici smo poskušali zapisati in za bodoče rodove ohraniti delček vedenja o načinih paše domačih živali, opravljenih, povezanih s pašo, posebnostih, starem znanju in veščinah, ne več rabljenih besedah. Zapisali pa smo tudi nekaj zanimivih zgodb, ki so nam jih zaupali posamezni pripovedovalci.

gospodarskih i društvenih prilika nakon Drugog svjetskog rata. Razvoj gospodarstva i industrijalizacija države doveli su do iseljenja stanovništva iz udaljenijih seoskih područja u gradove. Poljoprivreda je u plodnijim područjima države jačala i osiguravala veće količine i jeftiniju hranu. To je dovelo do napuštanja tradicionalnog načina bavljenja poljoprivredom. U sedamdesetim godinama prošlog stoljeća seljaci su većim dijelom prestali s ispašom i prešli na stajski uzgoj stoke. Na većim zadružnim posjedima ispaša se održala u obliku intenzivnog stočarstva. Opsežna područja ekstenzivnih poljoprivrednih površina, suhih krških pašnjaka i travnjaka počela su zarastati u neprohodnu šikaru, koja se približava brojnim selima. Najviše je to prisutno u Čičariji, Brkinima i zaleđu Istre gdje u ponekim selima živi tek nekoliko, uglavnom starijih ljudi.

Nakon 2000. godine stupila je na snagu »zelena« poljoprivredna europska politika koja potiče korištenje travnatih površina. Poljoprivredno-okolišne mjere kao dio te politike poljoprivredi priznaju različite uloge u prostoru. To nije više samo osiguravanje hrane, nego također i sprječavanje zarastanja, očuvanje kulturnog pejzaža, biološke raznolikosti, naseljenosti... Ispaša se počela vraćati.

U knjižici smo pokušali napisati i za buduće generacije sačuvati djelić znanja o načinima ispaše domačih životinja, poslovima oko ispaše, posebnostima, starom znanju i vještinama. Zabilježili smo i nekoliko zanimljivih priča koje su nam ispričali pojedini pripovjedači.

Kaj nas je zanimalo v pogovorih z ljudmi na podeželju?

- **Obdobje, ki ga opisuje pripovedovalec;** čas smo razdelili na štiri obdobja, in sicer: obdobje pred I. svetovno vojno, med vojnima, po II. svetovni vojni (1945–1970) ter novejša obdobje.
- **Območje, kjer so pasli;** območje smo razdelili na Kras in senožeško območje; Brkine in Bistriško kotlino; Pivško in Postojnsko kotlino; Istro s Čičarijo. Za tako razdelitev smo se odločili na podlagi predvidevanja o podobnih tehnikah in praksah paše.
- **Način paše;** kdaj so v posameznem letu začeli in končali pašo, pašni red in pravila, kje in kako so pasli, kako so živali oskrbovali z vodo, kakšne pripomočke so uporabljali, kako so si krajšali čas.
- **Vrsta domačih živali, ki so jih pasli;** po pasmah in namenu reje. Zanimalo nas je, kaj so doma pridelovali in predelovali ter kako so s pridelki trgovali.
- **Materialna in kulturna dediščina;** stare fotografije so večinoma last pripovedovalcev, sodelavci projekta smo ob obiskih fotografirali stara kmečka orodja in pripomočke, ograde, pastirske hišice. V knjižici je objavljen le del tega gradiva.
- **Pripovedi in pričevanja;** poskušali smo zbrati čim več pripovedi starejših vaščanov pa tudi ljudi, ki so že sami prenašalci ustnega izročila. Za vsako območje smo izbrali pripoved, ki se nam je zdela najbolj značilna in zanimiva.

Što nas je zanimalo u razgovoru s ljudima na selu?

- **Razdoblje koje opisuje pripovjedač;** vrijeme smo podijelili u četiri razdoblja, i to: razdoblje prije I. svjetskog rata, između ratova, nakon II. svjetskog rata (1945.–1970.) te novije razdoblje.
- **Područje gdje su pasli;** područje smo podijelili na Kras i senožeško područje; Brkine i Bistrišku kotlinu; Pivšku i Postojnsku kotlinu; Istru s Čičarijom. Za takvu podjelu smo se odlučili na osnovi predviđanja o sličnim tehnikama i praksama ispaše.
- **Način ispaše;** kada su u pojedinoj godini počeli i završili s ispašom, pravila ispaše, gdje i kako su pasli, kako su životinje opskrbljivali vodom, kakva pomagala su koristili, kako su provodili vrijeme.
- **Vrste domaćih životinja koje su pasli;** po pasminama i svrsi uzgoja; zanimalo nas je što su doma proizveli i kako su trgovali proizvodima.
- **Materijalna i kulturna baština;** stare fotografije su uglavnom u vlasništvu pripovjedača; kao suradnici projekta za vrijeme posjete fotografirali smo stara poljoprivredna oruđa i pomagala, ograde, pastirske kućice. U knjižici je objavljen tek dio tog gradiva.
- **Priče i svjedočanstva;** pokušali smo prikupiti što više priča starijih ljudi, a i ljudi koji su već sami prenositelji usmene predaje. Za svako smo područje odabrali priču koja nam se činila najtipičnijom i zanimljivom. Gradiva je

va. Gradiva je seveda veliko več, kot ga lahko objavimo v knjižici. Pomembno je, da so pripovedi zapisane in ne bodo šle v pozabo.

3.1 Kras in senožeško območje

O živinoreji in pašništvu na Krasu in senožeškem območju so nam pripovedovali vaščani, ki se še spominjajo časov, ko je vsaka hiša v vasi imela v hlevu privezано »blagu«, pa naj je to bilo govedo, ovce ali koze. Iz pripovedovanja je razvidno, da je bilo pašništvo od vasi do vasi zelo različno organizirano. Pašna sezona se je pričela v pomladnih mesecih, končala pa v pozni jeseni. Nekateri so jo zavlekli v zimo, tudi do prvega snega. Začetek in konec paše sta bila odvisna predvsem od zimske krme, ki so jo kosci poleteli nakosili v »žornadah« (narečno delovni dan). V sušnih letih, ko je primanjkovalo sena, so živino gnali na pašo v gozd že zgodaj spomladi.

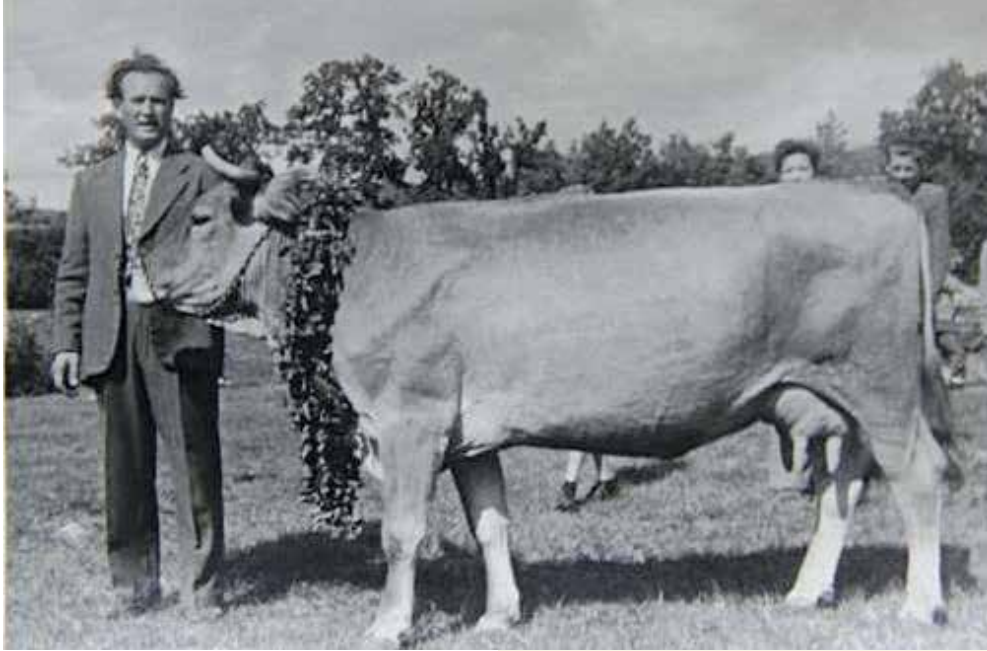
Glavna živinorejska panoga je bila do devetdesetih let prejšnjega stoletja govedoreja. V tem času se je na Krasu izoblikovala pasma kraška sivka, ki je ljudem dajala mleko in meso. Pasma je bila znana po svoji prilagojenosti na skromne razmere, zato so jo ljudje cenili. Kraška sivka je nastala z oplemenjevanjem prvotnih lokalnih pasem goveda z uvoženim švicarskim sivim ali rjavim govedom. Prvotne lokalne pasme so bile: murcidolska, belanska, simodolska, marijadvorska in neznane hrvaško-bosanske pasme. Kraški kmetje so iz Švice in Avstrije

puno više nego što ga možemo objaviti u knjižici. Važno je da su priče zabilježene te tako neće pasti u zaborav.

3.1 Kras in senožeško područje

O stočarstvu i ispaši na Krasu i senožeškom području pričali su nam ljudi koji se još sjećaju vremena kada je svaka kuća u selu imala u štali privezано »blago«, kao što su govedo, ovce ili koze. Iz pripovijedanja doznajemo da je ispaša od sela do sela bila vrlo različito organizirana. Sezona ispaše započela bi u proljeće i završila u kasnu jesen, a ponekad bi se otegnula sve do prvog snijega. Početak i kraj ispaše ovisili su prije svega o količini sijena kojeg su kosci ljeti nakosili u »žurnadah« (nar. radni dan). U sušnim godinama, kada je nedostajalo sijena, stoku su tjeroali na ispašu u šumu već u rano proljeće.

Glavna grana stočarstva bilo je do devedesetih godina prošlog stoljeća govedarstvo. U to se vrijeme na Krasu oblikovala pasmina „kraška sivka“ koja je ljudima davala mlijeko i meso. Pasma je bila poznata po svojoj prilagođenosti skromnim uvjetima, stoga je bila cijenjena. Kraška sivka je nastala oplemenjivanjem prvobitnih lokalnih pasmina goveda s uvezenim švicarskim sivim govedom. Prvobitne lokalne pasmine su bile: murcidolska, belanska, simodolska, marijadvorska i nepoznate hrvatsko-bosanske pasmine. Seljaci na Krasu su iz Švicarske i Austrije u osamdesetim godinama 19. sto-

Slika 4: Krava Micka na razstavi živine v Komnu 20. 9. 1953 (fotografija last Pipan Branka)

Slika 4: Krava Micka na izložbi stoke u Komnu 20.9.1953 (fotografija u vlasništvu Pipan Branka)

v osemdesetih letih 19. stoletja uvozili breje telice in nekaj plemenskih bikov. Tako je nastala kraška sivka, izrazito kombiniran tip goveda, ki lahko da precej mleka in mesa tudi v skromnih rejskih razmerah.

Zgornja fotografija prikazuje tip kraške sivke, zaželen za Kras. Krava Micka je bila izbrana na razstavi živine v Komnu za najboljšo, ocenjena je bila v 1. razred. Njen lastnik je bil Anton Pipan iz Komna 7.

Ovčereja je na tem območju konec 19. stoletja izgubljala pomen, ki ga je imela stoletja prej. Predvsem gospodinje pa so vztrajale, da »ovca pej mora bet pr hiši«, saj so tako imeli mleko, meso, volno in kože. V nekaterih vaseh, na primer v Kazljah, je

ljeća uvezli bređe junice i nekoliko plemenskih bikova. Tako je nastala kraška sivka, izrazito kombiniran tip goveda, koja može proizvesti dosta mlijeka i mesa također u skromnim uvjetima uzgoja.

Gornja fotografija prikazuje tip kraške sivke, poželjan za Kras. Krava Micka izabrana je za najljepšu na izložbi stoke u Komnu, uvrštena je u 1. razred. Njezin vlasnik bio je Anton Pipan iz Komna 7.

Uzgoj ovaca na ovom je području krajem 19. stoljeća izgubio značenje koje je imao stoljećima prije. Prije svega, domaćice su ustrajale da »ovca pej mora bet pr hiši« jer su tako imali mlijeko, meso, vunu i kožu. U nekim selima, na primjer u Kazljama, sva-

imela vsaka hiša nekaj ovc, najeti ovčar pa je pasel vse ovce iz vasi. Mleko so predelali v sir, ki ga je ovčar razdelil vaščanom glede na količino mleka, ki so ga dale njihove ovce. Večji tropi ovc so bili redki, nekaj takih većjih tropov ovc molznic je bilo v Dolenji vasi in v Lokvi. Koze so bile na slabšem glasu, redili so jih predvsem kajžarji, ki so imeli premalo zemlje za rejo govedi. V okolici Sežane in Divače so koze redili železničarji, ki so jih pasli ob železniški progi in s tem skrbeli, da se pas ob progi ni zaraščal. Kozjereja in z njo koze so skoraj izginile tudi zaradi različnih zakonskih prepovedi reje v preteklosti.

Za kraško kulturno krajino so značilne ograde – s kamnitim suhozidom (zloženim kamenjem) ograjene košenine. Ponekod se je nabralo toliko kamenja, da imajo ograde tudi po meter široke in dva metra visoke zidove. Če je bilo kamenja preveč tudi za izgradnjo zidov, so ga zlagali na kupe – grublje ali groblje, ponekod na Krasu jim pravijo tudi griže. Kjer so redili večje črede drobnice, so na pašnikih iz kamenja gradili staje in mozarje, kamor so čez noč zgnali ovce zaradi zaštite pred divjimi zvermi (volkovi, medvedi in risi) in zaradi molže. V zidovih so pustili vhode ali vrzele. Na obe strani vhoda so prislonili dva većja pokončna kamna, na katera so naslonili lesu, ki je preprečevala dostop ljudem in živalim.

ka je kuća imala nekoliko ovaca, a unajmljeni pastir vodio je sve ovce iz sela na ispašu. Mlijeko su preradili u sir kojeg je pastir podijelio seljacima s obzirom na količinu mlijeka kojeg su proizvele njihove ovce. Veća stada ovaca bila su rijetkost, a nekoliko takvih stada ovaca muzara nalazilo se u Dolenjoj vasi i Lokvi. Koze nisu bile tako omiljene, uzgajali su ih prije svega »kajžarji« koji su imali premalo zemlje za uzgoj goveda. U okolici Sežane i Divače koze su držali željezničari koji su ih vodili na ispašu uz prugu i tako pojas uz prugu nije zarastao. Uzgoj koza, a time i koze, gotovo je nestao također zbog različitih zakonskih zabrana uzgoja u prošlosti.

Kraški kulturni krajolik karakteriziraju ograde – s kamenim suhozidom (složenim kamenjem) ograđene livadama za sjeno-košu (košanicama). Negdje se nakupilo toliko kamenja da ograde imaju također metar široke i dva metra visoke zidove. Ako je kamenja bilo previše za izgradnju zidova, slagali su ga na hrpe – tzv. grublje ili groblje, ponegdje na Krasu ih nazivaju također griže. Tamo gdje su uzgajali većja stada ovaca i koza, na pašnjacima su od kamenja sagradili staje i muzare, kamo su pred noć privodili ovce kako bi ih zaštitili od divljih zvijeri (vukova, medvjeda i risova) i zbog mužnje. U zidovima su ostavljali ulaze ili vrzele. Na obje strane ulaza prislonili bi dva većja uspravna kamena na koja bi namjestili ljesu koja je sprječavala ulazak ljudima i životinjama.

Na Krasu in senožeškem območju so poznali tri sisteme paše:

- paša na lastnih površinah (vsaka kmetija je svojo živino pasla na svoji zemlji),
- paša s pastirjem na pašnih površinah v skupni (vaški) lasti, imenovanih »jusi«,
- kombinacija paše na lastnih površinah in paše na svojem delu »jusa«.

Skupnim pašnikom so na Krasu rekli »jus«. Jusarji so bili upravičeni do uživanja vaškega sveta oz. dela, ki jim je bil na jusu dodeljen. Zanimivo je, da se je jus dedoval in je ostal pri hiši, samo če je priimek ostal isti. Drugi izraz za skupne pašnike na Krasu je bil »gmajna«. Beseda je nemškega izvora – »die Gemeinde«, kar v prevodu pomeni skupnost. Danes pod besedo gmajna razumemo zemljišče slabše kakovosti, ki je neobdelano in poraslo z nizkim grmičevjem. Med ljudmi smo zasledili tudi druge izraze, kot so komunela oziroma komunska zemlja v Istri, v nekaterih vaseh pa je v rabi star slovenski izraz srenjska zemlja. Danes je vse te besede, ki ponazarjajo zemljo v skupni lasti, zamenjal izraz zemlja agrarne skupnosti, solastniki pa so člani agrarne skupnosti.

Paša na lastnih površinah

Večina kmetij na Krasu je pasla svojo živino na lastnih površinah. Pašni dan je bil razdeljen na dva pašna obhoda, jutranjega in večernega. Za tako razdelitev paše smo dobili več pojasnitev. Poglavitna razloga sta bila opoldanska vročina in mrčes, ki je

Na Krasu i senožeškem području poznavali su tri sustava ispaše:

- ispaša na vlastitim površinama (svako seosko gospodarstvo svoju je stoku paslo na vlastitoj zemlji),
- ispaša s pastirom na pašnim površinama u zajedničkom (seoskom) vlasništvu, nazvanima »jusi«,
- kombinacija ispaše na vlastitim površinama i ispaše na vlastitom dijelu »jusa«.

Zajedničke pašnjake na Krasu nazivali su »jus«. Jusari su imali pravo na korištenje seoskog dijela, odnosno dijela koji im je na jusu dodijeljen. Zanimljivo je da se je jus nasljeđivao te bi ostajao u vlasništvu ako je prezime ostalo isto. Drugi izraz za zajedničke pašnjake na Krasu bio je »gmajna«. Riječ je njemačkog podrijetla (die Gemeinde) i u prijevodu znači „zajednica“. Danas riječ „gmajna“ znači „zemljište slabije kvalitete koje je neobrađeno i zarašteno niskim grmljem“. Među ljudima smo naišli i na druge izraze, kao što su „komunela“, odnosno „komunska“ (općinska) zemlja u Istri, a u nekim selima koriste staru slovensku riječ „srenjska“ zemlja. Danas je sve ove riječi koje znače zemlju u zajedničkom vlasništvu zamijenio izraz „zemlja agrarne zajednice“, a suvlasnici su članovi agrarne zajednice.

Ispaša na vlastitim površinama

Večina seoskih gospodarstava na Krasu pasla je svoju stoku na vlastitim površina-

v tem delu dneva govedu še posebej naga-
jal. Zato so med deseto in enajsto uro go-
vedo pripeljali s paše. Pomemben razlog za
zadrževanje živine v hlevu je bil tudi, da so
za gnojenje njiv, vrtov in vinogradov pot-
rebovali gnoj. Opoldanski počitek je živa-
lim prijal, saj so v senci hleva lahko v miru
prežvekovale, pred odhodom na drugi del
paše pa so jih pomolzli. Večinoma so molzli
zjutraj, opoldne in zvečer. Pogosto so mora-
li gnati živino na pašo otroci, preden so šli v
šolo, nato jih je na pašniku zamenjal nekdo
od domačih. Okoli četrte ure so govedo po-
novno gnali na pašo in pasli vse do večera.
Marsikatera domača naloga je po konča-
nem pouku nastala na gmajni, v senci pod
grmovjem. V času počitnic so imeli otroci
več časa in so med pašo tudi kakšno »ušpi-
čili«. Pastirske igre so se prenašale iz roda v
rod, nekatere so dobile tudi svoje sodobne
različice.

**Pastirske igre so bile podobne na ce-
lotnem območju. »Zbijanje koze« so igrali
tako na Komenski gmajni kot na gmajnah
pod Žabnikom v Čičariji, pa tudi drugod.
Igra je bila časovno neomejena, končali so
jo šele ob mraku ali takrat, ko so opazili, da
so šle krave »v škodo«, običajno v sosedo-
vo deteljo.**

Igrišče je bilo v obliki pravokotnika, ve-
liko 5 do 6 m. Vanj so postavili leseno rogo-
vilo s tremi nogami – kozo, na obod igrišča
pa kamne – »zapik«, kjer jih »pastir koze«
ni smel loviti. Čuvaj koze je imel v roki »fra-
sko« (ozelenjeno vejo). Drugi otroci so se
postavili na zunanji rob igrišča in s te črte

ma. Dan je bio podijeljen na dva pašna obi-
laska, jutarnji i večernji. Za takvu podjelu
ispaše dobili smo više odgovora. Glavni raz-
log bila je podnevna vrućina i insekti koji su
u to doba dana posebno napadali životinje.
Stoga su između deset i jedanaest sati do-
vodili govedo s ispaše. Važan razlog za za-
državanje životinja u staji bio je i taj što su
za gnojenje njiva, vrtova i vinograda trebali
gnoj. Podnevni odmor životinjama je godio
jer su u hladovini staje mogle u miru preži-
vati, a prije odlaska na drugi dio ispaše su ih
također pomuzli. Uglavnom su muzli ujut-
ro, u podne i navečer. Često su na ispašu ži-
votinja morala voditi djeca prije nego su išla
u školu, a nakon toga bi ih na pašnjaku za-
mijenio netko od domaćih. Oko četiri sata
popodne govedo su opet vodili na ispašu i
pasli sve do večere. Mnogo domaćih zadaća
je nakon nastave nastalo na gmajni, u sjeni
ispod grmlja. Za vrijeme školskih praznika
djeca su imala više vremena te bi za vrije-
me ispaše napravili kakvu nepodopštinu.
Pastirske igre prenosile su se iz generacije
u generaciju, a neke su dobile i svoje suvre-
mene inačice.

**Pastirske igre bile su slične na cijelome
području. Zbijanje koze igrali su na Komen-
skoj gmajni, na gmajnama ispod Žabnika u
Čičariji kao i drugdje. Igra je bila vremenski
neograničena. Završili bi je kad bi pao mrak
ili kada bi primijetili da su krave pobjegle,
obično u susjedovu djetelinu.**

Igralište bi bilo u obliku pravokutnika,
veličine od 5 do 6 metara. Na igralište bi sta-
vili drvene rašlje s tri noge – kozu, a na obod

Slika 5: »Zbijanje koze« v Dolenji vasi pri Senožečah

Slika 5: »Zbijanje koze« u Dolenjoj vasi pri Senožečama

z lesenimi palicama »zbijali kozo«. Ko je nekdo vrgel svojo palico, je moral ponjo na igrišče. Pri tem ga je čuvaj koze lahko ujel – oplazil s frasko. V tem primeru sta zamenjala vloge. Če je komu uspelo »zbiti kozo«, jo je moral »pastir« postaviti nazaj na prvotno mesto, preden se je ponovno lotil lovljenja igralcev. Pastirčki so bili varni pred čuvajevo frasko, šele ko so z eno nogo stali na kamnu – »zapiku«.

Pozneje so to igro igrali tudi na mestnih dvoriščih. Na kartonsko škatlo (ali kaj podobnega) so postavili prazno pločevinko, na vrh te pa kamenček ali »muho«.

kamenje („zapik“) gdje ih „pastir koze“ nije smio loviti. Čuvaj koze bi u ruci imao „frasku“ (zelenu granu). Ostala djeca bi stala na vanjski rub igrališta i s crte drvenim štapovima „zbijala kozu“. Kada bi netko bacio svoj štap, morao bi ići po njega. Kada bi ušao na igralište, čuvaj koze bi ga lovio – ošinuo „fraskom“. U tom bi slučaju zamijenili uloge. Ako bi nekome uspelo „zbiti kozo“, njezin bi je „pastir“ morao namjestiti natrag na mjesto prije nego bi počeo loviti igrače. Pastirčići bi bili sigurni od čuvareve „fraske“ kada bi jednom nogom stajali na kamenu („zapiku“).

Kasnije bi tu igru igrali također na gradskim igralištima. Na kartonsku kutiju (ili nešto slično) stavili bi praznu konzervu, a na vrh kamenčić ili „muhu“.

Paša na skupnih površinah s črednikom

Paša na skupnih površinah je v vasesh potekala organizirano. Večinoma so imeli svojega pastirja, črednika oziroma govedarja. V Križu pri Sežani je spomin na govedarja še živ. Ta je zjutraj oznanjal odhod na pašo, tako da je zatrobil na rog najprej v zgornjem delu vasi, pri Cesarjevih, in trobil vse do spodnjega dela vasi. Ljudje so živino prignali na zbirališče ob vaškem kalu. Črednik je pasel živino tistim v vasi, ki niso imeli svojega pastirja. Dajali so mu hrano in pomagali pri paši toliko dni, kolikor je bilo pri hiši živali. Živino je dopoldne pasel najprej na oddaljeni gmajni pod Koblakom, v Klančešču, Žabetinki, popoldne pa bližje vasi, na Ovčjem hribu, v Podkaluži in pod Novim kalom. Črednik je živino zadnjič gnal na gmajno leta 1955, potem pa je bilo delovno mesto »govedarja« za vedno ukinjeno.

V Nasircu in bližnjih vasesh, Vrhpolju in Beki, so živino pasli večinoma skupno, na jusarskih površinah. To so bile predvsem za košnjo neprimerne gmajne v skupni lasti. Lastne travnike so običajno kosili dvakrat, pasli pa le, kadar otava (druga košnja) ni dovolj zrasla za košnjo. Veljal je dogovor, da so septembra, po malem šmarnu, lahko pasli vseprek. Spomladi so začeli pasti v začetku maja, na boljših pašnikih v bližini vasi, kjer je trava prej ozelenela. Poleti so živino gnali na višje ležeče pašnike na Videž. Živina se je vsakodnevno vračala domov. Običajno jo je pasel črednik, ki so ga za delo plačali, oskrbovali so ga tudi s hrano in mu pomagali pri paši. Glede plačila, prehrane in pomoči pri

Ispaša na zajedničkim površinama s pastiom

Ispaša na zajedničkim površinama u selima se odvijala organizirano. Uglavnom su imali svog pastira (črednika), odnosno govedara. U Križu pri Sežani uspomena na govedara još uvijek je živa. On bi ujutro najavio odlazak na ispašu tako da bi zatrubio u rog najprije u gornjem dijelu sela, pri Cesarovih, i trubio sve do donjeg dijela sela. Ljudi su životinje dovodili na zbornu mjesto uz seoski kal. Pastir bi čuvao stoku onima u selu koji nisu imali svog pastira. Davali bi mu hranu i pomagali oko ispaše toliko dana koliko su imali životinja. Životinje je najprije vodio na ispašu na udaljenu gmajnu ispod Koblaka, u Klančešču, Žabetinki, a popodne bliže selu, na Ovčje brdo, u Podkalužu i ispod Novog kala. Pastir je vodio životinje posljednji put na gmajnu 1955. godine, a nakon toga se radno mjesto »govedara« zauvijek ukinulo.

U Nasircu i bližim selima, Vrhpolju i Beki, stoku su pasli uglavnom zajedno, na jusarskim površinama. To su bile prije svega za košnju neprikladne gmajne u zajedničkom vlasništvu. Vlastite travnjake uglavnom su kosili dva puta, a pasli tek onda ako otava (druga košnja) nije dovoljno narasla za košnju. Vrijedio je dogovor da su tijekom rujna, nakon blagdana Male Gospe, mogli pasti gdje su htjeli. U proljeće bi počeli s ispašom početkom svibnja, na najboljim pašnjacima u blizini sela gdje je trava najprije narasla. Ljeti su stoku vodili u viša područja na Videž. Stoka se svaki dan vraćala kući. Obično je stoku čuvao pastir koji je za to dobivao plaću i hranu, a pomagali su mu i oko ispa-

Slika 6: Črednik iz Križa pri Sežani oznanja začetek paše (fotografija last Majde Škrlj)

Slika 6: Pastir iz Križa pri Sežani najavljuje početak ispaše (fotografija je u vlasništvu Majde Škrlj)

paši so obstajala dogovorjena pravila. Čreda govedi v Nasircu je štela okrog 70 glav, pasle so se živali s 15 kmetij. Skupno pašo so ukinili okrog leta 1970. Zadnji črednik v Nasircu je bila Mežnarjeva tetka. Po tem obdobju so le še posamezniki pasli v bližini vasi in na lastnih zemljiščih. Mnogi kmetje so živinorejo opustili, preostali pa so prešli na hlevski način reje.

Kombinacija paše na lastnih površinah in paše na svojem delu »jusa«

V nekaterih vaseh na Krasu, kot na primer v Dolenji vasi, Povirju, Štorjah, Dobravljah,

še. Što se tiče plaćanja, prehrane i pomaćanja oko ispaše, postojala su dogovorena pravila. Stado goveda u Nasircu brojalo je približno 70 grla, a pasla se stoka s 15 seoskih gospodarstava. Zajedničku ispašu ukinuli su oko 1970. godine. Posljednji pastir u Nasircu bila je Mežnarova tetka. Nakon ovog razdoblja tek su pojedinci pasli u blizini sela i na vlastitom zemljištu. Mnogi seljaci su napustili stoćarstvo, a ostali su prešli na stajski način uzgoja.

Kombinacija ispaše na vlastitim površinama i ispaše na svom dijelu »jusa«

U nekim selima na krasu, kao na primjer u Dolenjoj vasi, Povirju, Štorjama, Dobravlja-

*Slika 7: Na paši pod Koblakom pri Križu, junij 1947
(fotografija last Majde Škrli)*

*Slika 7: Na ispaši ispod Koblaka pri Križu, lipanj 1947.
(fotografija je u vlasništvu Majde Škrli)*

Merčah, Ravnjah in verjetno še kje, so imele kmetije poleg lastne zemlje za pašo živine na razpolago tudi komunsko zemljo – »jus«. Ta je vaški skupnosti pripadla po odpravi fevdalnih privilegijev. Običajno je bila gmajna, združena v zemljišča tudi do 200 ha, primerna le za pašo živine. Gmajno so lahko uporabljale kmetije iz vasi, vsaka svoj »part«, ki je bil vezan na hišno številko in ne na gospodarja kmetije.

Običajno so začeli pasti konec aprila, na jurjevo, na »jusarski« gmajni, na katero je suša najbolj vplivala. V juliju in avgustu so govedo pasli bliže vasi na lastnih travnikih, ki so jih pred tem pokosili za seno. V Krajni vasi so »jusarski« pašnik po pravilu razdelili na štiri dele in jih pasli zaporedoma. Po navadi je začetek in pravila paše označil župan v nedeljo po maši. Ko je bila ob koncu poletja gmajna popasena, so gove-

ma, Merčama, Ravnjama i najvjerojatnije još negdje, seoska gospodarstva su osim vlastite zemlje za ispašu stoke imala na raspolaganju i općinsko (komunsko) zemljište – »jus«. Ono je seoskoj zajednici pripalo nakon ukidanja feudalnih privilegija. Uglavnom se radilo o gmajni, udruženoj u zemljišta također do 200 ha, prikladnoj tek za ispašu stoke. Gmajnu su mogla koristiti seoska gospodarstva iz sela, svaka svoj »part«, koji se odnosio na kućni broj, a ne na gospodara seoskoga gospodarstva.

Obično bi s ispašom počeli krajem travnja, na Jurjevo, na »jusarskoj« gmajni, na koju je suša najviše utjecala. U srpnju i kolovozu govedo su pasli bliže selu na vlastitim travnjacima koje bi prije toga pokosili i spremili sijeno. U Krajnjoj vasi »jusarski« bi pašnjak u pravilu podijelili na četiri dijela te bi ih pasli uzastopno. Obično bi početak i pravila

do pregnali (po zadnji košnji) na travnike v okolici vasi, kjer so pasli »na povprek« brez omejitev. V nekaterih vaseh so pasli tudi po njivah, s katerih so pobrali pridelke. Vedeli so, kdaj lahko pasejo po detelji, ne da bi to kravam škodilo in jih »napihovalo«. Veljalo je, da mora jeseni slana vsaj dvakrat prekriti deteljo, da ta »rata kumej dobra za past gor žvau«. Premožnejši kmetje so po drugi svetovni vojni svoje pašnike ograjevali. V ogradah so živino lahko pustili brez pastirja in jo prišli zvečer samo iskat.

V Mihelah pri Kozini je bil običaj, da se je paša začela na praznik svetega Jožefa, 19. sušca (marca), torej so pasti začeli že zelo zgodaj. Poseben obred pa so imeli Mihelčani na praznik svetega rešnjega telesa. Na ta dan so vsi kmetje iz vasi gnali krave na zemljišče, imenovano župnca, kjer se do praznika ni smelo pasti. Domačini so se odpravili k procesiji, kjer so molili za dobro letino in varstvo pred točo.

Uporaba živali za delo

Na večjih, bogatejših kmetijah je bilo samoumevno, da so v hlevu lahko »zrovnali« (zredili) par volov in tako niso imeli težav z oranjem. Manjši kmetje, ki so imeli le eno vprežno žival, so si vole med seboj posojali. Kmetje, ki svoje živine niso premogli, so bili odvisni od bogatih kmetov. Ti so jim zorali njive v zameno za pomoč v delu (»žrna-

ispaše obznanio župan sela u nedjelju nakon mise. Nakon što bi na kraju ljeta gmajna bila popasena, govedo bi odveli (nakon posljednje košnje) na travnjake u okolicu sela gdje su pasli »na povprek« bez ograničenja. U nekim su selima pasli također po njivama s kojih bi pobirali ljetinu. Znali su kada mogu pasti po djetelini, bez da to kravama šteti te ih »napuhne«. Znalo se da u jesen mraz mora barem dvaput prekriti djetelinu da bi ona bila »rata kumej dobra za past gor žvau«. Imućniji seljaci su nakon Drugog svjetskog rata pašnjake ogradili. U ograda-ma su stoku mogli ostaviti bez pastira te bi na večer samo došli po nju.

U Mihelama pri Kozini bio je običaj da s ispašom započnu na Blagdan Svetog Josipa, 19. sušeca (ožujka). Znači da su s ispašom započinjali vrlo rano. Poseban obred imali su Mihelčani na blagdan Tijelova. Na taj bi dan seljaci iz sela odvodili svoje krave na zemljište, zvano „župnca“, gdje se do blagdana nije smjelo pasti. Seljaci bi nakon toga krenuli u procesiju gdje su molili za dobru ljetinu i zaštitu od tuče.

Korištenje životinja za rad

Na većim i bogatijim seoskim gospodarstvi-ma bilo je samo po sebi razumljivo da su u štali »zrovnali« (uzgojili) par volova te tako nisu imali problema s oranjem. Siromaš-niji seljaci koji su imali tek jednu životinju za vuču, volove su posuđivali međusobno. Seljaci koji nisu imali svoje životinje, ovisili su o bogatijim seljacima. Ovi bi im izorali njive

dah») pri košnji, žetvi in drugih opravilih na kmetiji.

Živino so uporabljali tudi za spravilo krme, kmetijskih pridelkov, drv, stelje, za razvoj gnoja in za obdelovanje zemlje – branje, osipanje poljščin, sajenje krompirja. Voz, ki ga je vlekla vprežna živina, pa naj so to bili voli, krave, konji ali osli, je bil v preteklosti večnamenska prikolica, ki bi ji danes težko našli primerjavo. Goli voz, sestavljen iz zadnje in prednje preme, ki ju je povezovala »sura« – lesena os, so uporabljali za prevoz drv, desk in drugih dolgih tovorov. Prednja prema, ki je gibljiva, se nadaljuje v oje. Vanj je bila vprežena vprežna živina. Z zamenjavo oz. dodajanjem posameznih delov opreme so vozu spremenili uporabnost. Če so premi povezali z deskami in ob straneh dodali dve lestvi (lojtrnici), spredaj in zadaj pa na premi namestili še lojtrca, je voz postal prikolica za prevoz sena, žita in podobno. Na vrhu je tovor povezovala žrd, ki je bila pričvrščena z vrvjo »opasivnico«. Ta osnovna oblika senenega voza ima v naši pokrajini več različic. Istrski voz ima ob straneh povišane stranice. Posebno obliko senenega voza so proti koncu dobe vprežnih vozov poznali v okolici Kozine. Tudi ta je imel povišane (dvojne) stranice, ki so pridrževale seno. To obliko so imenovali »lajte«.

Za prevoz gnoja, gomoljev in drugih pridelkov ter peska so uporabljali pletene gnojne koše – »grtune«. V drugi različici so na voz namestili zaboj iz lesenih desk. Tako so to preprosto pripravo z združevanjem različnih delov uporabljali za različne namene. Tudi za pustno povorko ali spremlja-

u zamjenu za pomoč u košnji, žetvi i drugim poslovima na seoskom gospodarstvu (»žrnada«).

Životinje bi koristili također za spremanje sijena, ljetine, drva, stelje, za razvoženje stajskog gnojiva i obrađivanje zemlje – branje, ogrtanje poljoprivrednih proizvoda, sađenje krumpira. Zaprežna kola koja bi vukle upregnute životinje (na primjer volovi, krave, konji ili magarci) u prošlosti su bila višenamjenska prikolica kojoj bi danas teško pronašli par. Gola kola, sastavljena od zadnje i prednje osovine koju povezuje „sura“ (drvena osovina), služila su za prijevoz drva, dasaka i ostalog dugog tereta. Prednji dio, koji je pomičan, naziva se ruda. Uz rudu su bile upregnute životinje. Mijenjanjem, odnosno dodavanjem pojedinih dijelova opreme svrha zaprežnih kola bi se promijenila. Ako bi osovine povezale daskama i po uzdužnim stranicama dodale dvije „lojtrnice“ (ljestve), a sprijeda i straga na osovine metnule daske, zaprežna bi kola postala prikolica za prijevoz sijena, žita i sličnog. Na vrhu je teret povezivala „žrd“ (motka) koja bi bila pričvrščena „opasivnicom“ (užem). Ovaj osnovni oblik zaprežnih kola za prijevoz sijena na našem području ima više varijanti. Istarska kola imaju sa strane produžene bočne daske. Poseban oblik kola poznavali su u okolici Kozine. Također, ovaj oblik zaprežnih kola imao bi produžene (dvostruke) bočne daske koje su pridržavale sijeno. Ova zaprežna kola nazivali bi „lajte“.

Za prijevoz stajskog gnojiva, krumpira i sličnih poljoprivrednih proizvoda te pijeska koristili bi „grtune“ (pletene košare) ili drve-

*Slika 8: Oranje s parom volov
(fotografija last Majde Škrlj)*

*Slika 8: Oranje s parom volova
(fotografija u vlasništvu Marije Škrlj)*

*Slika 9: Voz na lojt'rnce, pri Betegarji, Tatre
(Boris Orel, 1949)*

*Slika 9: „Voz na lojt'rnce“, kod Betegarje, Tatre
(Boris Orel, 1949.)*

*Slika 10: Istrski voz za seno, Kortina pri
Svetem Antonu (Boris Orel, 1949)*

*Slika 10: Istarska kola za sijeno, Kortina pri
Svetom Antonu (Boris Orel, 1949.)*

nje fantov k vojakom je prišla prav; v tem primeru so jo seveda primerno okrasili.

ne sanduke. Tako bi kola kombinacijom različitih dijelova mogli koristiti u razne svrhe. Koristili bi ih također za povorku maškara ili ispraćaj momaka u vojsku – naravno, prikladno ukrašena.

Slika 11: Gnojni koš, Brezovica (Boris Orel, 1955)

Slika 11: Košara za stajski gnoj, Brezovica (Boris Orel, 1955.)

Slika 12: Naložen voz sena z vpreženim volom (fotografija last Nika Šerjakovega)

Slika 12: Natovarena kola sijena koja vuče vol (fotografija u vlasništvu Nika Šerjakovog)

Oskrba živali z vodo

Vsi vemo, da je voda življenjskega pomena. Malo manj pa se zavedamo, da ni bilo vedno samoumevno, da priteče iz pipe. Ne tako daleč nazaj so si morali ljudje pomagati drugače. Na Krasu, kjer površinskih voda skorajda ni, je bila oskrba z vodo do napeljav vodovoda eno ključnih življenjskih vprašanj. Ljudje so bili odvisni od kapnice, ki so jo zbirali v »štirnah«. Največji porabnik vode je bila živina. Za napajanje živine so imeli v vsaki vasi kale, plitve kotanje z neprepustnim dnom, ki so zadrževale vodo. Vodo iz globljih vodnih zbiralnikov, imenovanih lokve, so uporabljali tudi za pitje.

Za oskrbo živine so bili kali bistvenega pomena, zato je imela vsaka vas vsaj enega. Vasi z več živine so imele dva ali več kalov, ki so jih uporabljali tudi pozimi. Običajno so jih naredili ob poteh na gmajno. Kadar so pasli, so živino napajali ob vsakem obhodu, štirikrat na dan. Pozimi, ko niso pasli, so živino na kal prignali dvakrat. Na kmetijah, kjer so imeli »štirne« (vodnjake), so živino pozimi napajali v hlevu. Kali so bili tudi pomembno mesto družabnega življenja, kjer so se izmenjevale novice in tkale vezi.

Kali so v sodobnem času izgubili svojo funkcijo, ostajajo pa kot pričevalci truda in iznajdljivosti naših prednikov.

Ko so po prvi svetovni vojni nekatere vasi dobile vodovod, so za napajanje živine zgradili kamnita ali betonska korita. Dve taki zanimivejši »fontani« se nahajata na zgornjem in spodnjem trgu v Senožečah.

Starejša, iz leta 1865, je na spodnjem trgu. Sestavljajo jo štiri kamnita korita, vsako

Opskrba životinja vodom

Svi znamo da je voda od životnog značaja. No, malo manje smo svjesni da nije bilo uvijek samo po sebi bilo razumljivo da voda dolazi iz slavine. U ne tako davnoj prošlosti ljudi su se morali snalaziti na drugačiji način. Na Krasu, gdje površinskih voda skoro da i nema, opskrba vodom do uvođenja vodovoda bila je jedno od ključnih pitanja. Ljudi su ovisili o kišnici koju su skupljali u »šternama«. Najveći su potrošači vode bile životinje. Za napajanje životinja u svakom selu imali tzv. lokve, plitke vrtače s nepropusnim dnom, koje su zadržavale vodu. Vodu iz dubljih spremnika, zvanih lokve, koristili su također za piće.

Za opskrbu životinja lokve su bile od velike važnosti, stoga je svako selo imalo barem jednu. Sela s više stoke imala su dvije ili više lokvi koje su koristili također i zimi. Obično su ih pravili uz putove do gmajne. Stoku su napajali svaki put kada bi išli na ispašu ili dolazili s ispaše, obično četiri puta na dan. Zimi, kada stoku nisu vodili na ispašu, vodili su je dva puta na dan na lokvu. Na seoskim gospodarstvima na kojima su imali »štirne« (bunare), stoku su zimi napajali u štali. Lokve su također bile važno mjesto okupljanja, to jest društvenog života, gdje su se razmjenjivale vijesti i gdje su se sklapale veze.

Lokve su danas izgubile svoju funkciju, a ostaju kao svjedoci truda i snalažljivosti naših predaka.

Nakon što su poslije Prvog svjetskog rata pojedina sela dobila vodovod, za napajanje životinja sagradili su kamena ili beton-

Slika 13: Stebeljeva živina in nona Marica ob komenskem kalu leta 1942 (fotografija last družine Volčič)

Slika 13: Stebeljeva živina i nona Marica na komenskom kalu 1942. godine (fotografija u vlasništvu obitelji Volčič)

izklesano iz enega kosa kamna, in dve umetelno oblikovani pipi iz sive litine. Fontana na zgornjem trgu je mlajša, zgrajena po 1. svetovni vojni. Sestavljena je iz štirih korit in plitvega betonskega bazena (»polterja«), saj se je pri »zgornji fontani« napajalo več živine. Pred izgradnjo zgornje fontane je bil na tem mestu kal; na to spominja domače poimenovanje zgornjega trga, »pr' kalu«.

Ti dve fontani predstavljata začetke vodovoda v Senožečah, saj so vodu vanju napeljali iz več kilometrov oddaljenih vodnih virov s flišnatih gričev Senožeških brd severno od vasi. Sama vas leži na kraškem svetu, zato tu ni površinskih izvirov vode.

V Senožečah je bila živinoreja, predvsem reja goveda, od nekdanj najpomembnejša kmetijska dejavnost. Na to spominja rek, da so »na vsakega Senožejca rovnali eno glavo govedu«. »Senožejcev« pa je bilo v zadnjih dveh stoletjih navadno okrog 500.

ska korita. Dvije takve zanimljive „fontane“ nalaze se na gornjem i donjem trgu u Senožečama.

Starija iz 1865. godine nalazi se na donjem trgu. Obuhvaća četiri kamena korita koja su isklesana od jednog komada kamena i dvije vješto oblikovane pipe od lijevanog željeza. Fontana na gornjem trgu je mlađa, izgrađena nakon Prvog svjetskog rata. Obuhvaća četiri korita i plitki betonski bazen („polter“) jer bi se kod „gornje fontane“ napajalo više stoke. Prije izgradnje gornje fontane na tom se mjestu nalazila lokva, na što podsjeća domaći naziv gornjeg trga „pr' kalu“.

Ove dvije fontane predstavljaju početke vodovoda u Senožečama jer su vodu u njih doveli iz više kilometara udaljenih vodnih izvora s flišnih brežuljaka Senožeških brda sjeverno od sela. Selo se nalazi na krškom terenu, zato ovdje nema površinskih izvora vode.

Slika 14: Spodnja fontana v Senožecah je bila zgrajena leta 1865

Slika 14: Donja fontana u Senožecama iz 1865. godine

Do začetka 70. let prejšnjega stoletja sta bili »fontani« tudi središči vaškega življenja. Živino so peljali napajat ob odhodu na pašo in prihodu z nje, običajno štirikrat dnevno. K fontani so hodili po vodo za hišne potrebe, saj hišnih vodnjakov običajno niso imeli. Ta navada se je ohranila še daleč v čas, ko je bil vodovod že v vsaki hiši. Voda iz zgornje fontane je veljala za posebno dobro, zato so jo poleti tudi pili. »Teci, teci otrok po vodo,« je po navadi naročila hišna gospodinja enemu izmed otrok. Za to so uporabljali majhna vedra (ajmarček, štenjakec). Vodo so iz njih zajemali s »krčulom«, veliko zajemalko. Večkrat so vodo že toplo prinesli do hiše, saj je bila pri fontani vedno družba ...

U Senožecama je stočarstvo, prije svega uzgoj goveda, bilo od davnina najvažnija poljoprivredna djelatnost. Na to nas podsjeća izreka da su „na vsakega Senožejca rovnali eno glavo govedi“. A „Senožejcev“ je u posljednja dva stoljeća bilo obično oko 500.

Do početka 70-ih godina prošlog stoljeća fontane su također bile središte seoskog života. Stoku su napajali svaki put kada bi išli na ispašu ili dolazili s ispaše, obično četiri puta na dan. Na fontanu bi otišli po vodu za kućne potrebe jer bunara pored kuće obično nije bilo. Ova je navika ostala prisutna i kada je vodovod imala već svaka kuća. Voda iz gornje fontane bila je posebno

Poseben običaj, povezan s fontano, je bil »dešpet«. »Dešpetniki«, vaška mladež, so včasih ponoči vse lončnice iz vasi znosili k fontani in jih lepo razporedili okrog nje. Zjutraj je seveda sledil prepir!

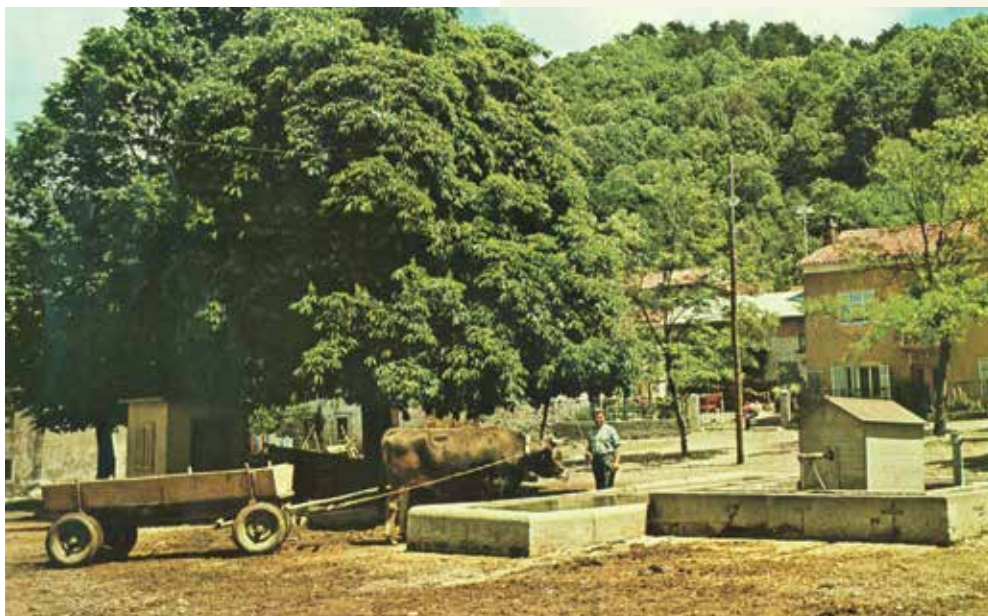
Nekega dne se je na strehi »vage«, javne tehtnice za tehtanje večjih tovorov (vozov, tovornjakov), znašel cel voz. Lepo sestavljen je tam kraljeval kar kakšen teden, saj ga gospodar sam ni mogel dobiti dol. »Dešpetniki« so nakuhali mnogo takih in podobnih vragolij.

V veliko radost otrok je bilo, če se je ob popoldanskem prigonu živine s paše, ko je bilo okrog fontane veliko živine in ljudi, kakšno tele znašlo v »polterju«. Ta je bil poleti obrasel z algami in zelo spolzek. Tele

dobra, zato su je ljeti koristili za piće. „Trči, trči dijete po vodu“, obično bi domaćica naredila nekome od djece. Tome su služile male kante („ajmarček“, „štenjakec“). Voda se iz njih zahvaćala velikom kutlačom („krčulom“). Voda bi se više puta zagrijala prije nego što bi stigla kući – kod fontane je uvijek bilo društvo...

Poseban običaj, povezan s fontanom, bio je „dešpet“. „Dešpetniki“, seoska mladež, ponekad bi noću odnijeli sve lončaniće iz sela te ih rasporedili oko fontane – a ujutro, svađa!

Jednog dana su se na krovu javne vage za vaganje većeg tereta (kola, kamiona) pojavila kola. Sastavljena su tamo kralje-

Slika 15: Fontana na zgornjem trgu v Senožečah (fotografija last Meden Nika)

Slika 15: Fontana na gornjem trgu u Senožečama (fotografija je u vlasništvu Meden Nika)

se je prekopicovalo in ni moglo ven, zato so se mu v polterju pridružili še možje ... To je bilo smeha, voda pa je »špricala« daleč naokoli.

Ko govorimo o pašništvu 20. stoletja, ne smemo pozabiti pastirskih hišk. Na oddaljenih pašnikih so si pastirji za zaščito pred dežjem, mrzlo burjo, nenadnimi nevihtami in sončno pripeko zgradili kamnita zavetišča. Kamenje so zlagali v zidove, ki so se proti vrhu zaključili s svodom – »velbom«, z zamikanjem vsake kamnite plošče – škrli bolj proti sredini hiške. Take hiške so ohranjene še v Čičariji, pod Slavnikom, v Materijskem podolju, Vremski dolini in na stiku kraškega roba z Vipavsko dolino. Veliko jih najdemo ob zahodni obali Istre, južno od Limskega kanala. Številne stojijo na širšem območju Rovinja, Svetvinčenta in še posebno Vodnjana.

vala skoro cijeli tjedan jer ih gazda sam nije mogao skinuti. I još su takvih ili sličnih nepodopština „dešpetniki“ zakuhali.

Na veliko veselje djece je bilo ako bi se za vrijeme popodnevnog dovođenja stoke s ispaše, kada je oko fontane bilo puno ljudi i stoke, kakvo tele našlo u „polterju“. Taj je bio ljeti obrastao algama i vrlo sklizak. Tele se prevrtalo i nije moglo van. Zato bi u korito ušli i muškarci ... tu je bilo smijeha, voda je prskala svuda okolo.

Kada govorimo o ispaši 20. stoljeća, ne smijemo zaboraviti na pastirske kućice (kažune). Na udaljenijim pašnjacima pastiri su za zaštitu od kiše, bure, neočekivane oluje i sunca gradili kamena skloništa. Od kamenja bi napravili zidove koji su prema vrhu završavali u obliku svoda (»velba«), i to s pomicanjem svake kamene ploče (škriljevca) prema sredini kućice. Kažuni se još mogu vidjeti u Čičariji, ispod Slavnika, u Matarskom podolju, Vremskoj dolini i na spoju kraškog ruba s Vipavskom dolinom. Naročito ih puno ima južno od Limske zaljeva, te uz zapadnu obalu Istre. Velik je broj na Rovinjštini, na području Svetvinčenta i posebno Vodnjanštine.

Slika 16: Boris Čok skrbi, da pastirskih hišk ne bi povsem prerasla pozaba.

Slika 16: Boris Čok se brine da pastirske kučice u potpunosti ne pokrije zaborav

Slika17: Pastirske hiške so bile včasih na ali ob pašnikih. Danes je slika drugačna ...

Slika 17: Pastirske kučice su nekada bile uz pašnjake, a danas je slika drugačija ...

Pripovedovali so nam Šimaklovi iz Mihel pri Kozini

Gospodar kmetije pri Šimaklovih nam je opisal življenje na vasi in pašništvo v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Gospodarjenje na kmetiji v času njegovega otroštva se ni bistveno razlikovalo od gospodarjenja, kot sta se ga spominjala njegov oče in »nono«. Spremembe so se začele prav v obdobju, ko je sam kot otrok prijel za »žajglo«.

Živina, v glavnem govedo, je bila skoraj pri vsaki hiši. Običajno jo je pasel nekdo od družinskih članov – gospodar, ženske ali otroci. Nekateri kmetje, tudi Šimaklovi, so za pašo in druga opravila najeli hlapca. Pasti so po navadi začeli zgodaj spomladi, okrog sv. Jožefa (19. marec). Če je zmanjkalo zimske krme, so morali začeti tudi prej. Na pašo so gnali zjutraj, okrog šestih, in so pasli do vročine, okrog desetih. Kadar so pasli v bližini Glinščice, so živali napajali v tolmunih, kjer

Razgovarali smo sa Šimaklovima iz Mihela pri Kozini

Gospodar seoskoga gospodarstva pri Šimlakovima opisao nam je život na selu i ispašu u pedesetim godinama prošloga stoljeća. Vođenje gospodarstva za vrijeme njegovog djetinjstva nije se bitno razlikovalo od gospodarenja kakvog se sjećaju njegov otac i »nono«. Promjene su počele upravo u razdoblju kada je kao dijete primio za »žajglo«.

Stoku, uglavnom govedo, imalo je svako gospodarstvo. Uglavnom ju je vodio na ispašu netko od članova obitelji – gazda, žene ili djeca. Neki seljaci, također Šimaklovi, za ispašu i ostale radove unajmili bi slugu. S ispašom bi obično počinjali vrlo rano u proljeće, oko Blagdana Svetog Josipa (19. ožujka). Ako bi ponestalo zimske hrane, s ispašom su morali početi još ranije. Stoku bi na ispašu vodili ujutro, oko šest sati, te bi

Slika 18: Šimaklov Janez leta 1943 s svojo ovčico (fotografija last družine Mihalič)

Slika 18: Šimaklov Janez 1943. godine sa svojom ovčicom (fotografija u vlasništvu obitelji Mihalič)

so bila urejena napajališča za živino. Živali so se lahko napajale tudi v kalih ali v koritih ob poti proti domu. Pred popoldansko pašo so živali pomolzli. Pasli so vse do mraka. V povojnem obdobju so pazili, da so se domov vrnili pred temo. Vojaki so, takoj ko je padel mrak, ob državni meji v višini kolen postavili bodečo žico, povezano z opozorilnimi svetlobnimi raketami in alarmom. Če je kdo zadel žico, je sprožil svetlobno raketo.

Spomladi so govedo začeli pasti vsak na svoji gmajni, ki so jo uporabljali samo za pašo. Ta zemljišča so bila blizu takratne državne meje. Bali so se, da večje črede ne bi obvladali, če bi jim poskušala zbežati čez mejo. Na pašnikih, ki so bili bolj oddaljeni od meje, so živino pasli skupno. V sušnih letih so pasli tudi po senožetih na otavi, ki ni dovolj zrasla za košnjo. Jeseni so pasli po travnikih po drugi košnji, kjer je zrasel »spodotavnik«. S kravami so na pašo gnali tudi teleta. Sosedje so imeli konje, ki so jih uporabljali za delo in prevoznitvo. Konji so se pasli posebej, v lesenih oborah blizu domačij. Pašnikov zaradi državne meje niso smeli ograjevati z bodečo žico. Pri paši so uporabljali bič – »žajglo«. To je bil na drenov ali jesenov ročaj privezan pleten usnjen trak. Muhe in obade so odganjali z močnim dimom ob kurjenju brinovih vej.

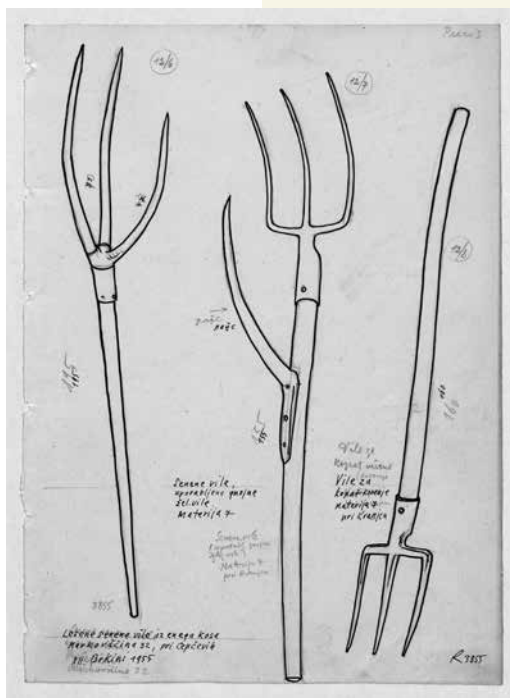
Med pašo so si krajšali čas z zbijanjem koze. Kadar so pasli okoli cerkve, so z metanjem kamnov v zvon jezili cerkovnika. Najbolj razburljiva in najslajša pa je bila »rabuta« sadja, še posebej kadar so se odpravili v sosednje vasi.

pasli do vrućine, oko deset sati. Ako su pasli u blizini Glinšćice, životinje su napajali u rijeci gdje su bila uređena pojilišta za stoku. Stoku su napajali također u lokvama ili u koritima uz put prema kući. Prije popodneve ispaše stoku bi pomuzli. Pasli su sve do mraka. U poslijeratnom razdoblju vraćali su se s ispaše prije nego što se smračilo. Vojnici su odmah nakon što bi pao mrak uz državnu granicu u visini koljena namještali bodljikavu žicu, povezanu sa svjetlosnim raketama i alarmom. Ako bi netko slučajno pogodio žicu, aktivirao bi svjetlosnu raketu.

U proljeće bi počinjali s ispašom svatko na svojoj gmajni koju su koristili samo za ispašu. Ova su zemljišta bila blizu tadašnje državne granice. Bojali su se da ne bi mogli savladati veće stado ako bi im pokušalo pobjeći preko granice. Na pašnjacima koji su bili udaljeniji od granice stoku su pasli zajedno. Za vrijeme suša pasli su također po livadama otavu koja nije dovoljno narasla za košnju. Na jesen su pasli po travnjacima nakon druge košnje gdje je narastao »spodotavnik«. Osim krava na ispašu su vodili i telad. Susjedi su imali konje koje su koristili za rad i prijevoze. Konji su se pasli posebno, i to u ogradi blizu gospodarstva. Pašnjake zbog državne granice nisu smjeli ograđivati bodljikavom žicom. Pri ispaši su koristili bič »žajglo«. To je bio na drenov ili jasenov štap privezan pleteni kožnati trak. Muhe i obade su tjerali spaljivanjem borovice.

Vrijeme na ispaši skraćivali su igrom koja se zvala »zbijanje koze«. Kada bi pasli oko crkve, bacanjem kamenja u zvono ljut-

Slika 19: Z leve 1. senene vile iz enega kosa lesa, 2. gnojne vile, predelane v vile za nakladanje sena, 3. železne vile za njivo, Materija 7, pri Kranjcu. (Ivan Romih, 1955)

Slika 19: Slijeva 1. vile za sijeno od jednog komada drva, 2. vile za gnoj, prerađene u vile za spremanje sijena, 3. železne vile za njivu, Materija 7, pri Kranjcu. (Ivan Romih, 1955)

Travnike so kosili dvakrat, redko trikrat, mogoče le deteljo. Seno so naložili na voz z »luojtercami«. Pri tem so uporabljali senene vile, ki so imele 3–4 kline – dva ali tri spodaj in enega, ki je pridrževal seno, zgoraj. Če se je pripravljalo k dežju, so skoraj suho seno naložili v kupe – lonce, ki so jih po dežju spet raztrosili.

Pozimi so živino v hlevu krmili dvakrat dnevno. Obrok je bil sestavljen iz rezane slame, otave in sena. Živalim niso nikoli dodajali žita, to je bilo namenjeno le prehrani ljudi in peki kruha. Z repo, korenjem in peso so krmili le, če je bilo pridelka v izobilju. S krompirjem so pitali vole za prodajo, da so pridobili težo. Nekateri kmetje so nabirali »frodela«. Posekali so veje z zelenim listjem,

ili bi crkvenjaka. Najzбудljivija i najslađa bila je »rabuta« voća, posebno ako su se uputili u susjedna sela.

Travnjake su kosili dva puta, rijetko tri puta, možda tek djetelinu. Sijeno bi natovarili na kola s »luojtercami«. Pri tome su koristili vile za sjeno koje su imale 3 ili 4 kline, dva ili tri ispod i jednoga, koji je pridržavao sjeno, iznad. Ako se spremalo nevrjeme, skoro suho sijeno složili bi u hrpe (lonce) koje bi nakon kiše opet rasuli.

Zimi su stoku u štali hranili dva puta na dan. Obrok je sadržavao rezanu slamu, otavu i sijeno. Životinjama nisu dodavali žito jer je bilo samo za prehranu ljudi i pripremanje kruha. Repo i mrkvu su dodavali jedi-

Slika 20: Šimaklovi leta 1959 s prvo samohodno BCS-kosilnico v vasi. Za plačilo carine so prodali enega vola. (fotografija last družine Mihalič)

Slika 20: Šimaklovi 1959. godine s prvom samohodnom BCS-kosilicom u selu. Za plaćanje carine prodali su jednog vola. (fotografija u vlasništvu obitelji Mihalič)

jih povezali v butare ter s tem krmili živali ali jih posušili za zimo. Pozimi so ob večerih obrali suho listje, ga namočili v vroči vodi in dodali otrobe ter ščepec soli. Tako pripravljeno krmo so uporabljali za hranjenje volov pred težkim delom.

Vprežno živino, tako vole kot krave, so kovali. Živalim z dobrimi parklji so okovali samo sprednji parkelj na zunanji strani. Če pa je imela žival slabe parklje, so okovali tudi parklje na zadnjih nogah. Odbirali so najlepša teleta, za telice so imeli posebna pravila. Dlan so položili na sprednji križ, to je pod vihrom, kjer se levo in desno pleče križata s hrbtenico. Dlan so obrnili tako, da so prsti gledali proti repu. Idealna telica je imela širino sprednjega križa 4 prste brez

no ako je bilo ljetine u izobilju. S krumpirom su tovali volove za prodaju kako bi dobili na težini. Neki seljaci su skupljali »frodela«. Posjekli bi grane sa zelenim lišćem, povezali ih u svežnjeve te time hranili životinje ili bi i ostavili da se osuše za zimu. Zimi bi obrali suho lišće, potopili ga u vruću vodu, dodali mekinje i prstohvat soli. Tako pripremljenu hranu koristili bi za hranjenje volova prije teškog rada.

Stoku za vuču, kako volove tako i krave, bi potkivali. Životinjama s dobrim papcima potkivali su samo prednji papak na vanjskoj strani. Ako je životinja imala slabe papke, potkivali bi također papke na zadnjim nogama. Odabrali bi najsnažniju telad, a za telice su imali posebna pravila. Dlan bi položili na

Slika 21: Teta Pepa okrog leta 1930 nese mleko v Trst. Na velikem vrču visijo manjši, ki so jih uporabljali za mero: kvartin (0,25 l), pol litra in liter. (fotografija last družine Mihalič)

Slika 21: Teta Pepa nosi mlijeko u Trst (oko 1930. godine). Na velikom vrču vise manji koji su služili za mjere: kvartin (0,25 l), pola litre i litra (fotografija u vlasništvu obitelji Mihalič).

palca. Druga pomembna lastnost je bila širina med prednjima nogama. Ta je morala biti enaka velikosti klobuka odraslega moškega. Slabe živali so šle v klavnico na Kozini ali v prodajo.

V Trst so prodajali meso, mleko, jajca, sadje in zelenjavo. Mleko so največkrat prodajale gospodinje same ali pa so ga prodale »mlekaricam«, ki so odkupovale mleko po vaseh in ga prodajale v mestu. Mlekarice so v mesto po navadi hodile peš, ker niso imele denarja za vlak. Mleko so nosile na glavi ali v »besagah« – torbah z enim žepom spredaj in enim na hrbtu. Za ravnotežje so v žepe dajale tudi kamenje. Mleko so prodajale po 1 l, 0,5 l in 0,25 l (kvartin).

prednji križ, to jest ispod grebena gdje se lijeva i desna plečka križaju s kičmom. Dlan bi okrenuli tako da su prsti gledali prema repu. Idealna telica imala je širinu prednjeg križa četiri prsta bez palca. Druga važna karakteristika bila je širina među prednjim nogama. Ta je morala biti jednaka veličini šešira odraslog muškarca. Slabe životinje išle su u klaonicu na Kozini ili bi ih prodali.

U Trstu su prodavali meso, mlijeko, jaja, voće i povrće. Mlijeko bi često prodavale domačice same ili bi ga prodale mljekaricama koje su otkupljivale mlijeko po selima te ga prodavale u gradu. Mljekarice bi u grad išle pješke jer nisu imale novaca za vlak. Mlijeko bi nosile na glavi ili u »besagama« – torbama s jednim džepom sprijeda i jed-

Med Senožčami, Divačo in Pivko se razprostira 800 do 1000 m visoka planota Vremščica. Z neskončnimi travnatimi prostranstvi je kot ustvarjena za pašno rejo živali. V petdesetih letih so tako na Vremščici najprej redili bike, nato krave, pozneje pa daljše obdobje ovce. Od leta 2000 na Vremščici deluje Center za sonaravno rekultiviranje, ki ga je ustanovila Veterinarska fakulteta v Ljubljani. Na višje ležečih pašnikih od pomladi do jeseni pasejo več kot štiristoglavo čredo ovc pasme istrska pramenka. Jeseni ovce preselijo v hleve ob vznožju Vremščice, kjer preživijo zimo. Pasejo tudi prašiče krškopoljske pasme in precejšnje število oslov. Ovčje mleko predelajo v skuto in sir. Tako dokazujejo, da je paša lahko ustrezen rešitev za ohranjanje občutljivega kraškega okolja.

nim na leđima. Za ravnotežu bi u džepove stavljale i kamenje. Mlijeko bi prodavale po 1 l, 0,5 l i 0,25 l (kvartin).

Između Senožča, Divače i Pivke rasprostire se od 800 do 1000 m visoka visoravan Vremščica. Sa svojim beskrajnim zelenim prostranstvima kao stvorena je za ispašu životinja. U pedesetim godinama su tako na Vremščici najprije uzgajali bikove, nakon toga krave, a kasnije dulje vrijeme ovce. Od 2000. godine na Vremščici djeluje Centar za održivo rekultiviranje Veterinarskog fakulteta u Ljubljani. Više od 400 ovaca pasmine „istarska pramenka“ od proljeća do jeseni pase na višim područjima. Na jesen ovce presele u štale u podnožju Vremščice gdje prezime. Ovdje se pasu i svinje krško-poljske pasmine te veći broj magaraca. Ovčje mlijeko prerađuju u skuto i sir. Svojim primjerom dokazuju da ispaša može biti odgovarajuće rješenje za očuvanje osjetljive krške sredine.

Slika 22: Travnata prostranstva na Vremščici. V ozadju trop ovc Centra za sonaravno kultiviranje

Slika 22: Zelena prostranstva na Vremščici, u pozadini stado ovaca Centra za održivo kultiviranje

3.2. Brkini in Bistriška kotlina

Ovčereja je bila na območju Brkinov in Bistriške kotline od nekdaj pomembna živinorejska panoga. Pomembnejša je bila od govedoreje, saj je kmečkim gospodarstvom zagotavljala hrano, obleko in obutev. Svoj pomen je ohranila med vojnami in tudi še po drugi svetovni vojni, potem pa se je po dolini začela širiti intenzivna govedoreja. Ovčarji so lahko svoje trope pasli le še po okoliških planinah na Gomancah, Goljakih, Koritnicah, pod Mašunom, Snežnikom in Volovji rebri, ki niso bile primerne za govedorejo.

Mag. Stanislav Prosen, rejec drobnice, nam je pripovedoval o ovčereji na ilirskobistriškem območju

Spomladi in poleti so na »gori« pasli na pašnikih, ki so jih imeli v zakupu. Tropi so šteli od 300 do 400 ovc pretežno istrske pasme, ki so jim rekli istrijanke. Takih tropov je bilo v okolici Ilirske Bistrice kar nekaj.

Na celotnem območju južne Primorske je bila v preteklosti razširjena svojevrstna oblika ekstenzivnega načina reje drobnice – transhumanca. Njena posebnost je bila sezonska selitev čred in pastirjev. Pastirji so se skupaj z živalmi za določeno obdobje selili v kraje, kjer je bilo dovolj vegetacije, da so živali obdobje primerno preživele. Posebej znana je bila selitev ovc med Snežnikom, Slavnikom, Vremščico in Nanosom na eni ter Istro in Furlansko nižino na drugi

3.2. Brkini i Bistrička kotlina

Uzgoj ovaca na području Brkina i Bistričke kotline od davnina je bila važna grana stočarstva, važnija od uzgoja goveda, jer je seoskim gospodarstvima osiguravala hranu, odjeću i obuću. Svoje značenje je uzgoj ovaca sačuvao između ratova i također nakon Drugog svjetskog rata, a nakon toga se dolinom počelo širiti intenzivno govedarstvo. Ovčari su tako mogli svoja stada pasti tek po okolnim planinama, na Gomanca, Goljakima, Koritnicama, ispod Mašuna, Snežnika i na Volovjoj rebri, koje nisu bile prikladne za uzgoj goveda.

Mag. Stanislav Prosen, uzgajivač koza i ovaca, pričao nam je o uzgoju ovaca na području Ilirske Bistrice

U proljeće i ljeto na „planini“ bi pasli na pašnjacima koje su imali u zakupu. Stado je brojalo od 300 do 400 ovaca, uglavnom istarske pasmine (tzv. „istrijanke“). Takvih je stada u okolici Bistrice bilo nekoliko.

Na cijelom području Južne Primorske u prošlosti je bio proširen svojevrstan oblik ekstenzivnog načina uzgoja koza i ovaca – „transhumanca“. Posebnost tog uzgoja bila je sezonska selidba stada i pastira. Pastiri bi se zajedno sa životinjama na određeno vrijeme preselili u krajeve gdje je bilo dosta vegetacije kako bi životinje mogle preživjeti. Poznata je bila selidba ovaca između Snežnika, Slavnika, Vremšćice i Nanosa s jedne strane te Istre i Fur-

strani. Proti koncu decembra so se ovčarji s čredami zaradi mraza in pomanjkanja dobre paše umaknili v Istro, v zaledje Rovinja, Novigrada, Umaga, Pirana in Kopra pa tudi v osrednji del zahodne Istre in na skrajno jugovzhodno obrobje Furlanske nižine. Po 2. svetovni vojni je začela transhumanca zamirati.

Ovčarji so na planini začeli pasti proti koncu maja, ko so bile ovce v polni laktaciji. Imeli so urejene staje za ovce, prostore za sirjenje in prostore za spanje pastirjev. Molzli in sirili so na »gori«. Do avgusta so molzli dvakrat dnevno. Nato so začeli s presuševanjem in prešli na eno molžo. V času presuševanja so v trop spustili ovne. Čas

lanijske nizine s druge strane. Prema kraju prosinca ovčari bi se sa stadom od mraza i nedostatka ispaše sklonili u Istru, u zaleđe Rovinja, Novigrada, Umaga, Pirana i Kopra te u središnji dio zapadne Istre i na krajnji jugozapadni rub Furlanijske nizine. Nakon Drugog svjetskog rata „transhumanca“ je polako nestala.

Ovčari bi s ispašom na planini počeli krajem svibnja kada su bile ovce u punoj laktaciji. Imali su uređene staje za ovce, prostorije za pravljenje sira i prostorije gdje su spavali pastiri. Muzli i sirili bi na „gori“. Do kolovoza bi muzli dva puta na dan. Nakon toga bi započeli s presušivanjem i prešli bi na jedno mužnju. U vrijeme presušivanja

Slika23: Ovčar pase ovce (čap ovc) blizu Podgrada (foto Boris Orel, 1955)

Slika 23: Ovčar pase ovce („čap ovc“) blizu Podgrada (foto Boris Orel, 1955)

pripusta je bil pomemben in natančno določen, saj so morala biti jagnjeta ob veliki noči primerna za prodajo.

Pasla sta dva pastirja. Eden je pasel ovce molznice, drugi pa jalove ovce in mladice, ki so jim namenili slabše pašnike. Do junija so pasli po prostrani gmajni, ko je postalo prevroče, pa so se z ovcami umikali v gozd. En pastir je lahko sam obvladal trop z okoli 200 ovcami. Po večerni molži so ovce zaradi nevarnosti napada volkov zapirali v obore – »ploterje«. Ograje so bile narejene iz prepletenih leskovih palic. Ovce so varovali tudi s pastirskimi psi. Septembra so se pastirji začeli pripravljati na odhod v dolino. Pred odhodom so v prvih dneh septembra ovce ostrigli, da se jim je volna pred zimo obrasla.

Sirili so enkrat dnevno. Večerno mleko so vlili v sirarski kotel, zjutraj so dodali še mleko jutranje molže. Večji rejci so imeli svojega sirarja, ki so mu rekli »stenar«. Skrbel je za pranje in obračanje sira, pripravljal pa je tudi hrano za pastirje. Sirarji so sir stiskali v posebnih posodah – golidah. Po stiskanju so sir premestili v brente, kjer so ga osolili. Brente so bile leseni vrči, visoki približno 1,1 do 1,2 m in poljubne širine. Vanje so drugega na drugega zlagali kolute sira in ga sproti po plasteh solili. Vsakih nekaj dni je bilo treba sir v brenti obrniti in na novo posoliti. Sir so prodajali v Reko ali v Trst. 500 do 600 kg dozorelega sira so naložili v brente in peljali odjemalcem. Skuto so zavijali v iz blaga izdelane »skutence« in jo prodajali na planini in na domačijah.

u stado bi pustili ovnove. Vrijeme pripusta bilo je važno i točno određeno jer je janjad oko Uskrsa morala biti spremna za prodaju.

Pasla bi dva pastira, jedan bi čuvao ovce muzare, a drugi jalove ovce i janjad kojima su namijenili slabije pašnjake. Do lipnja su pasli na prostranoj gmajni, a kada bi počele vrućine s ovcima bi se sklonili u šumu. Jedan je pastir mogao sam ovladati stadom s oko 200 ovaca. Nakon večernje mužnje ovce bi zbog opasnosti od napada vukova zatvarali u obore („ploterje“). Ograde su bile napravljene od prepletenih štapova od lijeske. Ovce bi čuvali također s pastirskim psima. Na početku rujna počeli bi s pripremanja za odlazak u dolinu. Prije odlaska ovce su ošišali kako bi im vuna prije zime narasla.

Sirili bi jedanput na dan. Večernje mlijeko bi stavili u sirarski kotao, a ujutro bi dodali još mlijeka s jutarnje mužnje. Veći uzgajivači imali bi svog sirara kojega su nazivali „stenar“. Brinuo se za pranje i okretanje sira, a pripremao bi i hranu pastirima. Sirari su sir stiskali u posebnim posudama („golidama“). Nakon stiskanja sir bi premjestili u brente gdje su ga solili. Brente su drveni vrčevi, visoki približno od 1,1 m do 1,2 m i bilo koje širine. U brente bi slagali sir jedan na drugi te ga između solili. Svakih nekoliko dana sir bi u brenti okretali i nanovo solili. Sir bi prodavali u Rijeci ili Trstu. Od 500 do 600 kg zrelog sira slagali bi u brente i odvozili kupcima. Skutu bi zavijali u krpe (tzv. „skutence“) i prodavali na planini i seoskim gospodarstvima.

Oktober so bili običajno za kratek čas doma, v dolini. Decembra, pred prvim snegom, so se pastirji z ovčami odpravili na prezimovanje v Furlanijo. Ovce so tam kljub zimi dobile dovolj hrane, da so se normalno pripravile na jagnjitev. Običajno so se pastirji že vnaprej dogovorili, kje bo kdo pasel. Tako so ob prihodu v Furlanijo zasedli vsak svoje območje od Sredipolja (Redipuglie) vse do Vidma (Udine). Aprila so se vrnili domov, kjer so ovce ponovno ostrigli in se pripravili za odhod na planino.

Po drugi svetovni vojni je transhumanca počasi zamrla. Od 14.000 ovc pred vojno je ostalo le nekaj manjših tropov. Dodatno zmanjšanje je povzročila kužna bolezen bruceloza. Leta 1965 je bilo v okolici Ilirske Bistrice le še okrog 200 ovc, razdeljenih v manjše trope. Za tako majhne črede je bilo dovolj hrane doma.

Ivan Ceglar iz Obrova nam je povedal, da so ovce istrijanke poimenovali glede na njihove značilnosti:

- »Beluša« – bela ovca
- »Zelenka« – črno-bela ovca
- »Škaba« – črna ovca
- »Mrkuša« – ovca s črno glavo in belim trupom
- »Rožka« – ovca z rogovi
- »Pika« – ovca s pikami
- »Kwola« – ovca, ki je bila pod očmi rjava
- »Čuba« – ovca s kratkimi ušesi

Nakon toga bi neko vrijeme provodili kod kuće u dolini. Početkom prosinca, prije prvoga snijega, pastiri bi s ovčama krenuli u Furlaniju da tamo prezime. Ovce bi tamo usprkos zimi dobivale dovoljno hrane da se mogu normalno pripremiti za okot. Obično bi se pastiri unaprijed dogovarali o tome gdje će tko pasti. Tako bi dolaskom u Furlaniju svatko zauzeo svoje područje, i to od Redipuglie do Udina. U travnju bi se vraćali kući gdje bi ovce ponovno ošišali te se pripremili za odlazak na planinu.

Nakon Drugog svjetskog rata „transhumanca“ je polako nestala. Od 14.000 ovaca prije rata ostalo je tek nekoliko stada. Dodatan nestanak uzrokovala je zarazna bolest bruceloza. Godine 1965. u okolici Ilirske Bistrice bilo je tek oko 200 ovaca, podijeljenih u manja stada. Za tako mala stada imali su dosta vlastite hrane.

Ivan Ceglar iz Obrova rekao nam je da su za ovce istrijanke imali posebne nazive s obzirom na njihove karakteristike:

- »Beluša“ – bijela ovca
- »Zelenka“ – crno bijela ovca
- »Škaba“ – crna ovca
- »Mrkuša“ – ovca s crnom glavom i bijelim trupom
- »Rožka“ – ovca s rogovima
- »Pika“ – ovca s točkama
- »Kwola“ – ovca koja ima smeđe ispod očiju
- »Čuba“ – ovca s kratkim ušima

Slika24: Ovčar iz Podgrada leta 1955 žene čredo ovc na pašo. (foto Fanči Šarf)

Slika 24: Ovčar iz Podgrada vodi stado ovaca na ispašu, 1955. (foto Fanči Šarf)

Kulanovi, ovčarji iz Rožic

Pripoved temelji na ustnem izročilu Alda in Viljana Škerjanca iz vasi Rožice, ki leži v Materijskem podolju. Ob pripovedovanju je bila prisotna tudi njuna mama Angela, ki je s svojim delom pomembno prispevala k razvoju kmetije. Mlajši brat Aldo je pripovedoval o izkušnjah očeta Karla in strica Antona Kulanovega. Karlo je bil zadnji gospodar, ki je končal več kot tristoletno ovčarsko tradicijo.

Kot nam je povedal Aldo, je bila ovčereja pri Škerjančevih prisotna od vekomaj. Znanje o ravnanju z ovcami se je prenašalo iz roda v rod. Zadnje ovce pasme istrska pra-

Kulanovi, ovčari iz Rožica

Pripovijedanje se zasniva na usmenoj predaji Alde i Viljana Škerjanca iz sela Rožice koje se nalazi u Materijskom podolju. Prisutna je bila i njihova mama Angela koja je svojim radom uvelike doprinijela razvoju seoskog gospodarstva. Mlađi brat Aldo nam je govorio o iskustvima oca Karla i strica Antona Kulanova. Karlo je bio posljednji gospodar koji je završio s više od tristogodišnjom ovčarskom tradicijom.

Od Alde smo doznali da obitelj Škerjanc uzgaja ovce od davnina. Znanje o uzgoju ovaca prenosilo se s generacije na generaciju. Posljednje ovce pasmine „istarska pramenka“

Slika 25: Karlo Škerjanc »Kulanov«, gospodar in ovčar na Kulanovi kmetiji (fotografija last družine Škerjanc)

Slika 25: Karlo Škerjanc „Kulanov“, gospodar i ovčar na Kulanovom seoskom gospodarstvu (fotografija je u vlasništvu obitelji Škerjanc)

menka so od hiše odšle leta 1993. Takrat je »ćap«, tako Brkini rečejo tropu, štel le še 65 ovc te pasme. Kupil jih je Karlo Zanuttini, ki je v novjšem obdobju pašništva veljal za enega večjih rejcev, saj je obdeloval celotno območje Vremščice.

Škerjančevi so v najplodnejših letih, pred in po prvi svetovni vojni, redili tudi do 250 glav ovc pasme istrska pramenka, ki jim v teh krajih pravijo »istrijanke«. Poleg prodaje jagnjet so ovce redili za prirejo mleka, ki so ga predelali v sir in skuto – »ščuta«.

Karlo in brat Anton sta kot mladeniča začela spremljati živali na paši. Izkušnje sta si pridobila od svojega očeta. Pozneje, ko sta ovčarstvo prevzela v svoje roke, sta si delo razdelila. Karlo je kot gospodar skrbel za posle, dogovore, pogodbe in najem površin. Skupaj z ženo Angelo sta v obdobju

od kuće su otišle 1993. godine. Tada je „ćap“ (tako stanovnici Brkina nazivaju stado) brojao tek 65 ovaca ove pasmine. Kupio ih je Karlo Zanuttini koji je u novije vrijeme ispaše bio jedan od većih uzgajivača, a obrađivao je cijelo područje Vremščice.

Obitelj Škerjanc je u najplodnijim godinama, prije i nakon Prvog svjetskog rata, uzgajala i do 250 ovaca pasmine „istarska pramenka“, „istrijanke“, kako ih nazivaju u ovim krajevima. Uz prodaju janjadi, ovce bi uzgajali za mlijeko koje su prerađivali u sir i skutu („ščuta“).

Karlo i brat Anton već su kao dječaci počeli pratiti životinje na ispaši. Iskustvo su stekli od svog oca. Kasnije, kada su preuzeli uzgoj ovaca, međusobno su podijelili posao. Karlo bi kao gospodar brinuo za posao, dogovore, ugovore i unajmljivanje površina.

molže sirila in prodajala sir in skuto. Toni je skrbel za ovce in je ves svoj čas prebil z njimi. Kulanovi so imeli najetega pastirja, hlapca Tomaža, ki je 15 let živel na Kulanovi domačiji. Kot plačilo za opravljeno delo je pri Škerjančevih dobil hrano in prenočišče, dodatno pa je zaslužil s prodajo jagnjetine.

V letih po prvi svetovni vojni so Kulanovi zaradi pomanjkanja pašnih površin v Brkinih gnali ovce v Furlanijo. To je bila najverjetneje Karlova in Tonijeva prva izkušnja z nomadskim načinom življenja. O tem žal nista veliko povedala. Znano je le to, da sta poleg Škerjančevih v ta del Furlanije oziroma v Goriško pokrajino zahajala še dva ovčarja s pivškega konca. Prvi je bil Samsa, ki je ovce prezimoval in pasel v okolici Fogliana (Fogliano), drugi pa Volk. Škerjančevi so pasli predvsem v okolici Doberdoba in Sredipolja (Redipuglia), vse do leta 1947, ko se je državna meja med Italijo in takratno Jugoslavijo zaprla. Takrat so morali poiskati nove površine za pašo ovc.

Po Aldovem mnenju je usihanje ovčereje v Čičariji in Brkinih tudi posledica delovanja zadruga. Zadruga je spodbujala predvsem rejo goveda in mlekarstvo. *»Wce so takrat ble bl tku, wd njih zadruga ni imela koristi, zaradi tega so se nas hoteli rješit,«* je razložil Aldo Škerjanc. Ovčarji, ki so še ostali, so ubrali svojo pot. Poseben način življenja, povezan z ovčarstvom, jih je oddaljil od preostale vaške skupnosti.

Aldo se dobro spominja ovčarskega življenja po drugi svetovni vojni. Že kot otrok se je še posebej med počitnicami vključil v ovčerejsko dejavnost na domači kmetiji.

Zajedno sa ženom Angelom u razdoblju mužnje pripremao bi i prodavao sir i skuto. Toni bi se brinuo oko ovaca te bi sve svoje vrijeme proveo s njima. Kulanovi su imali unajmljenog pastira, slugu Tomaža, koji je 15 godina živio na Kulanovom seoskom gospodarstvu. Za obavljene posao dobivao bi hranu i smještaj, a dodatno bi zarađivao prodajom janjetine.

U godinama nakon Prvog svjetskog rata, Kulanovi su zbog nedostatka pašnih površina u Brkinima ovce vodili u Furlaniju. Najvjerojatnije je to bilo prvo Karlovo i Tonijevo iskustvo s nomadskim načinom života. O tome, nažalost, nisu puno ispričali. Poznato je tek da su osim njih u taj dio Furlanije, odnosno u Gorišku pokrajinu, dolazila još dva ovčara s pivškog područja. Prvi je bio Samsa koji je vodio ovce na ispašu u okolicu Fogliana, gdje je i prezimio, a drugi je bio Volk. Obitelj Škerjanc je pasla u okolici Doberdoba i Sredipolja (Redipuglia) sve do 1947. godine kada se državna granica između Italije i tadašnje Jugoslavije zatvorila. Tako su morali potražiti nova područja za ispašu ovaca.

Prema Aldovom mišljenju, napuštanje uzgoja ovaca na Čičariji i Brkinima također je posljedica djelovanja zadruga. Zadruga je poticala prije svega uzgoj goveda i mljekarstva. *„Wce so takrat ble bl tku, wd njih zadruga ni imela koristi, zaradi tega so se nas hoteli rješit“*, objasnio je Aldo Škerjanc. Ovčari, koji su još ostali, otišli su svojim putem. Poseban način života povezan s uzgojem ovaca udaljio ih je od ostale seoske zajednice.

Slika 26 : Anton Škerjanc, pastir, ki je vse svoje življenje prebil z ovcami. (fotografija last družine Škerjanc)

Slika 26: Anton Škerjanc, pastir koji je cijeli svoj život proveo s ovcima (fotografija je u vlasništvu obitelji Škerjanc)

»Čap« so pasli vse leto, poleg svojih so pasli tudi nekaj ovc drugih vaščanov. »S tem smo odplačali dolg za pašo oziroma smo dobili dovoljenje za pašo na njihovih površinah,« je povedal Aldo. Celoletna paša je bila razdeljena na poletno in zimsko obdobje. Poletni del paše je potekal v bližini doma, na Slavniku. Ovce so molzli, mleko pa predelali v skuto in sir. Jeseni so se pripravili na selitev na pašnike v slovensko Istro, kjer so živali prezimile in jagnjile.

Poletna paša se je začela s prihodom živali s »prezimovanja« v Istri. Po navadi so se iz Istre proti domu selili ob koncu aprila

Aldo se dobro sjeća kakav je bio ovčarski život nakon Drugog svjetskog rata. Već bi kao dijete, posebno za vrijeme školskih praznika, prisustvovao uzgoju ovaca na domaćem seoskom gospodarstvu. „Čap“ su pasli cijelu godinu, a osim svojih ovaca, na ispašu bi vodili i susjedove ovce. „Time bismo plaćali dug za ispašu, odnosno dobivali bismo dozvolu za ispašu na njihovim površinama“, objasnio nam je Aldo. Cjelogodišnja ispaša bila je podijeljena na ljetno i zimsko razdoblje. Ljetni dio ispaše odvijao se u blizini gospodarstva na Slavniku. Ovce bi muzli, a mlijeko prerađivali u skuto i sir. Na jesen bi se pripremali za

Slika 27: Poletna paša na Slavniku, kjer so sirotko porabili za rejo prašičev krškopoljske pasme. (fotografija last družine Škerjanc)

Slika 27: Ljetna ispaša na Slavniku gdje su sirotkom hranili svinje krškopoljske pasmine (fotografija je u vlasništvu obitelji Škerjanc)

la ali začetku maja. Selitev je bila odvisna od začetka vegetacije, ki se je v Istri začela dva do tri tedne prej kot v Brkinih. Živali so morale Istro zapustiti še pred brstenjem sadnega drevja, da ne bi povzročile škode v sadovnjakih. Iz Istre so se selili naravnost na pašnike na Slavniku (1028 m). Bila so tudi leta, ko je zaradi mraza vegetacija na Slavniku zamujala. V takih letih so se z ovcami ustavili na Socerbu, kjer so pasli po gmajnah do Prešnice. Ko so nastopile ugodne razmere, so se iz Prešnice dvignili na Slavnik, kjer so imeli Škerjančevi v zakupu zemljišča vaščanov Prešnice. Najemnino je Karlo poravnal s sirom in skuto. Na Slavniku so bile ure-

selidbu na pašnjake u slovensku Istri, gdje bi ovce prezimile te se okotile.

Ljetna ispaša počela bi dolaskom životinja iz Istre gdje su prezimile. Obično bi ih iz Istre prema kući selili krajem travnja ili početkom svibnja. Selidba je ovisila o početku vegetacije koja je u Istri počela dva do tri tjedna ranije nego u Brkinima. Životinje su morale još prije pupanja voćaka napustiti Istru, kako ne bi prouzročile štetu u voćnjacima. Iz Istre bi ih vodili ravno na pašnjake na Slavnik (1028 m). Bilo je i godina kada je zbog mraza vegetacija na Slavniku kasnila. Tada bi se zaustavili na

Slika 28 : Karlo s svojimi ovcami v začetku 90. let prejšnjega stoletja (fotografija last družine Škerjanc)

Slika 28: Karlo sa svojim ovccama na početku 90-ih godina prošlog stoljeća (fotografija je u vlasništvu obitelji Škerjanc)

jene staje za ovce, ki tam stojijo še danes. Vanje so zvečer zapirali ovce, saj so se bali napada volkov. Poleg staj je bila postavljena tudi »štirna« oziroma vodnjak, kjer se je zbirala deževnica za napajanje ovc. Vodo so nujno potrebovali tudi pri sirarskih opravilih, predvsem za pranje prtov in posode. Na gori so imeli še en vir vode, to je bil »kau«, kjer je živina pila v času paše.

Poletni dan se je začel z jutranjo molžo. Po molži je gospodar odgnal ovce na pašo, žena Angela pa je v tem času mleko sesirila v sir in naredila skuto. Po tem opravilu se je vsak dan okoli 11. ure vrnila z gore v dolino. Za pot je porabila »eno trdo uro«. V dolino

Socerbu gdje su pasli po gmajnama do Prešnice. Kada bi nastupili pogodni uvjeti, iz Prešnice bi se uputili na Slavnik gdje je obitelj Škerjanc imala u zakupu zemlju od seljaka iz Prešnice. Najamninu bi Karlo plaćao sirom i skutom. Na Slavniku su bile staje za ovce koje se tamo nalaze i danas. U njih bi navečer zatvarali ovce jer su se bojali napada vukova. Pored staja nalazila se i „štirna“, odnosno bunar, gdje su skupljali kišnicu za napajanje ovaca. Vodu su također trebali za pripremanje sira, prije svega za pranje stolnjaka i posuda. Na planini su imali još jedan izvor vode, a to je bio „kau“ (lokva), gdje su napajali životinje za vrijeme ispaše.

je prinesla sir in skuto za prodajo, doma opravila razna dela ter se malo pred nočjo spet odpravila na goro na molžo. Molzli so vse do jeseni, ko so ovce počasi presuševale. V povprečju so dale »en kvartin« mleka na molžo, torej pol litra mleka na dan. Aldo je ponosno razložil, da je *»bla pr njih wca gledana«*, saj sta Kulanova brata precej pozornosti posvetila odbiri in selekciji ovc. Pomemben del črede so bili tudi ovni plemenjaki. *»Oče je bil izreden pastir in futrač. Imeli smo enga najbolj izenačenih tropov wc, taku po količini mleka, kukr po velikosti živali. Naše wce so ble od 15 do 20 kg tježje od ostalih istrijank.«*

Okoli sredine avgusta so v trop pripuščali ovne. Pred odhodom v dolino so ovce drugič ostrigli, tako da so se do mraza vsaj malo obrastle z volno. Volno so bolj težko prodali. *»Bla je gruoba, ponvadi ju je kdu ćupu, ku ju je rabu za štrmace,«* je povedal Aldo. Okoli malega šmarna (8. september) so se s Slavnika vračali v Rožice. S selitvijo v dolino se je začelo novo pašno obdobje.

Zimska paša se je začela z vrnitvijo v dolino, ko so kmetje v dolini pokosili otavo za govedo.

Kratko obdobje, od sredine septembra do konca decembra, so Škerjančevi živeli doma, v Rožicah. Takrat so pasli po okoliških gmajnah in senošetih, vse od Hrpelj do Hotične. V tem obdobju so pasli praktično *»kmr so hotli«*. Aldo se je namuznil, da so ovčarji *»zmirm krali pašo. Zvečer kdr se je stmnilu smo pasli tam kmr se ni smelu.«* V tem času so bile ovce že breje. Odhod na

Ljetni dan bi započeo jutarnjom mužnjom. Nakon mužnje gospodar bi odveo ovce na ispašu, a žena Angela bi za to vrijeme usirila mlijeko i napravila svježi sir. Nakon toga bi se svaki dan oko 11 sati vratila u dolinu. Za put bi potrošila „eno trdo uro“. U dolinu bi ponijela sir i skutu za prodaju, kod kuće obavila razne poslove te se prije noći opet vratila na planinu kako bi pomuzla ovce. Muzlo se sve do jeseni kada su ovce počele presušivati. Prosječno bi davale „en kvartin“ mlijeka po mužnji, znači pola litre mlijeka na dan. Aldo je ponosno objasnio da je „bla pr njih wca gledana“ jer su Kulanova braća dosta pažnje posvećivala odabiru ovaca. Važan dio stada bili su i rasplodni ovnovi. „Oče je bil izreden pastir in futrač. Imeli smo enga najbolj izenačenih tropov wc, taku po količini mleka, kukr po velikosti živali. Naše wce so ble od 15 do 20 kg tježje od ostalih istrijank“, rekao je Aldo.

Sredinom kolovoza u stado bi pustili ovne. Prije odlaska u dolinu ovce bi drugi put ošišali tako da bi im do mraza već narasla vuna. Vunu su teško prodavali. „Bla je gruoba, ponvadi ju je kdu ćupu, ku ju je rabu za štrmace“, rekao je Aldo. Oko blagdane Male Gospe (8. rujna) sa Slavnika bi se vraćali u Rožice. Selidbom u dolinu počinje novo pašno razdoblje.

Zimska ispaša počela bi vraćanjem u dolinu nakon što bi seljaci u dolini pokosili otavu za govedo. Jedno kraće vrijeme, od sredine rujna do kraja prosinca, obitelj Škerjanc provela bi kod kuće u Rožicama. Tada bi pasli po okolnim gmajnama i

Slika 29 : Ovce so na Socerbu čakale začetek vegetacije na Slavniku. (fotografija last družine Škerjanc)

Slika 29: Ovce na Socerbu čakaju početak vegetacije na Slavniku (fotografija je u vlasništvu obitelji Škerjanc)

prezimovanje v Bertoke je bil predviden po božiču. Običajno so bili v prvih dneh januarja že v Istri, vsekakor pa so bili tam nekaj dni pred začetkom jagnjitve. Če bi ovce jagnjile pred odhodom, bi jim bila mala jagnjeta med potjo v breme. Pot je ob ugodnih vremenskih razmerah trajala en dan. Le včasih, kadar je »zunej zmjelu«, so potovali več dni. Večinoma so hodili vedno po isti poti. Iz Rožic so prečili Petrinje, Kastelec, Črni kal, Ankaran in Bertoke. Z zadrugo Agraria Koper so imeli pogodbo, da lahko v Bertokih za določen čas uporabljajo hlev in zemljišča. Pasli so predvsem po travnikih okoli Bonifike, po vinogradih in sadovnja-

livadama sve od Hrpelja do Hotične. U to su vrijeme mogli pasti gdje su htjeli. Aldo je sa smiješkom govorio da su ovčari „zmirm krali pašo. Zvečer kdr se je stmnilu smo pasli tam kmr se ni smelu“. U to bi vrijeme ovce već bile bređe. Odlazak na prezimljavanje u Bertoke bio je predviđen za vrijeme nakon Božića. Obično bi početkom siječnja već bili u Istri, a svakako nekoliko dana prije početka okota. Nisu htjeli da se ovce okote prije odlaska jer bi janjad predstavljala dodatan teret za vrijeme putovanja. Putovanje je uz povoljne vremenske uvjete trajalo jedan dan. Tek ponekad, kada bi „zunej zmjelu“, putovali bi više dana. Uglavnom bi išli

*Slika 30: Prezimovanje v Bertokih
(fotografija last družine Škerjanc)*

*Slika 30: Prezimljavanje u Bertokima
(fotografija je u vlasništvu obitelji Škerjanc)*

kih, predvsem hruškovih, ki jih je bilo takrat v tem delu Istre veliko. Nekateri kmetje so jim dovolili, da so pozimi, ko so bila tla zamrznjena, ovce popasle žito, saj takrat ovca ne izruje žitnih poganjkov. Paša po žitu je bila brezplačna, od tega so imeli korist tako poljedelci kot ovce. V zimskem obdobju so imeli delo z jagnjivami in prodajo jagnjet. Nekaj jih je odkupila zadruga za izvoz; s tem so poravnali določen del obveznosti do nje. Drugo so prodali sami. Spomladi so ovce še v Istri prvič ostrigli. Med zimsko pašo se Škerjančevi niso vračali domov v Rožice, le redko se je po nujnih opravkih z avtobusom odpravila Angela. V Istri so

uvijek istim putem. Iz Rožica ih je put vodio kroz Petrinje, Kastelec, Črni kal, Ankanan i Bertoke. Sa zadrugom Agraria Koper imali su ugovor da mogu u Bertokama na određeno vrijeme koristiti štalu i zemljišta. Pasli su prije svega na travnjacima oko Bonifike, po vinogradima i voćnjacima, prije svega kruškovim, kojih je u to vrijeme na tom dijelu Istre bilo puno. Neki seljaci bi im dopustili da zimi popasu žito jer je tada tlo bilo smrznuto i ovce nisu mogle iščupati mladice. Ispaša po žitnom polju bila je besplatna jer bi od toga imali korist kako poljodjelci tako i ovce. U zimskom ih je razdoblju zaokupljao okot ovaca i prodaja

živeli vse do pomladi, ko so se ponovno odpravili na Slavnik.

V Bertokih so ovce prezimovali kar nekaj let. Kdaj so »wowce« zadnjič gnali v Istro, pa se Aldo in Viljan ne spomnita. Zadnja leta, preden so ovce prodali na Vremščico, so čez zimo z ovcami ostajali doma. V Rožicah so se z govedorejo ukvarjali le še na eni kmetiji, tako da je bilo zemljišč za pašo več kot dovolj.

Mlečna govedoreja se je v Brkinih in bistriški kotlini začela razvijati konec 19. stoletja, ko so počasi začeli opuščati ovčerejo in uvajati mlečne pasme krav. Razvijajoči se mesti, Trst in Reka, sta bili nenasitno tržišče za sveže kravje mleko. Reja goveda je postala pomembna zaradi prireje mleka in mlekarstva. Iz čedalje širše okolice so ženske vsak dan nosile na glavah ali pa tvorile na oslih mleko za prodajo. Leta 1896 je bila kot druga na slovenskem ozemlju (prva je bila v Ljubljani) registrirana mlekarska zadruga v Novi Sušici. Jeseni istega leta so ustanovili mlekarsko zadrugo v Trnovem. Namen zadrug je bil olajšati prodajo mleka v jadranskih mestih in letoviščih, v Trstu, Reki in Opatiji. Mlekarska zadruga ni skrbela le za prodajo mleka, pač pa tudi za *razširjanje umne živinoreje*. Med prvo svetovno vojno se je število krav zmanjšalo. Po vojni se je povpraševanje po mleku predvsem v mestih povečalo.

Po drugi svetovni vojni je reja goveda na območju med Slavnikom in Snežnikom postajala intenzivnejša. Mleko so začeli odajati v zadruge. Opuščali so stare pasme

janjadi. Nekoliko bi ih odkupila zadruga za izvoz i time bi podmirili također dio obveza prema njima. Ostalo su sami prodavali. U proljeće bi u Istri prvi put ošišali ovce. Za vrijeme zimske ispaše obitelj Škerjanc nije se vraćala kući u Rožice, tek ponekad bi zbog neodgovornih poslova kući autobusom otišla Angela. U Istri bi boravili sve do proljeća kada bi ponovno krenuli na Slavnik.

U Bertokima bi ovce prezimljavale nekoliko godina zaredom. Aldo i Viljan se ne sjećaju kada su „wowce“ posljednji put vodili u Istru. Posljednje godine, prije nego što bi ovce prodali na Vremščicu, zimu bi provodili kod kuće. U Rožicama su se uzgajanjem goveda bavili tek na jednom seoskom gospodarstvu, tako da je zemljišta za ispašu bilo više nego dovoljno.

Uzgoj muznih krava u Brkinima i Bistričkoj kotlini počeo se razvijati krajem 19. stoljeća kada su polako počeli napuštati uzgoj ovaca i uvoditi pasmine muznih krava. Gradovi Trst i Rijeka, koji su se naglo razvijali, bili su nezasitno tržište za svježe kravlje mlijeko. Uzgoj goveda postao je važan zbog mlijeka i mljekarstva. Žene su iz sve udaljenijih krajeva dan za danom nosile na glavama ili prevozile na magarcima mlijeko za prodaju. Godine 1896. u Novoj Sušici registrirana je druga mljekarska zadruga na području Slovenije (prva je bila u Ljubljani). Na jesen iste godine osnovana je mljekarska zadruga u Trnovom. Cilj zadruga bio je olakšati prodaju mlijeka u primorskim gradovima i ljetovalištima (Trstu, Rijeci i Opatiji). Mljekarska zadruga nije brinula samo o prodaji mlijeka

Slika 31: Krave v Podgradu gredo na pašo. (Fanči Šarf, 1955)

Slika 31: Krave u Podgradu idu na ispašu (Fanči Šarf, 1955.)

in začeli uvajati nove, predvsem se je širila švicarska rjava pasma. Tako se je pašna reja goveda po drugi svetovni vojni preusmerjala v hlevsko rejo, s tem pa je tradicija pašništva v teh krajih začela počasi izumirati.

Pašne tehnike, ki so se v teh krajih uporabljale pri paši goveda, so bile pravzaprav iste kot na Krasu. Paša je v nekaterih vaseh potekala na lastnih površinah, v drugih vaseh pa so kmetje poleg lastne zemlje uporabljali tudi komunsko. Prav tako so za skupno pašo uporabljali črednika, kot na primer v Hrušici, Obrovu, Podgradu, Skandanščini, Podbežah in Malih Ločah, kjer je moral vsak kmet, ki je imel živino, čredniku za en dan priskrbeti poganjača. Nekatere

ka, nego i o širenju umnog stočarstva. Za vrijeme Prvog svjetskog rata broj krava se smanjio. Nakon rata potražnja za mlijekom povećala se prije svega u gradovima.

Nakon Drugog svjetskog rata uzgoj goveda na području između Slavnika i Snežnika postao je intenzivniji. Mlijeko su počeli prodavati u zadrugama. Napuštali bi uzgoj starih pasmina i počeli uvoditi nove, prije svega švicarsku sivu pasminu. Tako se pašni uzgoj goveda nakon Drugog svjetskog rata preusmjerio na stajski uzgoj i time je tradicija ispaše u ovim krajevima počela polako izumirati.

Tehnike ispaše, koje su se u ovim krajevima koristile kod ispaše goveda, u osnovi su

*Slika 32: »Kau«
(napajališče),
Obrov
(Boris Orel, 1955)*

*Slika 32: »Kau«
(pojilište), Obrov
(Boris Orel, 1955.)*

vasi so imele po dve čredi, plemensko in jalovo.

V nadaljevanju bomo izpostavili posebnosti tega območja, ki jih drugje nismo zasledili. Ena izmed zanimivosti je, da so imeli v Obrovu in okolici komunsko gmajno razdeljeno med govedorejce in ovčerejce. Meja je bila cesta med Kozino in Podgradom, ki je hkrati tudi mejnik med Brkini in Čičarijo. Na brkinski strani se je paslo govedo, na čiški strani pa ovce. Ko so govedo jeseni preselili na travnike v bližino vasi, so ovce zgnali na gmajno, po kateri se je prej paslo govedo.

Za komunsko zemljo so v vaseh pod Slavnikom veljala posebna pravila. O pravicah, ki jih je imel na gmajni posamezen

bile iste kao na Krasu. Ispaša se u nekim selima provodila na vlastitim površinama, a u drugim su selima seljaci na korištenje osim vlastite zemlje dobivali i „komunsku“. Za zajedničku ispašu također bi unajmili pastira, kao na primjer u Hrušici, Obrovu, Podgradu, Skadanščini, Podbežama i Malim Ločama, gdje je svaki seljak koji je imao stoku morao na jedan dan pastiru priskrbiti goniča. Neka sela imala bi po dva stada, rasplodno i jalovo.

U nastavku ćemo opisati posebnosti ovog područja koje drugdje nismo susreli. Jedna od zanimljivosti je ta da su u Obrovu i okolici „komunsku“ gmajnu podijelili među uzgajivače goveda i ovaca. Granica je bila

kmet, so praviloma odločali vsi vaščani, načeloval jim je župan. Razdelili so si tudi seno, ki so ga pridelali na skupnih površinah. Da bi bila delitev čim pravičnejša, so naredili toliko kupov sena, kolikor je bilo upravičenec, nato pa so kupe izžrebali. V oba konca lesenih palčk so vrezali rimske številke, nato so palčke razpolovili. Eno polovico so zataknili k posameznemu kupu, druge polovice pa so pomešali in jih z žrebom vlekli iz klobuka. Vsakemu je pripadal tisti kup sena, ki se je ujema z njegovo številko.

Običajno so na dan malega šmarna (8. september) začeli pasti »na povprek«. V vseh so se držali dogovora, da se zasebna lastnina na travnikih spoštuje toliko časa,

cesta između Kozine i Podgrada koja je istovremeno i granica između Brkina i Čićarije. U Brkinima bi se paslo govedo, a u Čićariji ovce. Nakon što bi govedo na jesen preselili na travnjake u okolicu sela, ovce bi vodili na gmajnu gdje se prije paslo govedo.

Za „komunsku“ zemlju u selima ispod Slavnika imali bi određena posebna pravila. O pravima koja bi na gmajni imao pojedini seljak u pravilu bi odlučivali svi seljaci na čelu sa županom. Međusobno bi podijelili i sijeno koje bi proizveli na zajedničkim površinama. Da bi podjela bila što pravednija, napravili bi toliko hrpa sijena koliko je bilo korisnika, a nakon toga bi ždrijebom svatko izvukao svoju hrpu. Na krajevima

*Slika 33: Furmanska gostilna
»Stara pošta« leta 1906*

*Slika 33: „Furmanska“ gostionica
„Stara pošta“ 1906. godine*

dokler se ne pokosi in odpelje sena in otave, nato pa se po senožetih živina pase »na povprek«.

Za sklepanje pogodb in dogovorov glede paše in uporabe zemljišč so imeli točno določene dneve. V Hujah so posle in dogovore sklepali na dan sv. Marka (25. april), v Podbežah pa 15. aprila.

Na obisku pri Jerničevih v Veliki Bukovici. Pripovedoval je Vincenc Primc

V vasi Velika Bukovica na bistriškem območju nam je Vincenc Primc povedal veliko zanimivega o paši. V vasi so imeli skupno gmajno, kjer so živino lahko pasli vsi vaščani. Na teh zemljiščih ni bilo veliko paše, zato je vsak kmet pasel tudi na svojih površinah. Da pa ne bi koga zamikalo popasti še kaj sosedovega, so vsako leto med vaščani izbrali »gvardijana« – nekakšnega predhodnika današnjih mestnih redarjev. Ta je nadziral pašo in če je koga zasačil na tujem zemljišču, ga je imel pravico oglobi-

drvenih štapića urezali bi rimske brojeve, a nakon toga bi štapiće prepolovili. Jedan bi dio stavili na pojedinu hrpu sijena, a drugi bi dio stavili u šešir. Nakon toga bi svaki seljak izvukao svoj štapić, a pripala bi mu ona hrpa sijena čiji bi se broj podudarao s izvučenim brojem.

Obično bi na blagdan Male Gospe (8. rujna) počeli s ispašom „na povprek“. U selima su imali dogovoreno da se privatno vlasništvo na travnjacima poštuje toliko vremena dok se ne pokosi i spremi sijeno i otava, a nakon toga su se na livadama životinje mogle pasti „na povprek“.

U selima bi za sklapanje ugovora i dogovora što se tiče ispaše i korištenja zemljišta imali točno određene dane. U Hujama bi tako poslove i dogovore sklapali na Dan Sv. Marka (25. travnja), a u Podbežama 15. travnja.

U posjeti kod Jerničevih u Velikoj Bukovici, pričao nam je Primc Vincenc

U selu Velika Bukovica na Bistričkom Primc Vincenc ispričao nam je puno zanimljivosti o ispaši. U selu su imali zajedničku gmajnu gdje su životinje mogli pasti svi seljaci. Na tim površinama nije bilo dosta ispaše, zato je svaki seljak pasao i na vlastitim površinama. Da nekoga ne bi primamio susjedov travnjak, svake bi godine između seljaka izabrali „gvardijana“ (prethodnik današnjeg gradskog redarstvenika). Taj bi nadzirao ispašu i ako bi nekoga uhvatio na tuđim površinama, mogao mu je izreći globu koja bi mu ostala kao plaća za njegov rad.

ti. Globa mu je potom ostala kot plačilo za njegovo delo.

V Veliki Bukovici in drugih vaseh na območju Ilirske Bistrice so kmetje poleg reje goveda za mleko in meso pridelovali tudi pridelke (krompir, repo, zelje, jabolka, seno), ki so jih prodajali na sosednjem Hrvaškem, od Permanov do Lovrana, Reke, Bakra ... Do sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja so pridelke vozili s konji.

Vinko Primc je opisal trgovanje v tistih časih: »Robo smo dan prej naložili na voz. Okrog poldne smo odpotovali od doma. Do prve postaje, kjer smo prenočili, smo potovali kar 6 ur. Na Jušičih sta bili dve furmanski gostilni, ki sta imeli tudi hleve za živino. Kmetje smo tu prespali in odpočili konje. Naslednji dan smo pot nadaljevali zelo zgodaj, že ob treh zjutraj. Nakrmili in napojili smo konje in potovali vsak na svoje tržišče. Prodajali smo na debelo in na drobno posameznim kupcem. Po prodaji smo potovali nazaj domov. Vmesna postaja je bila na Permanih, kjer je bila znana furmanska gostilna. Gospodinja v tej gostilni je bila iz naše vasi. Tam smo obvezno kosili, napojili in nakrmili konje in krenili proti domu.

V takratnih časih je bilo v naši vasi kar 32 parov konj. Konje smo potrebovali za delo na polju in v gozdu ter za prevoz.

V spomladanskem času smo tržili tudi semenski krompir. Prodajali smo ga Dalmatincem, ki so robo kupovali v Reki in jo z ladjami vozili v Dalmacijo.

Sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja so prevoze s konji po glavnih cestah prepovali. Kmetje so si do takrat že kupili manj-

U Velikoj Bukvici i u ostalim selima na području Ilirske Bistrice seljaci bi osim uzgoja životinja za mlijeko i meso proizvodili također poljoprivredne proizvode (krumpir, repu, kupus, jabuke, sijeno) koje bi prodavali u susjednoj Hrvatskoj od Permana do Lovrana, Rijeke, Bakra... Do sredine šezdesetih godina prošlog stoljeća proizvode su prevozili konjima.

Vinko Primc opisao je trgovanje u onim vremenima: „Robu bismo dan prije natovarili na kola. Oko podneva otputovali bismo od kuće. Do prve postaje, gdje bismo prespavali, putovali bismo čak šest sati. Na Jušičima su bile dvije „furmanske“ gostionice gdje su imali i staje za životinje. Mi seljaci ondje bismo prenočili i odmorili konje. Sljedeći dan krenuli bismo na put vrlo rano, već oko tri sata ujutro. Nahrinili bismo i napojili konje i otputovali svatko na svoju tržnicu. Pojedininim kupcima prodavali bismo na veliko i malo. Nakon prodaje krenuli bismo natrag kući. Na Permanama u poznatoj „furmanskoj“ gostionici bismo se odmorili. Domaćica u gostionici bila je iz našeg sela. Tamo bismo obavezno ručali, napojili i nahranili konje te nakon toga krenuli kući.

U tadašnje su vrijeme u našem selu bila 32 para konja. Konje smo trebali za rad u polju i u šumi te za prijevoz.

U proljeće bismo prodavali i sjemenski krumpir koji su kupovali Dalmatinci u Rijeci da bi ga lađama odvozili u Dalmaciju.

Od sredine šezdesetih godina prošlog stoljeća zabranili su vožnju konjima po glavnim cestama. Seljaci su do tada već kupili manja poluteretna vozila. Trgovanje

ša poltovorna vozila. Z osamosvojitvijo Slovenije in vzpostavitev nove državne meje je bilo trgovanje prekinjeno. Izguba reškega tržišča je bila hud udarec za celotno ilirsko-bistriško kmetijstvo.«

Gostilna »Stara pošta« nosi ime po državni pošti Avstro-Ogrske, ki je v teh prostorih delovala do konca 19. stoletja. Potem sta stavbe kupila zakonca Dekleva, ki sta v njih nadaljevala gostinsko dejavnost. Danes se z gostinstvom ukvarja že četrta generacija.

Dodaten zaslužek je kmetom prinašala prodaja apna, ki so ga izdelovali v apnenicah.

Naredili so jamo za pepel in nad njo postavili kup kamenja. Pokrili so ga z brinovim in drugim lesom. Kurili so nepretrgoma, dokler ni nastalo apno.

Kmetje na tem območju so se ukvarjali tudi s pripravo lesnega oglja. Oglje so prodajali posameznim domačijam, kovačem in trgovcem. Najboljše oglje za likanje (likalniki so bili včasih na oglje) je bilo iz leskovih drv. To oglje se ni kadilo in je imelo veliko kalorično moč. Oglarsko kopo so pripravili tako, da so drva zložili v kopo in jo obdali z zemljo. Le na vrhu so pustili odprtino in prižgali les. Les ni smel goreti, temveč tleti.

je prekinuto s osamostaljenjem Slovenije i uspostavo nove državne granice. Gubitak riječkog tržišta bio je težak udarac za cijelu ilirskobistričku poljoprivredu.“

Gostionica „Stara pošta“ dobila je ime po državnoj pošti Austro-Ugarske koja se nalazila u tim prostorijama do kraja 19. stoljeća. Nakon toga su objekte kupili supružnici Dekleva koji su u tim prostorijama nastavili s ugostiteljskom djelatnošću. Danas se ugostiteljstvom bavi već četvrta generacija.

Seljacima bi dodatan izvor zarade predstavljalo vapno koje bi proizvodili u vapnicama. Napravili bi otvor za pepeo iznad kojeg bi podigli hrpu kamenja. Nakon toga bi nabrali kles i ostali lijes te bi time pokrili kamenje. Nakon toga bi ložili vatru sve dok nije nastalo vapno.

Seljaci bi se na ovom području bavili pripremom drvenog ugljena. Ugljen bi prodavali pojedinim gospodarstvima, kovačima i trgovcima. Najbolji ugljen za glačanje (glačala su nekada bila na ugljen) pravili bi od lijeske. Takav se ugljen nije dimio i imao je veliku kaloričnu vrijednost. Kupu bi pripremili tako da drva slože na hrpu koju bi prekrili zemljom, a na vrhu bi ostavili otvor i zapalili drvo. Drvo nije smjelo gorjeti, nego tinjati.

Pripovedoval nam je Lovrenc Cek, Divjakov iz Huj

V Brkinih smo se v vasi Huje pogovarjali z Lovrencem Cekom. V brkinskih vaseh je bilo življenje nekdanj tesno povezano z rejo živine in tako tudi s pašništvom. Pašnike so ljudje nekoč skrbno izkoriščali. Pred drugo svetovno vojno in tudi po njej so pri vsaki hiši redili krave. Kmetje z več zemlje so imeli tudi vole, nekateri pa celo konje.

Lovrenc Cek se spominja pripovedi starejših vaščanov o ovčarjih, ki so se s čredami selili iz notranjosti preko Brkinov in Čičarije v Istro. Ovčarji so bili z županom dogovorjeni za odškodnino za pašo po vaških površinah. Imeli so osle, na katerih so tovorili opremo. Spomladi so se po isti poti vračali.

Pričao nam je Lovrenc Cek, Divjakov iz Huja

U selu Huje u Brkinima razgovarali smo s Lovrencem Cekom. U selima u Brkinima život je od davnina usko povezan sa stočarstvom, a tako i ispašom.

Pašnjake bi ljudi nekada brižljivo iskorištavali. Prije i nakon Drugog svjetskog rata na svakom bi gospodarstvu uzgajali krave. Seljaci s više zemlje imali bi i volove, a neki i konje.

Lovrenc Cek sjeća se pripovijedanja starijih seljaka o ovčarima koji bi se sa stadom selili iz unutrašnjosti preko Brkina i Čičarije u Istru. Ovčari bi se također sa županom dogovorili o naknadi za ispašu po seoskim površinama. Imali bi osle na koje bi tovarili

Slika 34: Kravar kliče živino za na pašo, Podgrad. (Fanči Šarf, 1955)

Slika 34: Kravar zove stoku za ispašu, Podgrad (Fanči Šarf, 1955.)

Lovrenc pa se dobro spominja časov po drugi svetovni vojni. Pri vseh hišah v vasi so redili krave, le pri treh so imeli eno ali dve kozi za mleko. Večina ljudi v vasi se je skromno preživljala s kmetijstvom.

»V vasi smo pasli vsak svojo živino, nismo imeli skupnih pašnikov,« se spominja Lovrenc. »Nekaj vaščanov, ki so imeli po eno ali dve kravi, se je dogovorilo in so pasli skupaj. Pastirjem so nekaj malega plačali. V osmem razredu osnovne šole sem si tako s pašo zaslužil prvo praznično obleko.« Živina je morala biti ob sončnem vzhodu na paši. V opoldanskem času, ko je bila vročina najhujša, so živali prignali domov. V dopoldanskem času so pasli na zahodnem delu pašnika, popoldne pa na vzhodnem, da so se izognili najhujši pripeki. Pastirji so si krajšali čas z igrami pa tudi z nabiranjem gozdnih sadežev. Spomladi so iz lubja mladih jelš izdelovali posebne posodice. Lubje so odstranili od debla, ga na eni strani prepognili, drugo stran pa s črnim trnom spojili skupaj. V take posodice so nabirali jagode in maline.

V bližnjih vaseh, Hrušici, Obrovu, Podgradu in Malih Ločah, so imeli pašo živine organizirano drugače. V teh vaseh so imeli črednika oziroma pastirja in poganjača. Poganjači so se menjali, vsak dan je prišel z ene izmed kmetij, ki so skupaj pasle živino. V teh vaseh je bilo okrog 300 in več glav živine. Pred drugo svetovno vojno je bila v Hrušici mlekarna, v kateri so zbirali mleko iz vseh vasi. Pozneje so mlekarno zgradili v Ilirski Bistrici.

Veliko pozornosti so posvečali sušenju sena. Zvečer, pred sončnim zahodom, so

opremu. U proljeće bi se istim putem vraćali kući.

Lovrenc se također dobro sjeća vremena nakon Drugog svjetskog rata. Na svim gospodarstvima u selu uzgajali bi krave, osim na tri koja bi imala jednu ili dvije koze za mlijeko. Većina ljudi u selu skromno bi živjela od poljoprivrede.

„U selu bismo pasli svatko svoje životinje, nismo imali zajedničkih pašnjaka. Nekoliko seljaka, koji bi imali jednu ili dvije krave, međusobno bi se dogovorili i pasli zajedno. Pastirima bi nešto malo platili. U osmom razredu osnovne škole tako sam s ispašom zaradio prvo blagdansko odijelo“, sjeća se Lovrenc. Živina je trebala biti za izlaska sunca već na ispaši. Za vrijeme najvećih vrućina, oko podneva, životinje bi doveli kući. Dopodne bi pasli na zapadnom dijelu pašnjaka, a popodne na istočnom kako bi izbjegli najveće vrućine. Pastiri bi kratili vrijeme igrama i branjem šumskih plodova. U proljeće bi od kore drveta mlade joha izrađivali posebne posudice. Koru bi uklonili od stabla, na jednoj strani presavinuli, a drugu stranu bi spojili crnim trnom. U takvu bi posudicu brali jagode i maline.

U obližnjim selima (Hrušici, Obrovu, Podgradu i Malim Ločama) ispaša životinja bila bi drugačije organizirana. U tim bi selima imali pastira („črednika“) i goniča. Goniči bi se izmjenjivali, svaki dan bi gonič bio netko iz seoskog gospodarstva koja su zajedno pasla životinje. U tim bi selima bilo oko 300 i više grla životinja. Prije Drugog svjetskog rata u Hrušici je bila mljekara u kojoj su prikupljali mlijeko iz svih sela. Kasnije su mlje-

Slika 35: Cegnar Franc, Obrov 36, pri Brezovkinih, kleplje koso na star način (v ležé). (Boris Orel, 1955)

Slika 35: Cegnar Franc, Obrov 36, pri Brezovkinih, kleplje koso na star način (u ležećem položaju). (Boris Orel, 1955)

seno, ki je bilo skoraj suho, zgrabili v kope oziroma lonce. Ko se je naslednji dan zemlja ogrela in rosa izparela, so kope razkopali, da se je seno do konca posušilo. Pred večerom so seno pospravili na vozove in ga odpeljali domov. Takrat so kosci skrbno pokosili vse travnike. Težje dostopen, kamnit svet ter meje med njivami in zemljišči so požele ženske s srpi.

Fantje iz Brkinov so kosili tudi na Krasu, kjer se je košnja začela prej. Tako so si prislužili kakšen dinar. Za zimsko krmo so nabirali listje različnih listavcev, kot sta divja češnja in bukev. Krme za živino je vedno primanjkovalo.

»Ljudje so si v tistih časih znali pomagati, še posebno mali kmetje, ki so imeli malo

karu sagradili u Ilirskoj Bistrici.

Veliku bi pozornost namijenili sušenju sijena. Navečer, prije zalaska sunca, skoro suho sijeno složili bi na hrpe (lonce). Sljedeći dan, kad bi se zemlja dosta zagrijala i rosa isparila, sijeno bi opet rasuli i do kraja osušili. Prije večere sijeno bi natovarili na kola i odvezli kući. Tada bi kosci brižljivo pokosili sve travnjake. Teško dostupna, kamena područja te između njiva i parcela žene bi požele srpom.

Momci s Brkina kosili bi i na Krasu gdje bi košnja prije počela te bi tako zaradili koji dinar. Za zimsku hranu brali bi lišće različitog bjelogoričnog drveća, kao što su divlja trešnja i bukva. Hrane za životinje uvijek bi nedostajalo.

*Slika 36: Orač
na poti na njivo,
Hrušica (Fanči
Šarf), 1955*

*Slika 36: Orač na
putu na njivu,
Hrušica (Fanči
Šarf, 1955.)*

zemlje in malo živali, so si večkrat priskočili na pomoč,« je še z nostalgijo dodal Lovrenc Cek.

V vasi Hrušica je bila leta 1902 ustanovljena mlekarna. Ustanovili so jo tamkajšnji kmetje s pomočjo vaškega župnika Antona Rogača. Mleko so po prvi svetovni vojni vozili v Trst.

Kako pomembno je bilo delovanje Antona Rogača, nam povedo besede, ki so jih ob njegovi smrti zapisali v *Edinosti*, glasilu slovenskega političnega društva tržaške okolice, leta 1915:

Posojilnica in hranilnica v Podgradu, po vsem Primorskem in posebno pri nas v Trstu znana mlekarna »Hrušica« in pa »Go-

„Ljudi bi u ono vrijeme znali pomoći jedni drugima, posebno mali seljaci koji su imali malo zemlje i životinja“, s nostalgijom se prisjeća Lovrenc Cek.

U selu Hrušica je 1902. godine osnovana mljekara. Osnovali su je tamošnji seljaci, a pomagao im je župnik Anton Rogač. Mlijeko su nakon Prvog svjetskog rata vozili u Trst.

Doprinos Antona Rogača bio je vrlo važan, u što nas uvjeravaju riječi koje su povodom njegove smrti 1915. godine objavili u *Edinosti*, glasilu slovenskog političkog društva tršćanske okolice: *Seljačka kreditna zadruga i štedionica u Podgradu; u Primorju i posebno kod nas u Trstu poznata*

spodarska zveza« za podgrajski okraj: to je deca, ki jo zapušča pokojnik, pravi dobrotnik vsega okraja v narodnogospodarskem oziru. Podgrajski okraj ga mora posebno v tem pogledu zapisati z zlatimi črkami v svojo zgodovino.

3.3. Pivška in Postojnska kotlina

Med mogočnimi planotami, Nanosom in Hrušico na severu ter Javorniki in Snežnikom na vzhodu in jugovzhodu, ob reki Piv-

mljekara „Hrušica“ i „Gospodarski savez“ na području Podgrada: to su djeca koja ostavlja pokojnik, pravi dobrotvor cijelog područja u narodnogospodarskom smislu. Podgrad ga mora posebno u tom pogledu zapisati zlatnim slovima u svoju povijest.

3.3. Pivška i Postojnska kotlina

Između visoravni Nanosa i Hrušice na sjeveru te Javornika i Snežnika na istoku i jugozapadu uz rijeku Pivku nalazi se pokrajina

Slika 37: Postojnsko kotlino na severu varuje mogočni Nanos

Slika 37: Postojnsku kotlinu na sjeveru čuva silni Nanos

ki leži pokrajina, ki jo domačini velikokrat imenujejo kar Pivka. Območje ob zgornjem toku reke Pivke ima zaradi tankih plasti fliša, naplavljenih na apnencu, dokaj kraški značaj, medtem ko so plasti fliša v Postojnski kotlini debelejšje. Obsežne travnike in pašnike so ljudje že od nekdanj uporabljali za živinorejo, ki je tudi v sodobnem času najpomembnejša kmetijska panoga.

Ko govorimo o pašništvu in živinoreji na Pivškem, ne moremo mimo vasi Juršče. Na prostranih pašnikih nad vasjo se tudi danes pase živina. Nekdanj so na Jurščah pasli govedo, ovce in tudi koze. Tudi v drugih vaseh na tem območju je paša potekala podobno.

Kako so pasli na Jurščah, nam je pripovedoval Franc Žužek

O pašništvu v drugi polovici prejšnjega stoletja nam je pripovedoval Franc Žužek z Juršč. Kmetje, ki so redili krave, so se sestali na dan svetega Jurija (24. april), vaškega zavetnika. Dogovorili so se o vsem potrebnem glede paše in tudi »vkalali« (najeli) pastirja. Pastir je bil največkrat nekdo od domačinov, v sedemdesetih letih pa so najemali pastirje iz Brkinov, iz Pregarij in okolice. Pasti so začeli med 10. in 15. majem. Poleg pastirja je živino vedno pasel še član družine ene izmed kmetij, ki so oddale živali na pašo. Član vsake družine je pomagal toliko dni, kolikor živali je imela družina na paši. V teh dneh je morala družina poskrbeti tudi za pastirjev zajtrk, kosilo in večerjo. Vrstni red je bil določen po hišnih številkah. Pasli so vso živino, starejšo od šestih mesecev. Zjutraj so krave

koju stanovnici ovih krajeva često nazivaju Pivka. Područje uz gornji tok rijeke Pivke ima s tankim slojevima fliša naplavljenima na vapnencu prilično krške značajke, dok su slojevi fliša u Postojnskoj kotlini deblji. Prostrane travnjake i pašnjake seljaci već od davnina koriste za stočarstvo koje je i danas najvažnija grana poljoprivrede.

Kada govorimo o ispaši i stočarstvu na pivškom, moramo spomenuti i selo Juršče. Na prostranim pašnjacima iznad sela još se i danas pasu životinje. Nekada su u Jurščama pasli govedo, ovce i koze. Ispaša se slično odvijala i u drugim selim na ovom području.

O tome kako su pasli na Jurščama pričao nam je Franc Žužek

O ispaši u drugoj polovici prošlog stoljeća pričao nam je Franc Žužek iz sela Juršče. Seljaci, koji su uzgajali krave, sastali bi se na Dan Svetog Jurja (24. travnja), zaštitnika sela. Dogovarali bi o svemu potrebnom oko ispaše i također „vkalali“ (unajmili) pastira. Pastir bi često bio netko od seljaka, a u sedamdesetim godinama unajmili bi pastire s Brkina iz sela Pregarje i okolice. S ispašom bi počeli između 10. i 15. svibnja. Osim pastira, životinje bi vodio na ispašu i netko iz seoskih gospodarstava koja su zajedno pasla životinje. Pomoćnik bi pomagao toliko dana koliko životinja je obitelj imala na ispaši. Obitelj se za to vrijeme morala brinuti također o doručku, ručku i večeri za pastira. Redoslijed bi odredili po kućnim brojevima. Pasli bi sve životinje starije od šest mjeseci. Ujutro bi krave najprije

Slika 38: Ovčar Anton Sedmak s svojo čredo in ovčarskimi psi na pašniku v bližini Juršč v osemdesetih letih prejšnjega stoletja (fotografija last družine Sedmak iz Juršč)

Slika 38: Ovčar Anton Sedmak sa svojim stadom i ovčarskim psima na pašnjaku u blizini sela Juršče u osamdesetim godinama prošlog stoljeća (fotografija u vlasništvu obitelji Sedmak iz sela Juršče)

najprej pomolzli. Ob zori je pastir zbral živino s klicanjem: »Krave, krave ...« po vasi. Živali so se dopoldne pasle do enajste ure. Takrat so jih prignali na »ležišče« – ograjen vrt, kjer so počivale in prežvekovale. Pastirjem je gospodinja prinesla »južno« (kosilo). Okrog štirinajste ure so spet začeli pasti, pasli so do večera. V visokem poletju, julija in avgusta, so živali pasli samo do desetih. Da bi jih ubranili pred pripeko in nadležnimi brenclji, so krave odgnali v hleve.

Pasli so na zemljiščih, ki so bila pred nacionalizacijo v lasti agrarne skupnosti. Teh

pomuzli. U zoru bi pastir skupio sve krave u selu i odveo ih na ispašu. Životinje bi pasli do 11 sati. Nakon toga bi krave odveli na „ležišče“ – ograjeni pašnjak, gdje bi počivale i preživale. Pastirima bi domaćica donijela „južno“ (ručak). Životinje bi opet odveli na ispašu oko 14 sati i ostavili ih tamo do večere. Ljeti, tijekom srpnja i kolovoza, životinje bi pasli samo do 10 sati. Da bi ih zaštitili od jakog sunca i dosadnih obada, krave bi sklanjali u štalu.

Pasli bi na zemljištima koja su bila prije nacionalizacije u vlasništvu agrarne zajed-

zemljišč je bilo kar 350 ha. Po nacionalizaciji so bila ta zemljišča v državni lasti, vendar so jih vedno lahko uporabljali. Jeseni so živali pasli v bližini vasi, na travnikih in senožetih, ki so bili v lasti vaščanov. Pašno obdobje se je končalo 11. novembra, na martinovo.

Pastirja so izplačali ob koncu paše, vsaka hiša je prispevala delež glede na število živali. Leta 1957 je bil pomočnik glavnega pastirja Franc Kalister. Povedal je, da je glavni pastir za plačilo dobil 80.000 dinarjev, on kot pomočnik pa 40.000 dinarjev. Seveda si danes ne predstavljamo, ali je bilo to veliko ali malo. Če pa vemo, da je bil mesečni zaslužek gozdarja skupaj s stroški za hrano 15.000 dinarjev, vidimo, da plačilo ni bilo slabo.

Ovčereja je na Jurščah tradicionalna dejavnost. Ovčerejci so svoje živali pasli sami ali pa so najeli pastirje. Zjutraj so ovce pomolzli, nato pa so odšli na pašo. V vasi je bilo deset do petnajst tropov ovc pasme istrska pramenka. Poleti so ovce pasli v bližini vasi, pozneje pa okoli vasi Bač, Zagorje in Pregarje v Brkinih. Pozimi so se z ovcami selili v Istro. Tam so se nastanili v opuščenih hlevih in hišah. Ovce so jagnjile januarja in februarja v Istri, jagnjeta so prodali pred vrnitvijo domov. Za prezimovanje v Istri so vse ovce združili v en trop. Z ločevanjem niso imeli težav. Vsak pastir je poznal svoje ovce. Nekateri so jih označevali z zarezi ali rovašenjem. Iz kravjega in ovčjega mleka so izdelovali sir. Kmetje so ga vozili v okolico Sežane in Kopa in ga prodajali predvsem gostilnam. Skuto in maslo (puter) pa so prodajali doma.

Tih je zemljišta bilo čak 350 hektara. Nakon nacionalizacije ta su zemljišta bila u državnom vlasništvu, ali nikada nisu imali problema s korištenjem. Na jesen bi životinje pasli u okolici sela po travnjacima i livadama koje su bile u vlasništvu seljaka. Razdoblje ispaše završilo bi 11. studenog na Dan Svetog Martina.

Pastiru bi platili nakon što bi završio s ispašom, i to svaka kuća svoj dio s obzirom na broj životinja koje bi čuvao. Godine 1957. pomoćnik glavnog pastira bio je Franc Kalister. Ispričao nam je da je glavni pastir dobio 80.000 dinara, a on kao pomoćnik 40.000 dinara. Danas ne možemo znati je li to bila dobra ili loša zarada. Ali ako znamo da je šumar zajedno s troškovima za hranu mjesečno zaradio 15.000 dinara, vidimo da je to ipak bila dobra zarada.

Uzgoj ovaca na Jurščama je tradicionalna djelatnost. Uzgajivači su svoje životinje sami vodili na ispašu ili bi unajmili pastira. Ujutro bi ovce pomuzli, a nakon toga bi ih vodili na ispašu. U selu je bilo od 10 do 15 stada ovaca pasmine „istarska pramenka“. Ljeti bi ovce pasli u blizini sela, a kasnije oko sela Bač, Zagorje i Pregarje u Brkinima. Zimi bi ovce vodili u Istru. Tamo bi se nastanili u napuštenim štalama i kućama. Ovce bi se okotile u siječnju ili veljači u Istri te bi ih prodali prije povratka kući. Ovce bi zimu provele u Istri spojene u jedno stado. S odvajanjem stada nisu imali problema jer je svaki pastir prepoznao svoje ovce. Neki bi ih obilježili zarezama – „rovašenjem“. Od kravljeg i ovčjeg mlijeka pravili bi sir. Seljaci bi sir vozili u okolico Sežane i Kopa gdje bi

Skoraj vsaka hiša je imela nekaj koz (do pet živali). Koze so pasli posebej. Pojedle so vse, kar je ostalo za kravami.

ga prodavali vlasnicima gostionica. Skutu i maslo prodavali bi kod kuće.

Skoro svako seosko gospodarstvo imalo je nekoliko koza (od jedne do pet). Koze bi pasli odvojeno. Pojele bi sve što bi ostalo od krava.

Slika 39: Ivana in Jože Volk iz Suhorja pri spravi sena julija 1980. Že naslednje leto je konje zamenjal traktor. (fotografija last Kristine Volk iz Suhorja)

Slika 39: Ivana Volk i Jože iz Suhorja pri spremanju sijena u srpnju 1980. godine. Već sljedeće godine konje je zamijenio traktor (fotografija u vlasništvu Kristine Volk iz Suhorja)

Slika 40: Antonija Volk pred domačijom u Suhorju (fotografija last Kristine Volk iz Suhorja)

Slika 40: Antonija Volk ispred seoskoga gospodarstva u Suhorju (fotografija u vlasništvu Kristine Volk iz Suhorja)

Na obisku v Stranah pri Šp'ničkovih in Rihtarjevih

Podobno so imeli pašo organizirano tudi v vaseh pod Nanosom. V Stranah smo obiskali Šp'ničkove in Rihtarjeve. Viktor Premrl in Jože Posega sta nam pripovedovala o obdobju po drugi svetovni vojni.

Spomladi so začeli pasti konec aprila ali v začetku maja. Pred tem so na vaškem sestanku izbrali vaškega pastirja – črednika. Črednik je skupaj s pomagačem pasel živali vso pašno sezono, vse do 8. septembra. Po tem datumu so živino pasli po vseh površinah »na povprek«. Črednik je bil običajno iz bližnjih vasi. Včasih se je zgodilo tudi, da črednika niso našli. Tisto leto so pasli otroci in starejši člani družine.

Naš sogovornik Viktor Premrl je bil štiri leta črednikov pomagač. Vsako jutro je ob šestih na robu vasi zatrobil z volovskim rogom. Kmetje so odvezali živali in jih pripeljali na zbirališče. Črednik in pomagač sta nato živino skupaj odgnala na gmajno. Pasla sta jo do enajstih, nato pa spet popoldne, od treh do sedmih. Živina se je pasla na gmajni nad vasjo na skupnih površinah (Dolgi grič, Ravne, Divji skedenj, Log ...). Živali so napajali v dveh vaških koritih ob odhodu na pašo in ob vračanju z nje. Črednik si je pri delu z živino pomagal z »gajžlo« (bičem), pomagač pa s palico. Črednik je dobil plačilo glede na število živali, lahko je bilo tudi v pridelkih. Črednik in pomagač sta se hranila na kmetijah. Kolikor je imela kmetija živali, toliko dni sta se hranila v tisti hiši. Dobila sta kosilo, malico in večerjo. Najpogosteje je bila na mizi repa, zelje, krompir, ješprenj,

U posjeti obiteljima Šp'ničkov i Rihtar u selu Strane

Slično organizirana ispaša bila je i u selima ispod Nanosa. U selu Strane posjetili smo obitelji Šp'ničkov i Rihtar. Viktor Premrl i Jože Posega pričali su nam o razdoblju nakon Drugog svjetskog rata.

U proljeće bi počeli s ispašom krajem travnja ili početkom svibnja. Prije toga bi na seoskom sastanku izabrali seoskog pastira – črednika. Pastir bi zajedno s pomagačem pasao životinje cijelu pašnu sezono, sve do 8. rujna. Nakon tog datuma mogli su pasti po svim površinama „na povprek“. Pastir bi obično bio iz obližnjih sela. Ponekad bi se dogodilo da pastira nisu uspjeli pronaći. Tada bi pasla djeca i stariji članovi obitelji.

Naš sugovornik Viktor Premrl četiri je godine pomagao pastiru. Svako jutro bi u šest sati na kraju sela zatrubio u volovski rog. Seljaci bi životinje dovodili na zbornu mjesto. Pastir i pomagač bi nakon toga zajedno vodili životinje na gmajnu. Pasli bi do 11 sati, a nakon toga opet popodne od 15 do 19 sati. Životinje bi pasli na zajedničkim površinama, na gmajni iznad sela (Dolgi grič, Ravne, Divji skedenj, Log...). Životinje bi napajali u dva seoska korita kada bi išli na ispašu ili dolazili s ispaše. Pastir bi u radu sa životinjama koristio „gajžlu“ (bič), a pomagač štap. Pastir bi za čuvanje životinja dobivao plaću, i to s obzirom na broj životinja koje bi čuvao, a mogao je dobiti i poljoprivredne proizvode. Na pojedinom seoskom gospodarstvu pripremali bi im hranu toliko dana koliko životinja bi imali na ispaši. Dobili bi ručak, užinu i večeru. Često bi jeli repu,

v premožnejših hišah pa so bili včasih tudi žganci z zajcem.

Seno za zimsko krmo so pridelovali na lastnih površinah. Nekateri so mlade gabrove in leskove veje povezali v butare in jih uporabljali ob pomanjkanju krme v zimskom obdobju.

V vasi je bilo največ goveje živine. Mleko so oddajali v mlekarno v Hruševju. Nekaj mleka so predelali v sir, vendar samo za domačo potrebo. V Hruševju je bil vsakega 20. v mesecu sejem, kjer so trgovali tudi z živino. Na sejmu so prodajali tudi krompir, pšenico, seno ...

Veliko kmetij je imelo nekaj ovc za volno in meso, koz pa niso redili.

Skupne pašnike so začeli ograjevati po letu 1975.

kupus, krumpir, ječam, a u bogatijim bi se kućama na stolu našao i zec sa žgancima.

Sijeno bi spremali na vlastitim površinama. Neki seljaci bi mlade grane od graba i lijeske povezali u svežnjeve te bi time zimi hranili životinje ako bi ponestalo sijena.

U selu je prevladavalo govedo. Mlijeko su davali u mljekaru u Hruševje. Nešto mlijeka bi preradili u sir, ali samo za vlastite potrebe. U Hruševju se svakog 20. u mjesecu održavao sajam gdje su trgovali životinjama, a na sajmu bi prodavali također krumpir, pšenicu, sijeno i sl.

Dosta seoskih gospodarstava imalo bi nekoliko ovaca za vunu i meso, a koze nisu držali.

Zajedničke pašnjake počeli su ograđivati nakon 1975. godine.

Slika 41: Urejen pašnik v Stranah. V vaseh pod Nanosom kmetje uspešno nadaljujejo živinorejsko tradicijo.

Slika 41: Uređeni pašnjak u Stranama. U selima ispod Nanosa gospodarstva uspješno nastavljaju s tradicijom stočarstva.

Včasih je imelo kmečko delo prednost pred izobrazbo. Učitelja so kar vprašali, če lahko zamudijo pouk, ker je treba izkopati krompir. Nekateri otroci so ostali doma tudi ves teden. Pogosto so šli iz šole naravnost na njive in travnike. Otroci so sodelovali pri vseh kmečkih opravilih. Mlajši otroci so z leskovimi vejami konjem odganjali muhe. Otroci so tudi nabirali in sušili zdravilna zelišča.

Med pašo pa so si otroci vzeli čas tudi za razne igre in raziskovanje okolice. Balinali so s škrlmi, zbijali kozo, nabirali maline, skakali čez ogenj, pekli »narobkan« krompir, mlečno koruzo ... Krave pa so se včasih znašle na sosedovi njivi.

Na podoben način paše smo naleteli tudi v vasi **Strmca**. Ustavili smo se **pr' Šircovih**, kjer nam je o paši pripovedoval Ivan Širca. Pasti so začeli zgodaj spomladi. Ko so pokosili travnike na Gori nad Strmco, so do mraza vso živino pasli tamkaj. Pasli so člani družine, otroci in starejši, ki niso mogli opravljati težjih del. Glavni zaslužek v vasi je prinašalo furmanstvo. Vozili so predvsem les, in sicer na žago na Lepeno, v Postojno, na Belsko. Žaga je bila tudi pod Ravbarjevim stolpom v Planini.

Tudi v vseh ob cesti med Pivko in Postojno je bil način paše podoben. V **Žejah** smo se pogovarjali **pri Tišlerjevih**. **Janko Milharčič** se je spomnil paše živine na skupni gmajni Kravjek nad vasjo. Že ime pove, da so tam pasli krave. Konje so pasli le na svojih zemljiščih.

Kot se spomni, so v njihovi družini pasli

Nekada je rad na gospodarstvu imao prednost pred školom. Učitelja su na primjer mogli pitati mogu li zakasnuti u školu jer su trebali pomagati oko iskanja krumpira. Neka bi djeca ostala doma i cijeli tjedan. Često bi iz škole išli ravno na njive i travnjake. Djeca bi sudjelovala u svim poljoprivrednim poslovima. Mlađa djeca bi s granama od lijeske s konja tjerala muhe. Djeca bi također brala i sušila ljekovito bilje.

Za vrijeme ispaše djeca bi imala vremena za razne igre i istraživanje okolice. Vrijeme bi kratili raznim igrama, na primjer boćanjem „škrlama“, „zbijanjem koze“, brali bi maline, skakali bi kroz vatru, pekli bi „narobkan“ krumpir, mliječni kukuruz... iako bi zbog toga krave ponekad zalutale na susjednu njivu.

Na sličan način ispaše naišli smo i u selu **Strmca**. Posjetili smo obitelj **Širca (Pr' Šircovih)** gdje nam je o ispaši pričao Ivan Širca. S ispašom bi počeli rano u proljeće. Nakon što bi pokosili travnjake na Gori iznad sela Strmca, pasli bi životinje do prvog jačeg mraza. Pasla bi djeca i stariji koji nisu mogli raditi teške poslove. Glavni izvor zarade u selu bilo je „furmanstvo“ (prijevoznništvo). Prevozili bi prije svega drvo, i to na pilanu na Lepenu, Belsko i u Postojnu. Pilana se nalazila također ispod Ravbarjeve kule u Planini.

Također u selima uz cestu između Pivke i Postojne načini ispaše bili su slični. U selu **Žeje** posjetili smo **Tišlerove**. **Janko Milharčič** sjeća se kako su pasli životinje na zajedničkoj gmajni Kravjek iznad sela. Već samo

Slika 42: Mlekarna v Kočah je bila ustanovljena leta 1901.

Slika 42: Mljekara u Kočama osnovana je 1901. godine

otroci. Ko so bili v šoli, je pašo prevzel hlapec, ki je opravljal tudi vsa druga kmečka dela. Živino so dvakrat na dan napajali v kalu, pozimi pa v reki Pivki.

V bližnji **Slavini** so po pripovedovanju **Draga Penka s Fičurjeve domačije** črednika izbrali na sestanku vaške skupnosti, dogovorili so se tudi za čas paše. Običajno so začeli pasti na sv. Jurija. Čredniku so pomagali vaški otroci. Živino so napajali v potoku ob vasi, v vasi pa so imeli tudi več korit. Tudi tukaj je bilo največ goveje živine. Zbiralnica mleka je bila v Kočah, po letu 1950 pa v Hruševju. Nekaj dodatnega zaslužka so v teh vaseh dobili s prodajo leskovih palic za oporo paradizniku, ki so jih prodajali v Makedonijo. **Ivan Boštjančič (Grgačevi)**

ime ukazuje na to da su tamo pasli krave. Konje bi pasli samo na vlastitim površinama.

Sjeća se da su u njegovoj obitelji pasla djeca. Kada su bili u školi, ispašu bi preuzeo sluga koji bi obavljao i sve ostale poljoprivredne poslove. Životinje bi napajali u lokvi, a zimi u rijeci Pivki, i to dva puta na dan.

Prema pripovijedanju **Draga Penka s Fičurevoga gospodarstva**, u obližnjem selu **Slavina** na sastanku seoske zajednice izabrali bi pastira te se dogovorili oko ispaše. S ispašom bi obično počeli na Dan Svetog Jurja. Pastiru bi pomagala djeca. Životinje bi napajali u potoku uz selo, a u selu bi imali više korita. Također, ovdje je prevladavalo govedo. Mljekara je bila u Kočama, a nakon

Slika 43: Večerno napajanje živine. (foto: Makarovič 1978)

Slika 43: Večernje napajanje životinja (foto: Makarovič, 1978.)

je povedal, da so delovni živini dajali »zobati«
priboljške. Volom, ki so delali v gozdu, so dodajali krompir. Vole so podkovali, vozili pa so tudi s kravami. Po najlepših delih gmajne so tudi kosili, predvsem za steljo. Sedaj so tam zasajene smreke, druge površine pa so se večinoma zarasle.

Po prvi svetovni vojni je bila državna meja med Kraljevino Jugoslavijo in Kraljevino Italijo na podlagi Rapalske pogodbe začrtana tam, kjer je v zgodovini nikoli ni bilo – na Postojnskih vratih. Postojnska vrata so naraven prehod med Sredozemljem in srednjo Evropo. Prečili so jih vsi popotniki, od pradavnih časov do današnjih dni. Postojnska vrata so domačinom

1950. godine u Hruševju. Kao zanimljivost možemo spomenuti da su seoska gospodarstva u ovim selima dodatno zarađivala prodajom potpornih ljeskovih štapova za rajčicu koje bi prodavali u Makedoniji. **Ivan Boštjančič (Grgačev)** ispričao nam je da su radnim životinjama davali „zobati“ bolju hranu. Volovi koji bi radili u šumi dobivali bi krumpir. Volove bi potkivali, a radile bi i krave. Najbolje dijelove gmajne također bi i kosili, prije svega za stelju. Sada tamo rastu smreke, a ostale površine većim su dijelom zarasle.

Nakon Prvog svjetskog rata državna granica između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Italije na temelju Rapalskog

bolj znana po imenu Ravbarkomanda. Tu je bilo zloglasno zatočište »ravbarjev«, ki so v srednjem veku pa vse do 19. stoletja ropali popotnike, ki so se po slabih poteh mukoma prebijali čez visoki prelaz.

Po vzpostavitvi meddržavne meje na Ravbarkomandi se je razcvetelo »švercanje« (tihotapljenje). Na Notranjskem so redili velike sive vole, ki so nekoč sloveli po habsburškem cesarstvu. Še iz furmanskih časov je bilo tu tudi veliko težkih furmanskih konj. V Kraljevini Italiji pa je primanjkovalo mesa za številno prebivalstvo. Tako je meja postala mesto živahne nezakonite »menjave«.

Na Ravbarkomandi že dolgo stoji gostilna. Potomec nekdanjih lastnikov nam je povedal, da so se v tej gostilni v tistih časih zadrževali tako ravbarji kot žandarji; v času Italije so bili to sicer ladri in karabinjerji ... Po cesti mimo te gostilne so se ponoči pogosto premikale velike sence, slišal se je tudi topot kopit. Neke temne noči pa je to presešlo vse meje. Od topota težkih kopit so žvenkljale šipe v oknih. Vsi so strahoma pričakovali, kaj se bo zgodilo, le podkupljeni italijanski »financarji« in karabinjerji so »sladko spali« ...

ugovora „pala“ je tamo gdje u povijesti nikada nije bila – na Postojnska vrata. Postojnska vrata su prirodan prolaz između Sredozemlja i srednje Europe. Od davnina do danas prelazili bi ih brojni putnici. Stanovnici ovih krajeva nazivaju ih Ravbarkomanda. Ovdje se nalazilo zloglasno utočište „rauber“ koji su od Srednjeg vijeka pa sve do 19. stoljeća pljačkali putnike koji bi se s mukom probijali kroz visoki prijelaz.

Nakon uspostave međudržavne granice na Ravbarkomandi je procvatelo „švercanje“ (krijumčarenje). Na Notranjskem bi uzgajali velike sive volove koji su bili poznati u Habsburškom carstvu. Još iz „furmanskih“ vremena ovdje se nalazilo dosta velikih „furmanskih“ konja, a Kraljevini Italiji nedostajalo bi mesa za brojno stanovništvo. I tako bi granica postala mjesto intenzivne nezakonite „razmjene“.

Na Ravbarkomandi se nalazi gostionica s dugom tradicijom. Potomak nekadašnjih vlasnika rekao nam je da su u ovu gostionici dolazili kako „rauberi“ tako i „žandari“. Za vrijeme Italije bi ih nazivali „ladri“ i „karabinjeri“. Noću bi se cestom koja je prolazila pored gostionice često kretale velike sjene, čuo bi se i topot kopita. Jedne noći buka je prešla sve granice. Od topota teških kopita tresla su se stakla na prozorima. Svi su strepili što će se dogoditi, osim podmićenih talijanskih „financara“ i „karabinjera“ koji su slatko spavali...

Robičkovi z Velikega Ubeljskega

Na Velikem Ubeljskem je gospa Ema Natlačen zapisala zgodbo svojega moža, zanimivo pričevanje o življenju pred drugo svetovno vojno pa vse do šestdesetih let prejšnjega stoletja. Albin Natlačen je pripovedoval:

»V vasi Veliko Ubeljsko smo imeli pred mnogo leti v vsaki hiši živino, v nekaj hišah samo eno kravo. Naša vas leži na jugovzhodni strani Nanosa. Nanoško pobočje je poraščeno z gozdom, višje sta skalovje in malovreden gozd, nad tem pa se dviguje znana Pleša. Nanos je mejnik med Sredozemljem in celino, kar še posebno občutimo, ko zapiha prava burja. Posebnost naše vasi je – vsaj

Robičkovi iz naselja Veliko Ubeljsko

Gospođa Ema Natlačen iz naselja Veliko Ubeljsko napisala je priču svog muža, zanimljivu pripovijest o životu prije Drugog svjetskog rata sve do šezdesetih godina prošlog stoljeća. Albin Natlačen je pripovijedao:

„U selu Veliko Ubeljsko svako je gospodarstvo prije mnogo godina uzgajalo stoku, a na nekim bi gospodarstvima imali samo jednu kravu. Naše selo nalazi se na jugozapadnom dijelu Nanosa. Obronci Nanosa prekriveni su šumom, više se nalaze stijene i malo vrijedna šuma, a iznad se uzdiže poznata Pleša. Nanos je granica između Mediterana i cjeline, što se posebno osjeti kada

Slika 44: Vas Veliko Ubeljsko ob pobočju Nanosa na razglednici izpred leta 1918

Slika 44: Selo Veliko Ubeljsko na obroncima Nanosa na razglednici ispred 1918. godine

mi mislimo tako – da je zjutraj že zelo zgodaj obsijana s soncem, popoldne pa smo zgodaj v senci, ko je Postojnska kotlina še dve uri na soncu.

S pašo pa je bilo tako: pasli smo na gmajni. Pasel je po navadi kakšen hišni stric, stari oče, največkrat pa otroci, posebno fantje. Pastirjev od drugod, iz drugih vasi, ni bilo. Zjutraj ob štirih so gospodinje pomolzle, nato pa so živino odgnali na pašo. Prvi je odgnal Felakov oče, stari oče igralke Duše Počkaj, za njim pa prav zaspani in žalostni otroci. Živina se je nato vrnila domov za opoldansko molžo, popoldne pa se je zgodba ponovila. Fantje smo si čas krajšali tako, da smo »škelali« (balinali) s ploščatimi kamni, tolkli kozo in dražili dekleta, kadar so tudi one pasle. Pred našo nagajivostjo ni bil varen niti stari oče, ki je rad zaspal na paši. Ogradili smo ga z vejami in rekli, da je »oče v raj«. Pasli smo otroci, stari od šest do trinajst let, starejši otroci so morali pomagati pri drugih opravilih. Pasli smo bosí. Podplate smo imeli kot iz usnja. Če je že imel kdo »čičme« (čevlje), jih je uporabil, samo kadar je bilo treba skozi trnje, drugače pa so mu viseli čez rame.

Pasti sem začel, ko sem bil star šest let. Paše zaradi vojne nismo prekinili. Iz tega časa se spominjam žalostnega dne v letu 1943, ko sem bil star osem let. Moj starejši brat je bil v italijanski vojski zaprt kot politično oporečen, ob kapitulaciji Italije pa so ga ubili. Mama in oče sta šla na pogreb v Italijo. Ko sta se vrnila po desetih dneh pešačenja, sem bil na pašniku. Zvečer sem se z živino vračal proti vasi, ko je vaški zvon oznanil smrt mojega brata.

zapuše jaka bura. Posebnost našeg sela je – barem mi tako mislimo – da je ujutro več vrlo rano obasjano suncem, a popodne sunce brzo zalazi, dok se Postojnska kotlina još najmanje dva sata kupa u suncu.

Što se tiče ispaše, pasli smo na gmajni. Životinje su na ispašu vodili stric, djed, a često i djeca, posebno dječaci. Pastira iz drugih sela nije bilo. Oko četiri sata ujutro domačice bi pomuzle mlijeko, a nakon toga bi životinje odveli na ispašu. Prvi je stoku vodio na ispašu otac Felakov, djed glumice Duše Počkaj, a poslije njega pospana i tužna djeca. Životinje bi oko podneva vodili doma na mužnju, popodne bi se priča ponovila. Mi dječaci kratili bismo vrijeme raznim igrama, na primjer „škelali“ (bočali) bismo plosnatim kamenjem, „tolkli kozo“ ili zadirkivali djevojčice kada bi i one pasle. Pred našim vragolijama nije ostao siguran ni djed koji je volio zadrijemati. Ogradili bismo ga granjem i govorili da je „oče u raj“. Pasli smo mi djeca u dobi od šest do trinaest godina, a starija djeca pomagala bi u drugim poslovima. Pasli bismo bosí. Tabane bismo imali kao od kože. Ako je netko i imao „čičme“ (cipele), obuo bi ih samo ako bi išao kroz trnje, a inače bi visjele preko ramena.

Pasti sam počeo sa šest godina. Za vrijeme rata nismo prekinuli s ispašom. Sjećam se jednog tužnog dana 1943. godine. Tada sam imao osam godina. Moj je stariji brat bio zatvoren u Italiji kao politički nepodoban, a ubili su ga za vrijeme kapitulacije Italije. Majka i otac otišli su na sprovod u Italiju. Vratili su se nakon deset dana pješačenja, a ja sam bio na pašnjaku. Navečer kad sam

V povojnem času je našo vas zaznamoval tragičan dogodek. Fantje smo si čas na paši krajšali tako, da smo po grmovju iskali orožje, ki ga je bilo po vojni na pretek. Velikokrat smo našli bombe in se z njimi »igrali«. Nekega dne nas je šest fantov pripravljalo kres sv. Ivana. Eden izmed nas je našel neaktivirano bombu in z njo udaril po hlođu. Bomba je eksplodirala in trije mladeniči so umrli. Vas se je odela v črnino.

Kljub opisani tragediji smo pašo nadaljevali vse do leta 1963. V spominu so mi ostali tudi lepi dnevi. Na pobočju Nanosa so rasle divje češnje, lepa drevesa z debelimi stebli. Okrog prvega maja so češnjeva drevesa zacvetela in celo pobočje Nanosa je bilo pravljичno pobeljeno. Ko so češnje dozorele, je bilo v gmajni živahno. Češnje so imele veliko gostov: otroke, nabiralce sadježev za žganjekuho, na vrhovih dreves pa so se gostile ptice.

Po letu 1963 so v vasi za vedno zaprli osnovno šolo, otroci so hodili v šolo v Hruševje in Postojno. Starejši so se zaposlili v tovarni LIV v Postojni in v kamnolomu na Razdrtem. Živina je ostajala v hlevih, število glav živine se je močno zmanjšalo. Pred vojno je bilo v vasi okrog 150 glav živine, v glavnem krav, mlade živine in volov za delo, nekaj konj in ovc ter par koz. Danes v vasi redimo le še okrog 40 glav goveje živine, dva tropa ovc in nekaj konj.«

vodio životinje prema selu, zvono je obznanilo smrt moga brata.

U poslijeratnom razdoblju naše je selo obilježio tragičan događaj. Mi dječaci kratili bismo vrijeme traženjem oružja po grmlju kojega je nakon rata bilo na pretek. Često bismo pronašli bombe s kojima bismo se „igrali“. Dan uoči Svetog Ivana nas šest dječaka pripremalo je krijes. Jedan od dječaka pronašao je neaktiviranu bombu i lupio njome po drvetu. Bomba je eksplodirala i trojica dječaka su umrla. Selo se zavilo u crno.

Usprkos opisanoj tragediji s ispašom smo nastavili sve do 1963. godine. Sjećam se i lijepih trenutaka. Na obroncima Nanosa nalazile su se divlje trešnje, lijepo drveće s debelim stablima. Oko 1. svibnja trešnje bi procvale i obronci Nanosa izgledali bi čarobno bijeli. Kad bi trešnje dozrele, u gmajni bi bilo vrlo živahno. Trešnje bi imale puno posjetitelja, djecu, skupljače plodova za proizvodnju rakije, a na vrhovima drveća gozbu bi imale i ptice.

Nakon 1963. u selu su zauvijek zatvorili osnovnu školu, a djeca su išla u školu u Hruševje i Postojno. Ljudi su se zapošljavali u tvornici Liv u Postojni i u kamenolomu na Razdrtom. Životinje bi ostajale u štalama, a jako se smanjio i njihov broj. Prije rata je u selu bilo oko 150 grla životinja, uglavnom krava, mladih životinja i volova za rad, nekoliko konja i ovaca te par koza. Danas držimo u selu tek oko 40 grla goveda, dva stada ovaca i nekoliko konja.

Pripovedovali so nam Simončičevi z Razdrtega

O Simončičevih z Razdrtega pod Nanosom so pisali že pred nami. Etnologinja Inja Smerdel je leta 1989 v knjigi *Ovčarstvo na Pivškem* opisala ovčerejo s selitveno pašo in jo predstavila na primeru treh ovčarjev s Pivškega. Posestniki ovčarji, kot jih Smerdelova imenuje, so v 20. stoletju s svojo gospodarsko specializacijo in svojskim načinom življenja izstopali iz vaše skupnosti, zato jih želimo predstaviti tudi v naši knjižici.

Simončičev rod izvira iz Radohove vasi pri Pivki. Ovčarstvo je začel Mitja Simončič, rojen leta 1811, ki je veselje do reje ovc prenesel na edinega sina Franca. Franc Simončič se je leta 1904 s sedemstoglavo čredo preselil na Razdrto, kjer še danes stoji Simončičeva domačija. Svojo posest je leta 1936 razdelil med pet otrok, štiri sinove in eno hčer. Kmetijo je prevzel najstarejši sin Jože, ovčjo čredo pa je Franc izročil Leopoldu. Leta 1944 so gospodarja Jožeta ubili domobranci in takrat je gospodar kmetije postal Leopold.

Leopold Simončič je bil ovčar, ki mu je bila ljubezen do vsega, kar je povezano z ovčarstvom, položena v zibelko. Ovčarji so morali vse leto skrbeti, da so imele ovce na voljo dovolj paše, poleti pa so morali tudi molsti in siriti. To je zahtevalo celega človeka, ki je bil pripravljen svoje življenje podrediti ritmu in selitvi ovčjih čred. Ovce so pasli vse leto. Poleti so pasli po okoliških gorah, predvsem po Javornikih. Ker je bil trop velik, živali niso mogle prezimovati v domačih hlevih, zato so pred zimo ovce gnali proti

Pričali su nam Simončičevi iz Razdrtoga

O obitelji Simončič iz Razdrtoga ispod Nanosa pisali su već prije nas. Etnologinja Inja Smrdel 1989. godine je u knjizi „Ovčarstvo na Pivškom“ opisala uzgoj ovaca i tamo je predstavila tri ovčara s Pivškog. Posjednici ovčari, kako ih naziva Smrdelova, u 20. su stoljeću sa svojom gospodarskom specijalizacijom i svojskim načinom života odstupali od seoske zajednice, zato ih želimo predstaviti i u našoj knjižici.

Obitelj Simončič podrijetlom je iz Radohove vasi pri Pivki. Ovčarstvom se počeo baviti Mitja Simončič, rođen 1811. godine, koji je ljubav prema uzgoju ovaca prenio na Franca, sina jedinca. Franc Simončič se 1904. godine sa stadom od 700 ovaca preselio na Razdrto gdje se i danas nalazi Simončičevo seosko gospodarstvo. Svoj je posjed 1936. godine podijelio na svoje petero djece, četiri sina i jednu kćer. Seosko gospodarstvo preuzeo je najstariji sin Jože, a stado je otac Franc predao sinu Leopoldu. Godine 1944. gospodara Jožu ubili su domobranci, nakon toga je Leopold postao gospodar seoskoga gospodarstva.

Leopold Simončič bio je ovčar koji je jednostavno rođen za sve što je povezano s ovčarstvom. Ovčari bi cijelu godinu brinuli o tome da ovce imaju dovoljno ispaše, a ljeti bi ovce također muzli, a od mlijeka pravili sir. Taj bi posao zahtijevao čovjeka koji je bio spreman svoj život podrediti ovakvom načinu života i čestim selidbama. Ovce bi pasli kroz cijelu godinu. Ljeti bi pasli po okolnim brdima, prije svega po Javornikima. Veličina

pašnikom ob istrski obali in Furlaniji. Živali so tam pasli vso zimu in še del pomladi. Selitveno pašo so izvajali vse do druge svetovne vojne, ko pašnikov v Furlaniji ni bilo več mogoče dobiti v zakup. Čreda se je močno zmanjšala, precej živali so dali za hrano partizanom. Leta 1943 so fašisti Leopolda odpeljali v taborišče v Bari. Že na poti je hudo zbolel za brucelozo. Med njegovo odsotnostjo je za ovce skrbela sestra Marija Maver, ki je tisto zimo številčno majhen trop prezimila v domačem hlevu. Tudi povojna leta Simončičevim niso bila naklonjena. Leta 1948 je trop prizadela bolezen brucelozna in Leopoldu je ostalo le okrog šestdeset ovc. Istega leta je bila sprejeta kmetijska

stada nije dopuštala da životinje provedu zimu u štalama kod kuće, zato su zimi vodili ovce na pašnjake uz istarsku obalu i Furlaniju. Životinje bi ondje pasli cijelu zimu do početka proljeća. Takav način ispaše održao se sve do Drugog svjetskog rata kada više nije bilo moguće dobiti u zakup pašnjake u Furlaniji. Smanjili su broj ovaca, dosta životinja poslužilo je kao hrana partizanima. Godine 1943. Leopolda su fašisti odveli u logor u Bari gdje je već na putu obolio od bruceloze. Za to se vrijeme o ovacama brinula sestra Marija Maver. Stado od nekoliko ovaca provelo je zimu u domaćoj štali. Poslijeratne godine također nisu bile naklonjene obitelji Simončić. Stado je 1948. godine

Slika 45: Razdrto v zavetju Nanosa na fotografiji iz leta 1913

Slika 45: Razdrto pod okriljem Nanosa na fotografiji iz 1913. godine

reforma in z njo obvezna oddaja pridelkov, s katero so od Simončičevih zahtevali pridelavo krompirja na 10 hektarjih. Ker Leopold na pretežno travnatem svetu ni mogel pridelati toliko krompirja, so ga razlastili in zaprli. Simončičevi so čez noč ostali brez vsega, brez zemlje in brez strehe nad glavo. Uspelo jim je, da so jim vrnili hišo in nekaj zemlje. Na tem koščku zemlje je Leopold, odmaknjen od sveta in ljudi, do svoje smrti redil ducat ovc.

Simončičevi kljub vsemu niso prekinili ovčerejske tradicije. Leopoldu je ves čas pomagala nečakinja Sonja Horvat, ki sedaj gospodari na domačiji. V Ljubljani je doštudirala in si ustvarila družino, ves čas pa je skrbela za strica in mu pomagala na kmetiji. Odločila se je, da bodo na kmetiji nadaljevali rejo ovc. Seveda pa so se časi spremenili in z njimi tudi ovčereja. Delo na kmetiji je bilo treba uskladiti s službo in drugimi obveznostmi. Prvi traktor z opremo za spravilo krme je olajšal marsikatero delo. Vrnili so jim del zemljišč, kjer v ekološki reji pasejo 60 ovc jezersko-solčavske pasme.

Po prepričanju Sonje Horvat, s katero smo se pogovarjali, bo njihova kmetija žive-la tudi v prihodnosti, saj ima hči že veliko načrtov. Čas, ki ga je živel stric Leopold, pa je za vedno minil. Zaznamovali so ga ovčar-ji, ki so na brezpotjih med hribi in morjem kljubovali soncu, dežju, snegu in burji.

oboljelo od bruceloze i Leopoldu je ostalo tek šezdesetak ovaca. Iste je godine sprovedena agrarna reforma te obavezno davanje poljoprivrednih proizvoda, a od obitelji Simončič zahtijevali su da proizvodi krumpir na 10 hektara zemlje. Budući da Leopold na uglavnom travnatim površinama nije mogao proizvesti toliko krumpira, razvlastili su ga i zatvorili. Obitelj Simončič preko noć je ostala bez svega, bez zemlje i krova nad glavom. Nakon toga su uspjeli vratiti kuću i nešto zemlje. Na tom komadu zemlje je Leopold, povučen od svijeta i ljudi, sve do svoje smrti uzgajao oko 12 ovaca.

Tradicija uzgoja ovaca u obitelji Simončič usprkos svemu nije se prekinula. Leopoldu je cijelo vrijeme pomagala nečakinja Sonja Horvat koja je i preuzela seosko gospodarstvo. U Ljubljani je završila studij i osnovala obitelj, ali se cijelo vrijeme brinula i o stricu te mu pomagala na imanju. Odložila je da će na imanju nastaviti s uzgojem ovaca. Ali vremena su se promijenila, a s njima i uzgoj ovaca. Rad na seoskom gospodarstvu bilo je potrebno uskladiti s poslom i ostalim obavezama. Prvi traktor s opremom za spremanje sijena olakšao im je rad na imanju. Vraćen im je i dio zemljišta na kojem na ekološki način uzgajaju 60 ovaca „jezersko solčavske“ pasmine.

Razgovarali smo sa Sonjom Horvat koja je uvjerena da njihovo seosko gospodarstvo neće propasti jer njihova kći ima puno planova za budućnost. Vrijeme u kojem je živio stric Leopold zauvijek je prošlo. Obilježili su ga ovčari koji su na bespućima između brda i mora prkosili suncu, kiši, snijegu i buri.

Pogovarjali smo se s Košmrl Ludvikom

Del zgodovine paše in pašništva na Postojnskem je tudi tako imenovano družbeno kmetijstvo v okviru Kmetijske zadruga. Leta 1947 je bila ustanovljena Nabavno-prodajna zadruga, ki se je preoblikovala v Kmetijsko zadrugo. Združevala je družbeno posestva in v poseben TOZD povezane kmete. O tem obdobju smo se pogovarjali z Ludvikom Košmrlom, inženirjem kmetijstva, ki je v zadrugi delal na različnih delovnih mestih. Po njegovem pripovedovanju so prva posestva nastala z nacionalizacijo posesti in gradu Orehek, dvorca na Razdrtem, v Škulah pri Hruševju in Ravnah. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja se je kmetijstvo moderniziralo, začela so nastajati večja specializirana posestva. Takrat je nastalo posestvo v Prestranku. Posestvom so priključevali podružbljena zemljišča, travnike, pašnike in njive. Sprva so za prirejo mleka redili krave rjave pasme, kupljene v okolici in na Krasu, v šestdesetih letih pa so že kupovali črno-bele krave in telice.

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se je ta proces še okrepil. Začeli so uvajati nove tehnologije. V Prestranku, Studencu, Malih Brdih in na Razdrtem so zgradili hleve za prosto rejo živali. To so bila velika posestva, kjer so skupaj redili več kot 1000 krav molznic. Velike površine travnikov in njiv so le stežka obvladovali, zato so začeli uvajati pašo. S pomočjo profesorja Toneta Vidriha so uvedli pašo povprek (na velikih površinah brez vmesnih ograj), ki se je pokazala kot zelo primerna za tako velike črede. Paša je v takratnih razmerah intenziviranja kme-

Razgovarali smo s Ludvikom Košmrl

Dio povijesti ispaše na Postojnskem također je takozvana društvena poljoprivreda u okviru Poljoprivredne zadruga. Godine 1947. osnovana je Nabavno-prodajna zadruga koja se preoblikovala u Poljoprivrednu zadrugu koja je spajala društvene posjede i u poseban TOZD povezane seljake. O tom smo razdoblju pričali s Ludvikom Košmrlom koji je u zadrugi dugi niz godina kao inženjer poljoprivrede radio na različitim poslovima. Rekao je da su prvi posjedi nastali nacionalizacijom posjeda i dvorca Orehek, dvorca u Razdrtom, Škulama pri Hruševju i Ravnama. U šezdesetim godinama prošlog stoljeća poljoprivreda se modernizirala, osnovani su veći specijalizirani posjedi. Tada je nastao posjed u Prestranku. Posjedima bi pripajali podruštvljavana zemljišta, travnjake, pašnjake i njive. Za proizvodnju mlijeka najprije bi uzgajali krave smeđe pasmine, kupljene u okolici i na Krasu, a u šezdesetim godinama već bi kupovali crno-bijele krave i telice.

U sedamdesetim godinama prošlog stoljeća taj je proces ojačao. Počeli su s uvođenjem novih tehnologija. Sagradili su štale za slobodan uzgoj životinja u Prestranku, Studencu, Malim Brdima i Razdrtom. To su bili veliki posjedi gdje bi zajedno uzgajali više od 1000 krava muzara. Velike površine travnjaka i njiva teško bi obrađivali, zato su počeli s uvođenjem ispaše. Profesor Tone Vidrih pomagao je s uvođenjem takozvane ispaše „povprek“ (ispaša na velikim površinama bez ograda između pašnjaka) koja se pokazala vrlo prikladnom za tako velika

*Slika 46:
Dosejevanje
trave na
travnikih
posestva v
Prestranku, v
ozadju hlevi*

*Slika 46:
Dosijevanje trave
na travnjacima
imanja u
Prestranku, u
pozadini štale*

*Slika 47: Razkošni travniki v okolici
Prestranka po dosejevanju trave*

*Slika 47: Raskošni travnjaci u okolici
Prestranka nakon sjetve trave*

tijstva pomenila drugačen način razmišljanja in je kot taka sprožila vrsto pomislekov. Vendar pa je bila paša, kot Ludvik Košmrl ugotavlja še danes, ustrezna rešitev za tako velika posestva. Število živali na enem samem mestu je bilo za kraški svet preveliko. Pojavljale so se težave zaradi onesnaževanja z gnojevko. V obdobju paše teh težav ni bilo. Izkazalo se je, da se na paši tudi živali bolje počutijo, saj so se zmanjšale zdravstvene težave. Pomemben pa je bil tudi gospodarski vidik. Krma je bila bistveno cenejša, živali so si »postregle« same, krme ni bilo treba voziti v hleve.

Pašniki so bili najprej ograjeni z bodečo žico, ki jo je pozneje zamenjala električna ograja. Pri paši povprek so ogradili velike površine, ki so imele stranice dolge tudi več kot kilometer. Živali so si same izbirale pašo. Pasti so začeli v začetku aprila, končali pa konec oktobra. Za oskrbu z vodo so uredili posebna korita. Pozimi so krave krmili s korusno in travno silažo ter senom. Mleko so s cisternami vozili v mlekarno v Hruševju, kjer so s posestev in kmetij zbrali tudi do šest milijonov litrov mleka letno. S postojnskim mlekom so oskrbovali velik del turističnega območja Istre in Kvarnerja v nekdanji skupni državi.

Po letu 2000 so posestva prodali. Z zeleno kmetijsko politiko Evrope je paša postala pomembnejša. Že prej pa je bilo pašništvo ustrezna rešitev za velika posestva, ki so jih oblikovali po vojni.

stada. Ispaša je u takvim uvjetima intenziviranja poljoprivrede značila drugačiji pristup razmišljanju i kao takva pokrenula je bezbroj pitanja. Ludvik Košmrl još je i danas uvjeren da je ispaša bila jedino rješenje za tako velike posjede. Broj životinja na jednom mjestu bio je prevelik za krški svijet. Počeli su problemi zagađivanja gnojnicom. U razdoblju ispaše ovih problema nije bilo. Pokazalo se da se na ispaši životinje bolje osjećaju jer se smanjio broj zdravstvenih problema. Ispaša je bolja također s gospodarskog stajališta. Hrana je bila jeftinija jer su se životinje same „podvorile“ tako da si-jeno nisu trebali stavljati u štale.

Pašnjaci su najprije bili ograđeni bodljikavom žicom, da bi je kasnije zamijenili električnom ogradom. Pri ispaši „povprek“ ogradili bi velike površine, dužine više od jednog kilometra. Životinje bi same izabrale ispašu. S ispašom bi počeli početkom travnja, a pasli bi sve do kraja listopada. Za opskrbu vodom uredili bi posebna korita. Zimi bi krave hranili silažom od kukuruza i trave te sijenom. Mlijeko bi cisternama prevozili u mljekaru u Hruševje gdje bi s posjeda i gospodarstava prikupili do 6 milijuna litara mlijeka godišnje. Ovim bi mlijekom opskrbljivali velik dio turističkog područja Istre i Kvarnera u nekadašnjoj zajedničkoj državi.

Poslije 2000. godine posjede su prodali. Ispaša je sa zelenom poljoprivrednom politikom Evrope dobila na ugledu. Već tada je ispaša bila rješenje za velike posjede koje su osnovali nakon rata.

3.4. Istra s Čičarijo

Da je bila Istra od nekdanj pomembno pašniško ozemlje, smo videli že v prejšnjem poglavju, kjer smo predstavili selitveno pašo. Predvsem ugodne podnebne razmere so botrovale temu, da so že v poznem srednjem veku pastirji iz drugih krajev v Istro gnali svoje črede drobnice na zimsko pašo. Vendar na tej zemlji niso gospodarili samo tuji pastirji, ki so v Istro hodili zgolj prezimovati svoje živali. Tu so gospodarili predvsem domačini, ki so se prav tako ukvarjali z živinorejo. Nekateri v večjem obsegu, precej pa je bilo takih, ki so imeli glavo ali dve velike živine ali nekaj ovc, ki so jih redili zgolj za lastno preživetje.

Za Istro je značilna reja delovnega istrskega goveda – volov, ki jim domačini pravijo »boškarini«. »To je vol, ki gre na levo, ko mu zakličeš »ca«, in na desno, ko mu rečeš »šti«. Pri »oooo« se ustavi, če ga pokličete po imenu, pa vam pride naproti,« je povedal Stanko Ferran iz vasi Sveti Peter. To je veliko, trpežno, skromno, zelo močno in na človeka navezano govedo, ki je v preteklosti istrskim kmetom pomagalo preživeti. Ljudje so vole uporabljali za delo, predvsem za oranje njiv, »vlečenje brazde« v vinogradih, prevoz drv, kamenja in drugega tovora. Po eni izmed hipotez naj bi ime boškarin dobili zaradi dela v gozdu (bošku). Istrski kmetje so včasih precej časa prebili tudi v gozdu, kjer so pripravljali drva in »karbun« – oglje.

Istrsko govedo je sivkasto bele barve, s prepoznavnimi sivo rumenimi, pri vrhu črnimi, nazaj ukrivljenimi rogovi v obliki lire.

3.4. Istra s Čičarijom

U to da je Istra još od davnina važno področje za ispašu uvjerali smo se već u prošlom poglavlju gdje je predstavljena selidbena ispaša. Još u kasnom srednjem vijeku povoljni klimatski uvjeti privukli su pastire iz udaljenijih krajeva koji su dovozili svoja stada u Istru na zimsku ispašu. Ali na ovom području nisu gospodarili samo pastiri koji su u Istru dovozili životinje da ovdje provedu zimu. Ovdje su gospodarili prije svega domaći seljaci koji su se također bavili stočarstvom. Neki su imali veća stada, a puno je bilo onih koji su imali tek grlo ili dva ili par ovaca koje su uzgajali zbog vlastitog preživljavanja.

Za Istru je tipičan uzgoj radnog istarskog goveda – volova koje žitelji ovih krajeva zovu „boškarin“. „To je vol koji ide lijevo ako mu narediš „ca“ i desno ako mu kažeš „šti“. Ako mu narediš „oooo“, onda se zaustavi, a ako ga zovneš imenom, dođe k tebi“, objasnio nam je Stanko Ferran iz Svetog Petra. To je veliko, izdržljivo, skromno, vrlo jako i čovjeku privrženo govedo koje je u prošlosti pomagalo istarskim seljacima da prežive. Seljaci su ga koristili za rad, prije svega za oranje njiva, „vlečenje brazde“ u vinogradima, prijevoz drva, kamenja i ostalog tereta. Jedna od varijanti je ta da je ime boškarin dobio zbog rada u šumi („bošku“). U Istri su seljaci dosta vremena provodili također u šumi gdje su pripremali drva i „karbun“ (ugljen).

Istarsko govedo je sivkaste boje s prepoznatljivim sivožutim, na vrhu crnim, unazad

Slika 48: Joakin Ferran (pokojni oče Stanka Ferrana) gre skozi Sveti Peter s tremi istrskimi kravami (od leve Žvelja, Allegra in Mandola) in mladim volom (Bakin), za njim je še muša. Posnetek je iz 1959. leta (fotografija last družine Ferran; avtor fotografije g. Avgust Gojkovič, takratni ravnatelj šole v Svetem Petru)

Slika 48: Joakin Ferran (pokojni otac Stanka Ferrana) prolazi kroz Sveti Petar s tri istarske krave (s lijeva Žvelja, Allegra i Mandola) i mladim volom (Bakin), a iza njega je „muša“ (magarac). Fotografija je iz 1959.godine (fotografija je u vlasništvu obitelji Ferran, autor fotografije g. Avgust Gojkovič, tadašnji ravnatelj škole u Svetom Petru).

Najveće, prav mogočne rogove imaju voli. Končuju se z medeninastimi krogli (vidami), ki preprečujejo, da bi voli delali škodo ali se pikali (zbadali) med seboj. Krave so večinoma sivkaste ali bele, prav tako voli, medtem ko na glavi, vratu, trebuhu in stegnih bikov prevladuje temna barva.

savijenim rogovima u obliku lire. Najveće rogove imaju volovi. Završavaju mjedenim kuglama („vidama“) koje sprječavaju da volovi rade štetu ili se međusobno bodu. Krave su obično sivkaste ili bijele, jednako vrijedi i za volove, dok na bikovima prevladava tamna boja na glavi, vratu, trbuhu i

Tele je ob rojstvu svetlo rjave barve, pozneje temno sivo do črno, odrasle živali pa so sivkasto bele. Krave so težke 500 do 650 kg, biki 700 do 800 kg, voli pa 800 do 1000 kg, najtežji do 1400 kg. Eden izmed prepoznavnih znakov istrskega goveda je tudi črno nebo (palatum). Njihov jezik je svinčeno sive barve.

Po pričevanju Romana Bažca (Bržan iz Svetega Petra) so bili boškarini zelo potrpežljive, delavne, predvsem pa pametne živali. Če je pri oranju v vinogradu vol s plugom zapel ob korenino vinske trte, se je nemudoma ustavil, včasih celo z nogu v zraku. Ko je orač dal znak, je vol nadaljeval. Če so orali s kravo, je ta v istem primeru še bolj potegnila, da je korenino »ja presekala«. Pri oranju v vinogradu so se znali z rogovi ogibati kanelam, ki so bile postavljene za oporo trsom. Bržani so imeli pred leti doma vola, ki je imel zvit desni rog. Pri oranju med trtami v vinogradu je z rogom zadel v prvo kanelo v vrsti in se ji takoj umaknil. Drugi in vsem naslednjim kanelam se je pametno ognil in vlekel brazdo do konca vrste, ne da bi upočasnil korak.

Živiljenjsko zgodbo o istrskih volih iz časa druge svetovne vojne nam je povedal Roman Bažec (Bržan iz Svetega Petra, danes živi v Dragonji). Po kapitulaciji Italije 9. septembra 1943 so območje zasedli Nemci, ki so preganjali zaostale italijanske vojake in pogosto streljali tudi na domačine. Gospodar Jožef Koščica je pod Svetim Petrom z družino potrgal grozdje (bil je čas trgatve), nato so ga naložili v lesene sode

stegnima. Telič je svjetlosmeđe boje, kasnije tamnosive do crne, a odrasle životinje su sivo-bijele. Krave teže od 500 do 650 kilograma, bikovi od 700 do 800 kilograma, a volovi od 800 do 1000 kilograma, najteži do 1400 kilograma. Jedan od prepoznatljivih znakova istarskoga goveda također je crno nepce (palatum). Njihov jezik je olovno sive boje.

Prema svjedočenju gospodina Romana Bažeca (Bržan iz Svetog Petra) boškarini su bile strpljive, radne, a prije svega pametne životinje. Ako bi slučajno pri oranju u vinogradu vol s plugom zapeo za korijen vinove loze, odmah bi se zaustavio, po potrebi bi dignuo i nogu. Nakon što bi orač dao znak, vol bi nastavio raditi. Ako bi orali s kravom, ona bi u takvom slučaju još više vukla da je korijen „ja presekla“. Za vrijeme oranja u vinogradu znali bi rogovima izbjegavati „kanele“ koje bi bile postavljene kao oslonac čokotu. Bržani su tako prije mnogo godina imali vola koji je imao iskrivljen desni rog. Kada bi orali između čokota u vinogradu, rogom bi pogodio prvu „kanelu“ u vrsti koju bi odmah zaobišao. Nakon toga bi pametno zaobišao sve sljedeće „kanele“ i vukao brazdu do kraja vrste, bez da bi usporio.

Životnu priču o istarskim volovima za vrijeme Drugog svjetskog rata ispričao nam je gospodin Roman Bažec (Bržan iz Svetog Petra, danas živi u Dragonji). Nakon kapitulacije Italije 9. rujna 1943. godine područje su zauzeli Nijemci koji su progonili zaostale talijanske vojnike, a često bi pucali i na mještane. Tako je ispod Sv. Pe-

Slika 49: Živalim na sprednje noge nameščajo spone, da bi jim omejili gibanje in se na paši ne bi preveč oddaljile.

Slika 49: Spone namještaju životinjama na prednje noge da im ograniče kretanje kako se na ispaši ne bi previše udaljile

na vozu. Na vozu z vpreženimi voli je sedela Ana Koščica, žena sina Joakina, in vole priganjala, da so grozdje peljali domov. Mimo je prišla nemška patrolja in vojak je ustrelil proti vozu. Ženska je skočila z voza in se skrila pod korono (brežino). Krogla je zadela vola v stegno, a ni klecnil in obležal, ampak je skupaj s svojim vpreženim so-trpinom voz pripeljal do doma. Domači so pozneje prišli domov in na začudenje vseh pred hišo zagledali oba vola in grozdje v sodih. Ranjeni vol je preživel, a je zaradi strelne rane do konca življenja čotal (šepal).

tra gospodar Jožef Koščica s obitelji brao grožđe (bilo je vrijeme branja) koje su stavljali u drvene bačve na kolima. Na zaprežnim kolima koja su vukli volovi sjedila je Ana Koščica, žena sina Joakina, i vodila volove kući. Susrela je njemačku patrolu i jedan od vojnika pucao je prema kolima. Žena je iskočila te se sakrila ispod „korone“ (padine). Metak je pogodio vola u stegno, ali vol nije pao, nego je sa svojim upregnutim suputnikom kola dovezao kući. Obitelj je kasnije došla kući i ispred kuće začuđeno ugledala volove i grožđe u bačvama. Ranjeni vol je preživio, ali je zbog prostrijelne rane do kraja života „čotal“ (šepao).

Kmetje, ki so imeli boškarine, so te živali zelo razvajali. Lahko bi rekli, da so z njimi ravnali kot ljudje, ki si po več letih varčevanja kupijo drag avtomobil. Voli so bili skrbno počesani, na glavi se jim je svetilo z lojem zloščeno rogovje, repe so imeli skrbno pristržene in »štrigljan«, da ne govorimo o skrbno pripravljenih posebnih obrokih za njihove ljubljence. Nekoč je veljal rek, da mora biti februarja in marca »blago sito«, torej morajo imeti živali na razpolago več krme, da se lepo očistijo dolge dlake. Ko je bilo veliko dela, so voli tudi po več tednov garali na njivah. Gospodarji so se pri delu držali pravil, ki so upoštevala dobrobit živali. Orali so najmanj v paru, v jarem sta bila vedno vprežena po dva vola. Globoke brazde za setev koruze so orali z dvema paroma (4 voli), za oranje ledine pa so bili potrebni trije pari (6 volov). Po dveh dneh oranja so voli praviloma en dan počivali oziroma jih je nadomestil drug par. Če je bilo dela veliko, so orali tudi štiri do pet dni zaporedoma. Za eno žornado (dan) oranja je bil kmet oraču dolžan dvanajst žornad ročnega dela (košnje, kopanja, dela na njivi). Tovorjenje z voli je bilo skrbno načrtovano. Če so na njivo peljali gnoj, se z voli niso nikoli vrnili prazni domov. Poskrbeli so, da je živina imela »pun voz« tudi na poti nazaj, tako so na voz na primer naložili drva.

Emilio Ferran se spominja, da je bil Sveti Peter v piranski občini včasih poln »blaga«. Vsaj pri štirih hišah v vasi so imeli vole, s katerimi so drugim orali na »žornadah« – dvoji Ferrani, ki so največ orali, ter Bržani in Koščice, ki so orali predvsem lastno zemljo, saj

Seljaci koji su imali boškarine jako bi pazili i čuvali životinje. Možemo reći da su s njima radili kao čovjek koji si nakon godina štednje kupi skupi automobil. Volovi su bili brižljivo počesljani, na glavi su imali lojem namazane rogove koji bi se sjajili, repove bi im brižljivo podrezali i „štrigljali“, a da o posebno i brižljivo pripremljenim obrocima i ne govorimo. Nekada davno je vrijedila izreka da u mjesecu veljači i ožujku mora biti „blago sito“, znači da mora imati dosta hrane na raspolaganju da se može „očistiti duge dlake“. Nakon što je nastupilo vrijeme rada, volovi bi na njivama radili i više tjedana. Gospodari su se u radu držali pravila koja bi se odnosila na dobrobit životinja. Oralo bi se u paru, u jaram bi bila upregnuta dva vola. S dva para (četiri vola) orali bi duboke brazde za sjetvu kukuruza, tri para (šest volova) bilo bi potrebno za oranje ledine. Nakon dva dana oranja volovi bi se jedan dan odmarali, odnosno zamijenio bi ih drugi par. Ako bi bilo dosta posla, orali bi i četiri do pet dana za redom. Za jednu „žornadu“ (dan) oranja seljak bio bi dužan oraču dvanaest „žornada“ ručnog rada (košnje, kopanja, rada na njivi). Prijevoz volovima bio je brižljivo planiran. Ako su na njivu odvezli gnoj, nikada se nisu prazni vraćali kući. Pobrinuli bi se da je „pun voz“, tako da bi na kola na primjer natovarili drva.

Emilio Ferran sjeća se da je bio Sveti Peter u općini Piran nekada pun „blaga“. U selu bi čak četiri gospodarstva imala volove s kojima bi drugima orali na „žornadama“ – dvije obitelji Ferran koje bi najviše orale te Bržani i Koščice koji bi orali prije svega vla-

Slika 50: Kovač Vene Sabadin, Krmci, kuje vola istrske pasme. Vol stoji v »štantu«. (foto Boris Orel, 1950)

Slika 50: Kovač Vene Sabadin, Krmci, potkiva vola istrske pasmine. Vol stoji u „štantu“ (foto Boris Orel, 1950.)

so je imeli veliko. Pot skozi vas je bila polna kravjih iztrebkov, saj so živino napajali sredi vasi na beveraju (koritu za napajanje). Pri Ferranu so imeli po 14 istrskih krav in volov, orali so s štirimi voli in dvema kravama (trije pari). Pri plugu zadaj je bil vedno prvi par najmočnejših volov, krave so bile vprežene spredaj.

Zanimivo anekdoto iz otroštva nam je povedal Stanko Ferran iz Svetega Petra. Pred mrakom so se vračali iz vale (doline) domov na hrib, v Šupeter. Mati ga je kot triletnega otroka v Dragonji dala v prazen gnojni koš. Voli so sami peljali domov, mati pa je šla po stezi, da nabere kakšno špargo (šparglje). Voli so se na poti domov po

stita zemljišta. Put koji je vodio kroz selo bio bi pun kravljeg izmeta jer bi životinje napajali usred sela na Beveraju (koritu za napajanje). Obitelj Ferrani imala bi po 14 istarskih krava i volova, orali bi sa četiri vola i dvije krave (tri para). Par najsnažnijih volova bio bi upregnut prvi u plug, i to straga, a krave bi bile upregnute sprijeda.

Zanimljivu anekdotu iz djetinjstva ispričao nam je Stanko Ferran iz Svetog Petra. Navečer su se u mraku iz „vale“ (doline) vraćali kući na brdo u Šupeter. Tada je imao tri godine. Majka ga je u Dragonji stavila u prazan koš. Volovi su sami znali put, a majka je išla uz put i brala šparoge. Volovi bi se na putu prema kući obično tri puta zausta-

navadi trikrat ustavili. Ker so šli tistega dne prazni v hrib, so se ustavili samo enkrat, na vrh Čukel. Vozu se je približal neobrit človek z daljšimi lasmi, ki ga Stanko ni poznal. Prestrašen se je skrtil v koš. Mož je naredil dva kroga okoli voza, se začudil, da blago nima gonjača, in šel naprej svojo pot. Voli so potegnili in peljali do doma, pot so dobro poznali. Ko so v Šupetru prišli pred domač Ferranov porton, so obrnili v levo na korto (dvorišče), a je timon (oje pri vozu) zadel v zid in voli niso mogli ne naprej ne nazaj. Iz hiše je pritekla Stankova teta, ta čas je prišla tudi mati, a so voz in vole vseeno še lep čas reševali iz nerodnega položaja.

Med pašo so otroci v času, ko je dozorelo sadje ali je koruza postajala mlečna, rabutali omenjene pridelke. Franko Konkeličev iz Potoka se spominja, kako so se otroci takrat znašli in so koruzo ali krompir kdaj spekli nad ognjem. Pri kurjenju so si pomagali s posušenimi kravjaki, ki so jih zanetili. Ugotovili so, da tleč kravjak oddaja visoko temperaturo – toploto brez plamena. Tako so si kdaj pa kdaj nad »ognjem pripravili kako dobroto in se v času paše tudi malo posladkali.«

vili. Budući da su išli prazni uz brdo, zaustavili su se samo jedanput, na vrhu Čukla. Tada se kolima približio neobrijan muškarac s duljom kosom kojega Stanko nije poznavao. Stanko se preplašio i sakrio u koš, a muškarac je napravio dva kruga oko kola te se začudio da volovi nemaju goniča i otišao dalje. Volovi su nastavili svojim putem koji su dobro poznavali. Kada su došli u Šupeter ispred Ferranov „porton“, skrenuli su lijevo na „korto“ (dvorište), ali je „timon“ (rudo na zaprežnim kolima) udario u zid i volovi nisu mogli ni naprijed ni natrag. Iz kuće je dotrčala Stankova teta, došla je i majka, ali su kola i volove još neko vrijeme vadili iz nezgodnog položaja.

Na ispaši bi djeca „rabutala“ (krala) susjedovo zrelo voće ili mliječni kukuruz. Franko Konkeličev iz Potoka sjeća se kako su se djeca tada snašla jer bi koji put mliječni kukuruz ili krumpir ispekli iznad vatre. Vatru bi zapalili pomoću suhog kravljeg izmeta. Djeca bi znala da kravlji izmet daje visoku temperaturu – toplinu bez plamena. Tako bi za vrijeme ispaše iznad „vatre“ ponekad pripremili kakvu „deliciju“.

Anekdoto »Po vaši želji« nam je povedal Avgust Danilo Pucer

Tistega leta je bila suša še posebno huda. Krme, da bi prehranili vso živino, preprosto ni bilo dovolj. »Sarnela bo imela kmalu tele, Salvina je ravno pravšnja za vprego ...« je razmišljal gospodar Dreja. In tako se je s težkim srcem odločil, da proda kravo Vijolo, ki ni bila breja. Vijola je bila lepa, dobra krava, a sena je bilo za vse živali premalo.

Prodajo krave je sklenil zaupati sinu Petru. Peter je bil komaj petnajstleten, vendar bister in zelo iznajdljiv fant. Veliko mu je pomenilo, da mu je oče zaupal tako pomembno nalogo. Pred odhodom na sejem ga je oče podučil, naj bo pri pogajanjih popustljiv, saj mora kravo na vsak način prodati. Določil mu je tudi najnižjo ceno, za katero kravo še lahko proda.

Na poti na sejem v Buje je Peter razmišljal: »Če rečem kupcu, da je krava breja, bom gotovo iztržil več denarja. Oče bo vesel, pohvalil me bo in gotovo tudi nagradil.«

Kmalu po prihodu na sejem je pristopil prvi kupec.

»Fant, ali prodaš kravo?« ga je pobaral.

»Seveda, saj sem zato prišel na sejem,« mu je po moško odgovoril Peter.

»Pa je krava breja?« je še zanimalo kupca.

»Je, je ...« je malce zmedeno hitel zatrjevati Peter.

»Škoda. Brejih krav pa ne morem klati,« se je na hitro poslovil nesojeni kupec.

»Ojoj,« je rekel Peter sam pri sebi, »saj bi si lahko mislil, da je možakar mesar.«

Na sejmu se je gnetlo živine, kupcev pa je bilo malo. Šele okoli poldneva je k Petru

Anekdoto "Po vašoj želji" ispričao nam je Avgust Danilo Pucer

Jedne je godine bila velika suša. Sijena za prehraniti sve životinje jednostavno nije bilo dovoljno. „Sarnela će se uskoro okotiti, Salvina je prikladna za zapregu...“, razmišljao je gospodar Dreja. I tako je teškim srcem odlučio da proda kravu Violu koja nije bila bređa. Viola je bila lijepa, dobra krava, ali je sijena za sve životinje bilo premalo.

Prodaju krave odlučio je prepustiti sinu Petru. Petar je imao tek petnaest godina, ali je bio bistar i snalažljiv dečko. Puno mu je značilo da mu je otac povjerio tako važnu zadaću. Prije odlaska na sajam otac mu je rekao da mora kravu prodati pod svaku cijenu i neka kod cjenkanja popusti. Odredio mu je i najnižu cijenu za koju može prodati kravu.

Na putu do sajma u Buje Petar je razmišljao: „Ako kažem kupcu da je krava bređa, sigurno ću dobiti više novaca. Otac će biti sretan, pohvalit će me i sigurno nagraditi.“

Brzo nakon dolaska na sajam pristupio je prvi kupac.

„Dečko, prodaješ li kravu?“ upitao ga je.

„Naravno, zbog toga sam i došao na sajam“, muški mu je odgovorio Petar.

„Je li krava bređa?“ zanimalo je kupca.

„Je, je...“, zbunjeno ga je počeo uvjeravati Petar.

„Šteta. Bređe krave ne mogu zaklati“, brzo se oprostio nesuđeni kupac.

„A joj“, potužio se Petar, „trebao sam znati da je čovjek mesar.“

Na sajmu je bilo puno stoke, kupaca malo. Tek oko podneva Petru je opet pri-

spet pristopil morebitni kupec. Tudi njega je zanimalo, če je krava breja.

»Ne,« je tokrat kot iz topa odgovoril Peter.

»Hm, po vimenu vidim, da že dolgo ni telila. Gotovo je kaj narobe z njo,« se je nezaupljivo oddaljil drugi kupec.

»Spet sem ga polomil,« si je moral žalostno priznati Peter.

Čas je mineval, za Vijolo pa ni bilo zanimanja. Peter je bil lačen, žejen in utrujen. Najbolj pa ga je peknilo, da je zapravil prilžnost za prodajo krave.

Ko so ljudje večinoma že odhajali s sejma, je k njemu stopil tretji kupec. Hodil je okrog Vijole, si jo ogledoval, premišljeval in kimal z glavo.

»No, fant, pa je krava breja?« je zanimalo tudi njega.

Peter ni vedel, kaj bi. Źeljja, da bi kravo prodal, je bila prevelika.

»Po vaši Źelji. Če bi radi, da je breja, potem je, če bi radi, da ni, pa ni,« se mu je zdelo, da je našel pravi odgovor.

»Vidi vraga, že toliko let sem na svetu, pa prvič slišim, da je krava po moji Źelji lahko breja ali pa tudi ne,« se je namuznil možakar, ki je zaslutil fantovo stisko.

Peter mu je nato hotel povedati vse hkrati: da krava ni breja, ker nimajo dovolj sena in so vedeli, da jo bodo morali prodati, da mu je oče naročil, da jo mora na vsak način prodati, izdal mu je celo najnižjo še sprejemljivo ceno. Možakar je s skritim nasmeškom poslušal Petrovo izpoved in se na koncu odločil, da bo kravo kupil.

Peter se je odpravil domov s čudnimi ob-

stupio eventualni kupac i njega je isto tako zanimalo je li krava bređa.

„Ne“, ovog puta je kao iz topa odgovorio Petar.

„Hm, ... po vimenu vidim da već dugo nije telila. Sigurno nešto nije u redu s njom“, sumnjičavo se udaljio drugi kupac.

„Opet sam pogriješio“, bio je tužan Petar.

Vrijeme je prolazilo, a za kravu nitko nije pokazao zanimanje. Petar je već bio gladan, žedan i umoran. Najviše ga je mučilo što je propustio priliku za prodaju krave.

Kada su ljudi već počeli odlaziti sa sajma, pristupio mu je treći kupac. Hodao je okolo Viole, gledao je, razmišljao i kimao glavom.

„No, dečko, je li krava bređa?“ zanimalo je i njega.

Petar nije znao što bi odgovorio. Źeljja da konačno proda kravu bila je prevelika.

„Po vašoj Źelji. Ako Źelite da je bređa, onda je, a ako ne Źelite, onda nije“, činilo mu se da je našao pravi odgovor.

„Vidi vraga, toliko već imam godina, ali prvi put čujem da krava može biti bređa po mojoj Źelji“, sa smiješkom na licu odgovorio je čovjek koji je predosjetio da je dječak u nevolji.

Petar mu je nakon toga sve objasnio – kako krava nije bređa jer nemaju dovoljno sijena te su znali da će je morati prodati; kako mu je otac naredio da mora pod svaku cijenu prodati kravu, rekao mu je čak i najnižu prihvatljivu cijenu. Čovjek je sa smiješkom slušao Petrovu priču te je na kraju odlučio da će kravu ipak kupiti.

Petar se vraćajući kući čudno osjećao. Trebao je biti zadovoljan jer je prodao kra-

čutki. Moral bi biti zadovoljen, saj je kravo prodal, čeprav ne po najboljši ceni. Pa vendar – lahko bi iztržil še kaj več, če ...

Doma je očetu povedal vse o svoji prvi sejemski izkušnji. Oče ga je poslušal, posebnega razumevanja za Petrove mešetarske podvige pa ni pokazal.

»Hvala bogu, da ti ni uspelo prodati krave tistim, ki si jim lagal. To, da bi te našli in zahtevali pravično plačilo, je še najmanj. Razglasili bi te za goljufa. Kdo bi ti potem še kaj verjel? Če prideš na slab glas, se ga težko rešiš. Dober mešetar je tisti, ki se trdo ‚gliha‘ (pogaja) in pošteno plača, ne pa tisti, ki goljufa.«

Peter si je lekcijo iz »enajste šole« zapomnil za vse življenje.

O učenju istrskih volov in delu z njimi nam je pripovedoval Aldo Blažević

Svoje bogate izkušnje o učenju in delu z voli nam je posredoval Aldo Blažević iz naselja Rijavac pri Pazinu. Po sogovornikovih besedah se učenje telca ali junca začne, ko doseže zadostno težo. Takrat se ga na levi strani vpreže v paru z izkušenim volom, od katerega se uči.

Najprej se mladega vola ali bika vpreže v voz z lažjim tovorom, da se navadi in razume, kaj mora delati. Pozneje, ko se navadi na vprego, ga lahko premaknemo na desno stran ali pa ga pustimo na levi. Da vola navadimo delati, poslušati in razumeti vse ukaze, potrebujemo približno leto dni. To je povprečen čas, potreben za učenje, vsi biki in voli niso enako dojemljivi. Nekatere živali

vu, iako ne po najboljši cjeni. Ali ipak, mogao je postići bolju cijenu, ako...

Kod kuće je ocu ispričao sve o svom prvom sajamskom iskustvu. Otac ga je slušao, ali posebnog razumijevanja za Petrove mešetarske poslove nije pokazao.

„Hvala Bogu da nisi uspio prodati kravu onima kojima si lagao. To da bi te pronašli i zahtijevali pravednu cijenu je najmanje što bi ti se dogodilo. Proglasili bi te varalicom. Tko bi ti nakon toga još vjerovao? Ako dođeš na loš glas, teško ga se riješiš. Dobar mešetar je onaj koji se tvrdo „gliha“ (cjenka) i pošteno plaća, a ne onaj koji vara.“

Petar je lekciju iz „jedanaeste škole“ zapamtio za cijeli život.

O podučavanju istarskih volova i radu s njima pričao nam je Aldo Blažević

Svoje bogato iskustvo o učenju i radu s volovima prenio nam je Aldo Blažević iz sela Rijavac kod Pazina. Prema njegovim riječima, podučavanje telca ili junca počinje kada postigne odgovarajuću težinu. Tada ga se na lijevoj strani upregne u paru s iskusnim volom od kojega uči.

Najprije se mladog vola ili bika upregne u kola s lakšim teretom kako bi se naviknuo i razumio što mora raditi. Kasnije kada se navikne na zapregu, možemo ga pomaknuti na desnu stranu ili može ostati na lijevoj strani. Volu treba oko godinu dana da se navikne raditi, slušati i razumjeti naše naredbe. To je prosječno vrijeme koje je potrebno za učenje, ali svi bikovi i volovi nemaju jed-

se pri delu ne izkažejo oziroma sploh niso primerne za delo.

Plemenske bika so kastrirali (skopili) v vole pri štirih do petih letih, bika, ki niso bili namenjeni razmnoževanju, pa pri letu do letu in pol. Vol (takrat še bik) je pred kastracijo močnejši, po njej izgubi moč, postane pa precej bolj miren od bika, kar je pri delu prednost.

Običajna teža volov je bila 800 do 1000 kg. Zadnjega je Blažević prodal leta 1973. Tehtal je natanko 1000 kg, od hiše pa je šel, ker so kupili traktor. Najtežji vol, ki ga je imel priložnost videti, je imel 1410 kg.

Zadnji Blaževićev vol je bil Moro, prejšnji pa so se imenovali Boškarin, Bakin, Galjardo in Miško. Imena istrskih volov so lahko še Napoli ali Napolin, Pronto, Caražin, Savin, Sivac in druga. Imena istrskih krav so Srnela ali Srneja, Vijola, Mendola, Savina, Siva, Alba, Rušina, Garofola, Bruna, Galjarda, Furmina, Rušina in druga.

Vol je sposoben in koristen za delo do starosti 10 let, pri 12 letih pa je že starac in nima več prave moči za delo. Na fizično stanje vola seveda vpliva več dejavnikov, tudi to, koliko je delal in kako zgaran je. Živali, ki v življenju niso utrpele večjega fizičnega napora, so seveda bolje ohranjene.

Zjutraj so živali uro in pol pred delom nahranili z mešanico trave in detelje. Jedle so, kolikor so lahko, nekatere več, druge manj. Ob tem so dobile še pol vedra ovsa. Ljudje so med svojo malico in obedom nakrmili tudi vole. Zadnji dnevni obrok so dobili po vrnitvi domov; tudi takrat so lahko jedli, kolikor so hoteli.

naku sposobnost shvaćanja. Neke životinje tako uopće nisu prikladne za rad.

Rasplodne bikove bi kastrirali (uškopili) u volove kad bi imali četiri ili pet godina, a bikove koji nisu bili određeni za rasplod kad bi imali godinu do godinu i pol. Vol (tada još bik) je snažniji prije kastracije, nakon kastracije izgubi snagu, ali postane mirniji, što je prednost kod rada.

Uobičajena težina volova bila bi od 800 do 1000 kilograma, a posljednjeg je gospodin Blažević prodao 1973. godine. Težio je točno 1000 kilograma, a prodao ga je jer su kupili traktor. Najteži vol kojega je imao priliku vidjeti težio je 1410 kilograma.

Posljednji vol gospodina Blaževića zvao se Moro, a imena prijašnjih bila su Boškarin, Bakin, Galjardo i Miško. Imena istarskih volova mogu biti još Napoli ili Napolin, Pronto, Caražin, Savin, Sivac i druga. Imena istarskih krava su Srnela ili Srneja, Viola, Mendola, Savina, Siva, Alba, Rušina, Garofola, Bruna, Galjarda, Furmina, Rušina i druga.

Do 10. godine starosti vol je sposaban i koristan za rad, a s 12 godina već je starac i nema više snage za rad. Na fizičko stanje vola utječe više čimbenika, na primjer, koliko je radio i koliko je životinja iznurena. Životinje koje nisu pretrpjele veći fizički napor sigurno su bolje očuvane.

Ujutro, sat i pol prije rada, životinje bi nahranili mješavinom trave i djeteline, a pojedsti su smjele koliko su htjele, neke više, druge manje. Nakon toga bi dobile i pola kante zobi. Za vrijeme rada također bi dobile hranu, a posljednji dnevni obrok dobile bi kada su se vraćale kući, ponovno koliko bi htjele.

Orali so z dvema ali štirimi voli. Letno so tako »zorali« po štirideset žurnad. Ena žurnada (delo, ki so ga opravili v enem dnevu) je obsegala približno 2000 m². Vrbašpanjo (lucerno) so orali s štirimi voli, dnevno so lahko zorali po 4000 m². Ukazi, ki jih gonjač uporablja pri delu, so: levo – ca, desno – šti, naprej – kkk in stoj – ejj ali ohooo.

Vol oziroma par volov lahko brez težav v klanec pelje do 2000 kg. Odvisno od ceste in zemljišča, po katerem vozi, lahko par potegne do 5000 kg. Sogovornik je s svojimi voli vozil gradbeni material za naslednje stavbe v Pazinu: OŠ Vladimir Nazor Pazin, Bolnica Pazin, Podrum Puris (danes ima uničeno streho in je ne uporabljajo), Veterinarska postaja Pazin, Srednja šola Pazin, Kamen Pazin. Gradnja se je začela po letu 1948; na gradbišča so vozili kamenje, zidake, pesek in drug gradbeni material, cement pa so dostavljali po železnici. Vole so uporabljali, ker takrat še ni bilo tovornjakov. Par vpreženih volov je peljal 3000 do 5000 kg tovora. Material so vozili tudi z dvema konjema. Delo so jim plačali v jugolirah.

Na kmetiji so vedno imeli par volov ali vola in bika, dve kravi, junico in tele. Oslov, konjev in ovc niso redili, tako da goveda ni mogel primerjati z drugo živino. Vedno pa so imeli tudi prašiče in kokoši. Istrske krave (istrijanke) so dale 8 do 15 l mleka dnevno. Leta 1974 so jih zamenjali za matafonke (rjavo oz. sivo pasmo).

Oralo bi se s dva ili četiri vola. Ljeti bi tako izorali četrdeset „žurnada“. Jedna „žurnada“ (posao koji bi obavili u jednom danu) iznosila bi oko 2000 m². „Vrbašpanju“ (lucerno) bi orali s četiri vola, a dnevno bi izorali oko 4000 m². Naređenja koja gonič koristi u radu su lijevo – ca, desno – šti, naprijed – kkk i stoj –ejj ili ohooo.

Vol, odnosno par volova, može bez problema uzbrdo vući do 2000 kilograma, ovisno o cesti i terenu. Par volova može vući i do 5000 kilograma. Sugovornik je sa svojim volovima vozio građevinski materijal za sljedeće zgrade u Pazinu: OŠ Vladimir Nazor Pazin, Bolnicu Pazin, Podrum Puris (danas ima uništeni krov te se ne koristi), Veterinarsku postaju Pazin, Srednju školu Pazin, Kamen Pazin. Gradnja je započela nakon 1948. godine, kada su za potrebe gradilišta vozili kamenje, ciglu, pijesak i ostali građevinski materijal, a cement bi prevozili željeznicom. Volove bi koristili jer tada još nije bili kamiona. Par zapregnutih volova vukao bi od 3000 do 5000 kilograma tereta. Osim volovima, materijal bi dostavljali i konjima, a platili bi im u jugolirama.

Seosko gospodarstvo uvijek bi imalo par volova i bika, dvije krave, junicu i tele. Magarce, konje i ovce nisu uzgajali, tako da goveda nije mogao usporediti s drugim životinjama. Na svakom bi seoskom gospodarstvu uzgajali svinje i kokoši. Istarske krave („istrijanke“) davale bi od 8 do 15 litara mlijeka na dan, a 1974. godine zamijenili su ih „matafonkama“ (smeđom, odnosno sivom pasminom).

Slika 51: Milan Ribarić (Milan Blažev) iz Gorenje vasi pri Lupoglavu ima bogate izkušnje z učenjem krav in volov. »Dobrega učitelja mora žival poslušati,« pravi. »Chi servi non comanda! (Kdor služi, ne ukazuje!)«. Na fotografiji iz avgusta 2011 je skupaj s svojim zadnjim istrskim volom, Savinom.

Slika 51: Milan Ribarić (Milan Blažev) iz Gorenje vasi kod Lupoglavu ima bogato iskustvo u podučavanju krava i volova. „Dobrog učitelja mora životinja slušati“, objasnio nam je. „Chi servi non comanda! (Tko služi ne naređuje!)“ Na fotografiji iz kolovoza 2011 je sa svojim posljednjim istarskim volom, Savinom.

Drzne kraje volov

V Istri so bile od nekdaj pogoste kraje živine. V 19. stoletju so si pastirji živino kradli na paši in v dvorinah (oddaljenih hlevih). Ta oblika podeželskega kriminala se je razširila v letih od 1929 do 1936. Tako so od velike ekonomske krize do konca abesinske vojne letno ukradli vsaj sto volov.

Govedo so kradli oboroženi lopovi (»ladri«) predvsem v srednji Istri. Vdirali so v hleve ob hišah pa tudi v hiše, kjer je nad

Drske krađe volova

U Istri su bile od davnina česte krađe životinja. U 19. stoljeću pastiri bi krali životinje jedni drugima na ispaši i u „dvorinah“ (udaljenijim štalama). Ovaj oblik kriminala dodatno se raširio nakon gospodarske krize sve do kraja abesinskog rata (1929.–1936.) kada bi godišnje ukradli barem 100 volova.

Goveda bi krali „ladri“ (naoružani lopovi) prije svega u srednjoj Istri. Provaljivali bi u štale uz kuće, a i u kuće, gdje bi iznad

živino v hlevu spal gospodar. Živino so po samotnih poteh in stezah gnali do začasnih klavnic ob mestu, kjer so mesarji živali zaklali, razkosali in pripravili za prodajo. Meso so prodajali v zakonitih in nezakonitih mesnicah v Poreču, Pulju, Rovinju, Raši in drugih mestih, mnogi boškarini pa so končali tudi v mesnicah na zahodni obali Jadrana – v Benetkah, Chioggi in Anconi. Govedo, namenjeno mesarjem na drugi strani Jadrana, so po izročilu vkrcavali v skrivnih pristanih Limskega kanala.

Okradeni kmetje so večkrat sami zasledovali tatove z živino in svoje živali našli 15 km in več stran, privezane za drevje. Zaradi pogostih krajev je bilo večerno zaklepanje hleva eno pomembnejših gospodarjevih opravil. Ljudje so okrog dvorišč zidali visoke zidove, kupovali nove ključavnice, izdelovali posebne lesene zapaha (bordunale). Hleve so čuvali psi, a so tatovi večkrat prišli mimo njih, jih zastrupili ali pa v hlev vdrli z druge strani, tako da so naredili luknjo v zidu. Zaradi nasilnih tatov živine so si ljudje zakonito in nezakonito kupovali orožje in večkrat je prišlo do streljanja med kmeti in tatovi.

životinja u štali spavao gospodar. Životinje bi vodili samotnim putovima i stazama do improviziranih klaonica, gdje bi mesari životinje zaklali, raskomadali i pripremili za prodaju. Meso bi prodavali u legalnim i ilegalnim mesnicama u Poreču, Puli, Rovinju, Raši i ostalim mjestima, a puno boškarina bi završilo također u mesnicama na zapadnoj obali Jadrana – u Veneciji, Chioggi i Anconi. Govedo koje je bilo namijenjeno mesarima na zapadnoj strani Jadrana ukrcavali bi u tajnim pristaništima Limskog kanala.

Pokradeni seljaci često bi sami slijedili lopove i svoje bi životinje pronašli 15 i više kilometara dalje, privezane uz drveće. Zato je bilo zaključavanje štale navečer jedno od važnijih gospodarevih zaduženja. Seljaci bi oko dvorišta sagradili visoke zidove, kupovali nove brave i izrađivali posebne drvene zasune („bordunale“). Štale bi čuvali psi, ali bi ih lopovi otrovali ili provalili u štalu s druge strane, tako da bi napravili otvor u zidu. Zbog nasilnih kradljivaca životinja seljaci bi legalno i ilegalno nabavljali oružje, zbog čega bi često dolazilo do pucnjave između seljaka i lopova.

Pripovedovali so nam Franci iz Kirčije na Boljunskem polju

Obiskali smo kmetijo Rudija Tončinića u zaselku Kirčija nad Boljunskim poljem. Zaselek stoji tik nad rodovitnim Boljunskim poljem, na dnu zahodnega pobočja gore Učke. Malo nad zaselkom poteka trasa željeznice Lupoglav–Štalije, zgrađene leta 1951. Proga je zadnjih nekaj let zaprta zaradi plaza.

Po ustnem izročilu je rodbina v zaselku prisotna že približno pet stotij, zelo vjerjetno od časa turskih osvajanj na Balkanu. Domaće ime hiše je »poli Franci« ali »Franci«. Vzdevek naj bi dobili pred približno tristo leti. Takrat naj bi se iz bližnje, danes sosednje hiše, odselio eden izmed treh bratov po imenu Frane. Iz tega osebna imena naj bi pozneje nastalo ime hiše. O delitvi prvotne kmetije na tri dele priča tudi zemljiška posest. Vsa bližnja zemljišća so namreč razdeljena na tri dele, srednje zemljišće pa je vedno pripadalo »Francem«. Danes je to kmetija Rudija i Danice Tončinić i njihovih sinova Gorana i Damira.

Franci su bili od nekđaj ovčarji. Po ustnem izročilu so pri hiši vedno redili ovce istrijanke (pasma istrska pramenka). Redili (držali) so 5 do 10, najveć do 20 ovaca. Tako kot vse kmetije v srednji Istri in v Čičariji so ob ovcah redili tudi 3 do 4 glave istrskega goveda (pretežno za delo). Ovčarska tradicija družine Tončinić ni bila nikoli prekinjena, nadaljuje se tudi danas, in to s precej većim tropom, ki šteje 190 istrijanak. Vedno so redili tudi prašiče, za katere so porabili sirotko, stranski produkt sirjenja. Ovčarska

Franci iz Kirčije na Boljunskem polju

Posjetili smo seosko gospodarstvo Rudija Tončinića u zaselku Kirčija iznad Boljunskog polja. Zaselak se nalazi iznad plodnog Boljunskog polja na dnu zapadnih obronaka gore Učke. Malo iznad zaselka ide trasa željeznice Lupoglav–Štalije, izgrađene 1951. godine. Pruga je posljednjih nekoliko godina zatvorena zbog odrona.

Prema usmenoj predaji, rodbina živi u zaselku približno pet stoljeća, najvjerojatnije od vremena turskih osvajanja na Balkanu. Domaće ime kuće je „poli Franci“ ili „Franci“. Nadimak su dobili prije približno tristo godina. Tada se iz obližnje, danas susjedne, kuće odselio jedan od trojice braće po imenu Frane. Od toga osobnog imena najvjerojatnije je i nastao nadimak. O podijeli prvobitnog seoskog gospodarstva na tri dijela svjedoči i zemljišni posjed. Sva obližnja zemljišta su, naime, podijeljena na tri dijela, a središnja parcela oduvijek pripada „Francima“. Danas je to seosko gospodarstvo Rudija i Danice Tončinić i njihovih sinova Gorana i Damira.

Franci su bili ovčari još od davnina, a prema usmenoj predaji oduvijek su uzgajali ovce istrijanke (pasma „istarska pramenka“). Uzgajali bi od 5 do 10, najviše do 20 ovaca. Kao sva seoska gospodarstva u središnjoj Istri i na Čičariji, uz ovce bi držali i od 3 do 4 grla istarskog goveda koja su koristili uglavnom za rad. Ovčarska tradicija obitelji Tončinić nikada se nije prekinula. Naprotiv, nastavlja se i danas, i to s dosta većim standom od 190 ovaca istrijanke. Oduvijek uzgajaju i svinje koje hrane sirutkom, to jest sporednim produktom sirenja. Ovčarska

Slika 52: Frane, Viktorija in mladi Rudi Tončinić s prijateljem konec šestdesetih let (fotografija last družine Tončinić)

Slika 52: Frane, Viktorija i mladi Rudi Tončinić s prijateljem krajem šezdesetih godina (fotografija je u vlasništvu obitelji Tončinić)

tradicija je bila v tem delu Istre zelo močna, vsaka hiša je imela v hlevu nekaj glav.

Današnji gospodar, Rudi Tončinić, se je rodil leta 1951. S pašo ovc in goveda je začel kot majhen fant, pri petih letih starosti. Na kmetiji je takrat gospodaril njegov oče, Frane Tončinić, pomagala mu je žena Viktorija. Hišo, v kateri živijo, so sezidali leta 1956. Pokojni oče se je zaposlil v bližnjem kamnolomu na Vranju, kjer je delal do upokojitve. Rudiju šola ni preveč dišala, pri petnajstih letih je začel aktivno delati doma, na kmetiji. Čapu (tropu) 10 do 12 ovc so dodali še 7 dokupljenih živali za povečanje tropa in osvežitev krvi. Eden izmed Rudijevih bratov se je odselil čez Učko, na Kvarner, drugi

tradicija je u ovom dijelu Istre bila vrlo jaka; svaka bi kuća imala nekoliko ovaca u štali.

Današnji gospodar Rudi Tončinić rodio se 1951. godine. S ispašom ovaca i goveda počeo je kao dječak od pet godina. Na seoskom gospodarstvu tada je gospodario njegov otac Frane Tončinić, a pomagala bi mu žena Viktorija. Kuću u kojoj žive sagradili su 1956. godine. Pokojni otac zaposlio se u obližnjem kamenolomu na Vranju gdje je radio do mirovine. Rudi nije volio ići u školu te je s petnaest godina počeo aktivno raditi na seoskom gospodarstvu. Stadu od 10 do 12 ovaca dodali su još 7 kupljenih životinja kako bi povećali stado i osvežili krv. Jedan od Rudijeve braće odselio se preko Učke na

*Slika 53: Frane Tončinić s parom istrskih volova
okrog leta 1965 (foto last družine Tončinić)*

*Slika 53: Frane Tončinić s parom istarskih volova
oko 1965. godine (fotografija je u vlasništvu
obitelji Tončinić)*

je bil takrat še doma. Ko je Rudi odslužil vojaško obveznost in se je vrnil domov, je bil njegov starejši brat že eno leto v Avstraliji, starši so na kmetiji ostali sami.

Po spominih Rudija Tončinića so v šestdesetih letih zredili prvi par volov, ki so ga pozneje prodali na Brest. Pozneje so imeli še en par volov, ki so ga prodali leta 1976 (enega v Brtoniglo, drugega v Kršiklo).

Imeli so istrske krave, vole, leta 1971 so v Visočah, na vzhodnem pobočju Učke, dokupili še 18 ovc. Oče Frane je imel takrat 62 let. Leta 1974 si je Rudi kupil fiča, začeli so zidati nov hlev. Leta 1975 se je zaposlil v podjetju Nada Dimić v Buzetu kot skladiščnik, zato je delo na kmetiji trpelo in so

Kvarner, a drugi je tada još živio kod kuće. Nakon što je odslužio vojsku, vratio se kući. Njegov stariji brat već je godinu dana živio u Australiji, a roditelji su na seoskom gospodarstvu ostali sami.

Rudi se sjeća da su šezdesetih godina uzgajili par volova koje su kasnije prodali u Brest. Kasnije su imali još jedan par volova koje su prodali 1976. godine (jednoga u Brtoniglo, a drugoga u Kršiklo).

Imali su istarske krave, volove, a 1971. godine kupili su još 18 ovaca u mjestu Visoče na istočnim obroncima Učke. Otac Frane je tada imao 62 godine. Godine 1974. Rudi je kupio fiču i počeli su s gradnjom nove štale. Godine 1975. zaposlio se u tvrtki „Nada

trop zmanjšali na 10 glav. Do leta 1982 je bil zaposlen še na (gozdno gospodarstvo), takrat pa je službo pustil in ostal doma ter se ukvarjal samo s kmetijo. Takrat so začeli trop povečevati in so v tridesetih letih prišli na skoraj 200 glav.

Leta 1971 so iskali ovce za povečanje tropa in jih pozneje kupili v danes zapuščenem kraju Visoče nad Medvejo. Pred tem so bili tudi v Brgudcu v Čičariji, kjer jim ovce niso prodali, je pa takrat dvajsetletni Rudi slišal modrost, ki si jo je zapomnil za vse življenje. »Barba« (stric) iz Brgudca mu je povedal tole: »Ovca neče norca ni pijanca nego pravega svojga znanca.« Ovca torej ne mara norcev niti pijancev, ampak samo poznavalce, navdušene rejce.

Ovce, ki so jih nekoč pasli v Čičariji, so bile bolj svetle, bele od današnje istrske ovce. Kožuh teh živali je bil bele barve z redkimi temnimi pikami in lisami. To je bil eden izmed treh tipov istrske ovce, ki so se po letu 1986 zlili v današnjo istrsko pramenko. Ločili so namreč temnejši tip (ki je danes prevladujoč), svetlejši tip in tretji tip, ki je bil med obema omenjenima tipoma. Tropi posameznih tipov so bili maloštevilni.

Prevladujejo temnejše oziroma črne živali, temno rjava barva kožuha prevladuje nad belo. V preteklosti je bil ta tip pogostejši na zahodu in jugu Istre (območje Rovinja, Bal in Vodnjana). Danes te živali na Hrvaškem poznajo kot istrsko ovco (pramenko).

V preteklosti je bil trop manjši, ovce so imele več paše in so zato dajale več mleka (do 1 l/dan). Molzli so jih po trikrat na dan,

Dimić u Buzetu kao skladištar te je zato rad na imanju trpio i stado su smanjili na 10 ovaca. Do 1982. bio je zaposlen i u Šumariji (šumskom gospodarstvu) kada je posao ostavio kako bi se bavio stočarstvom. Od tada su počeli stado povećavati da bi nakon trideset godina došli na skoro 200 ovaca.

Godine 1971. tražili su ovce za povećanje stada te su ih kasnije i kupili u danas zapuštenom selu Visoče iznad Medveje. Prije toga su bili također u selu Brgudac na Čičariji gdje im ovce nisu prodali, ali je tada dvadesetogodišnji Rudi čuo mudrost koju je zapamtio za cijeli život. „Barba“ (stric) iz sela mu je rekao: „Ovca neče norca ni pijanca nego pravega svojga znanca“ (slovenska ovca ne voli luđake ni pijance, nego prave, iskusne uzgajivače).

Ovce koje su nekada pasli na Čičariji bile su svjetlije i bjelje od današnje istarske ovce. Na krznu nekadašnjih životinja prevladavala je bijela boja s rijetkim tamnim točkama i crtama. To je bio jedan od tri tipa istarske ovce koji su se nakon 1986. godine slili u današnju istarsku pramenku. Razlikovali su tamniji tip (danas prevladavajući), svjetliji tip i treći tip koji je bio prijelazni tip između spomenutih. Stada pojedinih tipova bila su malobrojna.

Životinje prevladavajućeg tipa su tamnije, odnosno crna i tamno smeđa boja krzna prevladava nad bijelom. U prošlosti je taj tip prevladavao na zapadu i jugu Istre (područje Rovinja, Bala i Vodnjana). To su životinje koje su danas u Hrvatskoj poznate kao „istarska ovca“ (pramenka).

U prošlosti bi stado bilo manje, ovce bi

Slika 54: Tončiničev trop na paši v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Ovce na sliki so očitno svetlejšje od današnjih. (fotografija last družine Tončinič)

Slika 54: Tončiničevo stado na ispaši u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća. Ovce na slici su očitno svjetlije od današnjih. (fotografija je u vlasništvu obitelji Tončinič)

pozneje so eno molžo opustili in zdaj ovce molzejo dvakrat dnevno. Živali so napajali iz »šterne« (vodnjaka) in »vročka« (izvira) v bližini. Kraški svet pod Učko, kjer so pasli, ni imel vode. Manjši trop je imel boljše pašo okrog hiš in na polju, so pa tudi takrat ovce gnali na pašo v breg proti Učki. Vse do leta 1964 so Šumariji (gozdnemu gospodarstvu), ki je lastnik pašnikov, plačevali za pašo glede na število ovc ali glav goveda. Od takrat naprej paše ne plačujejo več. Pod Učko so ovce pasli tudi drugi ovčarji iz Boljunskega Polja in Vranja. Danes so poleg ene družine iz Vranja Tončiniči ostali edini ovčarji, sami na prostranih pašnikih.

imale više paše te su zato davale više mlijeka (do 1 l/dan). Muzli bi ih triput na dan, a kasnije su jedno muženje izostavili i ovce su muzli dvaput na dan. Životinje bi napajali iz „šterne“ (bunara) i „vročka“ (izvora) u blizini, a na kršu podno Učke gdje su pasli nije bilo vode. Manje stado je imalo bolju ispašu oko kuće i na polju, ali bi i tada vodili ovce na ispašu na brdo prema Učki. Sve do 1964. godine Šumariji (šumskom gospodarstvu), koja je vlasnik pašnjaka, plaćali su ispašu s obzirom na broj ovaca ili goveda. Od tada ispašu više ne plaćaju. Ovce su podno Učke pasli i drugi ovčari iz Boljunskega polja i Vranja. Danas su, osim jedne obitelji iz Vranja,

Poleti so vstali ob peti uri zjutraj in gnali ovce na pašo na kras pod Učko, pogosto vse do Male Učke. V največji vročini so bile živali sredi dneva v hlevu, ponoči pa zunaj na paši. Dvakrat dnevno so jih prignali domov zaradi molže. Pri paši so jim vedno pomagali pastirski psi. Ovce so se pogosto pasle same, potem so jih le zbrali in gnali domov. V preteklosti niso imeli težav z zvermi, danes pa volkovi pridejo vse do hiše v Kirčiji, zato so tudi prenočišče za živali ogradili z dvometarsko mrežo. Pred pojavom zveri so jim pri paši pomagali psi pasme hrvaški ovčar, danes imajo zaradi zaščite pred volkovi pse tornjake.

Pozimi so vstajali pozneje kot poleti. Pasli so na bližnjem Boljunskem polju, na svojem in tujem zemljišču. Lastnikom zemljišč so pašo plačali s sirom. Danes so ovce pozimi v hlevu, krmijo jih s senom in travno silažo (če zaradi slabega vremena jeseni krme ne morejo posušiti, jo silirajo). Poleti se pasejo po bližnjih pašnikih in pobočjih vse do Male Učke.

»Praz« (ovna) so na vsake dve ali tri leta zamenjali. Zaradi osvežitve krvi v tropu so novega kupili iz drugega tropa. Tako so na preprost način skrbeli, da ni prišlo do parjenja v sorodstvu in degeneracije tropa. Ovce so včasih strigli dvakrat letno (»striganje«), prvič med 15. in 20. majem (ko se je dovolj ogrelo), drugič med 20. in 25. septembrom. Istrska pramenka ima manj volne, po trebuhu in nogah je skoraj gola, drugod pa prevladuje groba dlaka. Volno so včasih prodali, iz nje so pletli nogavice in brezrokavnike,

Tončinići ostali jedini ovčari, sami na prostanim pašnjacima.

Ljeti bi ujutro ustajali u pet sati i vodili ovce na ispašu na krš podno Učke, više puta sve do Male Učke. Za vrijeme najvećih vrućina životinje su bile u štali, a po noći vani na ispaši. Dva puta na dan vodili su ih kući na mužnju. Za pomoć oko ispaše uvijek bi imali pastirske pse. Više puta bi se ovce pasle same, a zatim bi ih samo skupili i odveli kući. U prošlosti poteškoća sa zvijerima nisu imali, a danas vukovi dolaze sve do kuća u Kirčiji, stoga su staje za životinje ogradili dvometarskom mrežom. Prije pojava zvijeri kod ispaše bi im pomagali psi pasmine „hrvatski ovčar“, a danas imaju za zaštitu od vukova pse tornjake.

Zimi bi ustajali kasnije nego ljeti. Pasli bi po obližnjem Boljunskom polju, po vlastitom i tuđem zemljištu. Vlasnicima zemljišta ispašu bi plaćali sirom. Danas su ovce kroz zimu u štali, hrane ih sijenom i silažom (ako zbog lošeg vremena na jesen ne mogu posušiti sjeno, onda ga siliraju). Ljeti pasu po obližnjim pašnjacima sve do Male Učke.

Svake dvije do tri godine „praza“ (ovna) bi zamijenili i kupili novog iz drugog stada zbog osvježavanja krvi u stadu. Tako bi na jednostavan način izbjegli parenje u srodstvu i degeneraciju stada. Ovce bi šišali dva puta godišnje („striganje“), prvi put između 15. i 20. svibnja (kada je već bilo toplije), drugi put između 20. i 25. rujna. Istrska pramenka ima manje vune, po trbuhu i no-

krajšo volno so porabili za vzmetnice. Danes je volna odpadni proizvod, ker zanjo ni zanimanja.

Danes živali napajajo z vodo iz vodovoda. Povprečna mlečnost tropa je $\frac{3}{4}$ l mleka na ovco dnevno. Uredili so sodobno, od tal dvignjeno molzišče. Živali na molzišče spuščajo v manjših skupinah. Prednje postavijo krmo, da se pomirijo, potem pa jih pomolzejo z molznim aparatom.

gama je skoro gola, a drugdje prevladava gruba dlaka. Vunu bi ponekad prodavali, od nje bi pleli čarape i pulovere bez rukava, a kraću vunu koristili bi za madrace. Danas je vuna odpadni materijal jer za nju nema zanimanja.

Danas imaju vodu za napajanje iz vodovoda. Prosječna mliječnost stada iznosi $\frac{3}{4}$ l mlijeka po ovci. Uredili su suvremeni prostor za mužnju koji je podignut od tla. Životinje

Slika 55: Pogled iz Paza na Učko (1396 m). Na dnu Boljunsko polje (približno 110 m n. v.) in zaselki istoimenskega naselja, približno na sredi Kirčija (obkrožena zeleno). Nad Kirčijo se raztezajo kraški pašnjaci pod Učko, kjer Tončinići pasejo ovce. Na manjši sliki Rudi Tončinić s psom.

Slika 55: Pogled iz Paza na Učko (1396 m), na dnu Boljunsko polje (približno 110 m n.v.) i zaseoci istoimenog naselja, približno u sredini Kirčija (zeleno okružena). Iznad Kirčije protežu se kraški pašnjaci podno Učke gdje Tončinići pasu ovce. Na manjoj fotografiji Rudi Tončinić sa psom.

Slike 56, 57: Damir Tončinić z ovcami pasme istrska pramenka (levo); Damir Tončinić, Rudi Tončinić in Alfredo Jedrejčić pri urejenem sodobnem molzišču

Slike 56, 57: Damir Tončinić s ovcama pasmine „istarska pramenka“ (lijevo); Damir Tončinić, Rudi Tončinić i Alfredo Jedrejčić pored suvremenog prostora za mužnju.

Ob većem tropu ovc redijo še 8 do 10 krav. Vse mleko sirijo, pozimi delajo samo kravji sir, preostali del leta pa mešani sir iz kravjega in ovčjega mleka. S prodajo nimajo težav, ves sir prodajo na domu. Očetu Rudiju in materi Danici pri delu pomagata sinova Damir in Goran.

Družina Tončinić nadaljuje bogato ovčarsko tradicijo tega dela Istre. Zelo so ponosni na svoj veliki trop istrijskih, v katerem ni živali druge pasme ali križancev. Ovčereje niso nikoli prekinili in tudi ta neprekinjenost reje priča o posebni ljubezni do teh živali.

Zgodovina čiške transhumance je pomemben del zgodovine istrskega severa in Istre sploh. Spisi iz beneškega arhiva pričajo o tem, da je bila sezonska paša (transhumanca) nekoč dvosmerna. Poleti so v Čičarijo na pašo prišli tropi iz južne in zahodne

u manjim grupama privode u prostoriju za mužnju, daju im hranu da se smire, a nakon toga ih pomuzu muznim strojem.

Osim većeg stada ovaca uzgajaju još od 8 do 10 krava. Mlijeko sire, zimi rade samo kravljji sir, a preostali dio godine miješani sir od kravljeg i ovčjeg mlijeka. S prodajom nemaju problema, sav sir prodaju kod kuće. Ocu Rudiju i majci Danici pomažu sinovi Damir i Goran.

Obitelj Tončinić nastavlja bogatu ovčarsku tradiciju tog dijela Istre. Vrlo su ponosni na svoje veliko stado istrijski u kojem nema druge pasmine ili križanaca. S uzgojem ovaca nisu nikada prestali te ovaj kontinuitet u uzgoju svjedoči također o posebnoj ljubavi prema ovim životinjama.

Povijest ćičarijske „transhumance“ važan je dio povijesti istarskog sjevera i Istre.

Istre. Ta paša, za katero so plačevali travarino (it. erbatico), je bila takrat enako pomembna, če ne celo pomembnejša od zimske paše čiških tropov ob morju. Vodnjanci so kot močni živinorejci (Vodnjan je bil eno razvitejših mest v beneškem delu Istre) stoletja dolgo plačevali zakupnino za pašnike v Čičariji. Selitev iz Čičarije v Istro je namreč v Istri prevladala v zadnjem obdobju transhumance.

Lukani iz Podgač na Čičariji

V Čičariji smo obiskali Lukanovo kmetijo v Podgačah. Današnji gospodar Grgo Mejak (po domače Grgo Lukanov) nam je pripovedoval o ovčarski in govedorejski tradiciji svojih prednikov. Kot so mu povedali predniki, so se na kmetiji, tako kot vsi drugi v vaseh v Čičariji, od nekdaj ukvarjali z ovčerejo in govedorejo. Pozimi so ovce gnali na pašo v bližino morja v zahodni Istri, poleti so jih pasli okrog vasi in na Gori (pašnik na vrhu Čičarije). Gospodar kmetije zase pravi, da je bil zadnji nomad iz teh krajev; ovce je na sezonsko pašo k morju gnal triindvajsetkrat, zadnjič leta 1975. Trikrat so ovce gnali tudi po večjem snegu, kar je Grgu Mejaku ostalo v spominu kot ena težjih življenjskih izkušenj.

Lukanovi so skrbeli za 50 do 60 ovc istrijank in štiri do osem glav istrskega goveda; od tega so zmeraj imeli dva vola. Z živino

Dokumenti iz arhiva u Veneciji svjedoče o tome da je sezonska ispaša („transhumanca“) nekada bila dvosmjerna. Stada bi ljeti dovodili u Čičariju iz južne i zapadne Istre. Ova ispaša za koju bi plaćali travarinu (tal. erbatico) tada je bila jednako važna, ako ne i važnija, od zimske ispaše stada iz Čičarije uz more. Vodnjanci bi kao važni stočari (Vodnjan je bio jedan od razvijenijih gradova u mletačkom dijelu Istre) stoljećima plaćali zakupninu za pašnjake na Čičariji. U posljednjem razdoblju „transhumance“ u Istri bi naime prevladavala selidba iz Čičarije u Istru.

Lukani iz Podgača na Čičariji

Na Čičariji smo posjetili Lukanovo seosko gospodarstvo u Podgačama. Gospodar Grgo Mejak (Grgo Lukanov) ispričao nam je ovčarsku i govedarsku tradiciju svojih predaka. Kao što zna, odnosno, kao što su mu ispričali preci, na seoskom bi gospodarstvu, kao u svim selima na Čičariji, od davnina uzgajali ovce i goveda. Zimi bi ovce odveli na ispašu blizu mora u zapadnoj Istri, a ljeti bi ih pasli oko sela i na Gori (pašnjak na vrhu Čičarije). Gospodar seoskoga gospodarstva ispričao nam je da je bio zadnji nomad u ovim krajevima, a ovce bi na sezonsku ispašu na more vodio dvadeset i tri puta, posljednji put 1975. godine. Tri puta su ovce vodili po snijegu, što je gospodinu Mejaku ostalo u sjećanju kao jedno od težih iskustava u životu.

Lukani bi uzgajali od 50 do 60 ovaca istrijanki i od 4 do 8 grla istarskog goveda. Osim

Slika 58: Pogled na domačo dolino v Čičariji leta 1968. Spredaj večje Lanišće, manjša vas levo so Podgaće, zadaj, na koncu doline so Prapoče. V kotu zgoraj desno je planinski pašnjak Gora. (fotografija je last družine Mejak)

Slika 58: Pogled na domaču dolinu na Čičariji 1968. godine; sprijeda veće Lanišće, manje selo slijeva su Podgaće, a na kraju doline otraga Prapoče. U kutu gore desno nalazi se planinski pašnjak Gora. (fotografija je u vlasništvu obitelji Mejak)

in seljenjem so se ukvarjali vsi njegovi sorodniki: oče Ivan, bratje in barba (stric). Grgo Mejak se je rodil v zelo veliki družini, štele je deset bratov in pet sester. Na zimsko pašo so ovce gnali po vsej zahodni istrski obali, od Umaga do Pulja, zmeraj v dogovoru z lastniki zemljišč. Poleti so obiskali lastnike in se dogovorili za najem zemljišč in objektov za prenočevanje in sirjenje. Nikoli niso šli na pašo brez vnaprejšnjega dogovora. Tik pred zimo so najemodajalca iz zahodne Istre pisno obvestili, kdaj pridejo prezimovat.

toga, uvijek bi držali i dva vola. Životinjama i selidbom bavili su se svi njegovi rođaci, i to otac Ivan, braća i barba (stric). Grgo Mejak rodio se u vrlo velikoj obitelji s deset sinova i pet kćeri. Ovce bi vodili na zimsku ispašu po cijeloj zapadnoj istarskoj obali od Umaga do Pule, uvijek u dogovoru s vlasnicima zemljišta. Ljeti bi posjetili vlasnika te se dogovorili o najmu zemljišta i objekta za noćenje te pravljenje sira. Nikada nisu išli na ispašu na slijepo. Neposredno prije zime, vlasnika iz zapadne Istre pismeno bi obavijestili o tome kada dolaze da prezime.

Slika 59: Leta 1905 rojeni oče Ivan Mejak z ovcami v času transhumance leta 1964. (fotografija je last družine Mejak)

Slika 59: Godine 1905. rođeni otac Ivan Mejak s ovcima za vrijeme „transhumance“ 1964. godine. (fotografija je u vlasništvu obitelji Mejak)

Leta 1948 rojeni Grgo Mejak je prvič nomadsko gnal ovce na pašo kot otrok. Takrat so hodili še na Stancijo Spanidiga. Leta 1964 so šli prvič na Stancijo Sanpruti med Rovinjem in Limskim kanalom. Posest je bila last priseljencev iz Žminja.

Za pot do prezimovališča so potrebovali dva dni. Od doma so krenili zgodaj zjutraj. Iz Podgač so se spustili na Ročko polje in šli mimo Lesiščine v Borut. Med 16. in 24. uro so imeli v Cerovlju postanek. Nadaljevali so proti Pazinu, na Stari Pazin in naprej proti Svetemu Petru v šumi, Kanfanaru, na Šošiče in Rovinjsko selo do Stancije Sanpruti, kjer so preživeli naslednjih pet mesecev. Drugega dne zvečer so bili torej na cilju. Na transhumantno pašo se je odpravil samo del

Godine 1948. rođeni Grgo Mejak prvi je put vodio ovce na ispašu kao dijete; tada su još išli na Stanciju Spanidiga. Godine 1964. prvi put su vodili ovce na Stanciju Sanpruti između Rovinja i Limskog kanala. Posjed je bio u vlasništvu doseljenika iz Žminja.

Za put su im trebala dva dana. Krenuli bi rano ujutro iz Podgača, od kuda bi se spuštali na Ročko polje, nakon toga bi išli pokraj Lesiščine u Borut, a u Cerovlju bi imali odmor od 16.00 do 24.00 sata. Nakon toga bi nastavili u smjeru Pazina, na Stari Pazin i naprijed prema Svetom Petru u Šumi, Kanfanaru, na Šošiče i Rovinjsko selo do Stancije Sanpruti gdje bi proveli sljedećih pet mjeseci. Sljedeći bi dan već bili na cilju. Na „transhumantnu“ ispašu krenuo bi samo dio

velike družine, drugi družinski člani so ostali doma v Podgaćah. Zadnji dve leti so ovce na pašo k morju peljali s tovornjakom, pred tem pa nekajkrat z vlakom. Leta 1965 je bilo na Mejakovi kmetiji 45 ovc pasme istrska pramenka, v treh do štirih letih so ćap (trop) povećali na 140 ųivali.

Na zimski paši so bili praviloma od sv. Luce (sv. Lucija, 13. december) do 15. ali 20. maja. Jagnjitve so naćrtovali v ćasu boųića in novega leta, zato je bil tudi pripust ćasovno usklajen. Opravili so ga okrog petnajstega avgusta; hoteli so doseći, da vse ovce jagnji-jo v ćasovnem razmiku enega meseca.

ųivljenje na prezimovališću je bilo sestavljeno iz paše ovc, molųe, sirjenja mleka in prodaje pridelanega na trųnici v Rovinju. Posodo za sirjenje so posebej pripeljali s tovornjakom, ne takrat, ko so na zahod gnali ovce. Vsako jutro so vstali ob 4. uri, vćasih tudi prej. Molzli in sirili so dvakrat na dan. Delali so kose sira, teųke 3 do 4 kg, sušeni so bili teųki pribliųno 2 kg. Najveć so zasluųili s prodajo skute, ki so ji dodajali mleko, da bi je bilo ćim već. Taka skuta je bila bolj mastna, podobna maslu. Sir in skuto so prodajali na trųnici v Rovinju. Molsti so zaćeli med 1. in 15. marcem (ko so odstavili jagnjeta), nehali pa na veliki ųmaren (sv. Marija vela, 15. avgust). Ovce so dajale 0,5 do 1,0 l mleka na dan, redke 1,5 l. Imeli so tudi ovco s ųestimi seski, ki je dajala 2 l mleka na dan. Jagenjćke so prodajali ųive ali za meso. Po potrebi so jih nekaj pustili za povećanje ćrede. Pravkar skoteni jagenjćki so bili teųki 3,5 do 4,5 kg, najteųji so imeli 5 kg. V mesecu ali mesecu in pol so zrasli do teųe 12 do 15 kg. Prevla-

velike obitelji, ostali ćlanovi obitelji ostali bi doma u Podgaćama. Posljednje dvije godine ovce su na ispašu vodili kamionom, a prije toga nekoliko puta vlakom. Godine 1965. na Mejakovom gospodarstvu nalazilo se 45 ovaca pasmine „istarska pramenka“, da bi se nakon pribliųno ćetiri godine ćap (stado) povećao na 140 grla.

Zimska ispaša trajala je od Blagdana Sv. Lucije (13. prosinca) do 15. ili 20. svibnja. Ovce bi se okotile između Boųića i Nove godine, stoga je i vrijeme pripusta bilo toćno odrećeno, i to oko 15. kolovoza. Time su htjeli postići da se sve ovce okote u razdoblju od jednog mjeseca.

ųivot bi se za vrijeme zimske ispaše sastojao od ispaše ovaca, muųnje, pravljenja sira i prodaje proizvoda na trųnici u Rovinju. Posudu za sirenje dovezli bi kasnije kamionom. Svako bi jutro ustajali u ćetiri sata, ponekad i prije. Muzli i sirili bi dva puta na dan. Pravili bi sireve teųine od 3 do 4 kilograma; sušeni bi teųili oko 2 kilograma. Najviše bi zaradili prodajom svjeųeg sira, kojemu bi dodali mlijeko da ga bude ųto više. Takav je sir bio masniji, slićniji maslacu. Sir i skutu bi prodavali na trųnici u Rovinju. S muųnjom bi poćeli od 1. do 15. oųujka (nakon ųto bi janjad odvojili od majke) i završili na Blagdan Velike Gospe (15. kolovoza). Ovce bi davale od 0,5 do 1 litre mlijeka na dan, rijetke 1,5 litri. Imali su i ovcu sa ųest sisa koja je davala 2 litre mlijeka na dan. Janjad bi prodavali ųive ili za meso. Po potrebi bi ih nekoliko ostavili za povećanje stada. Mladunci bi teųili od 3,5 do 4,5 kg, a neki bi teųili ćak 5 kg. Za mjesec do mjesec i pol dana teųili bi od 12 do 15

dujoča barva kožuha njihovih ovca je bila bela s crnim pikama in lisami. Živali so bile rogate, teške 55 do 60 kg, prazi (ovni) pa 80 do največ 100 kg. Većim ovcam z rogovi in temnejšim kožuhom so rekli zelenke. Poznali so jih na »krajevskom« (Kraljevskom) Brestu in na Učki. Ovcam s crnim ušesi, ki so jih poznali v kraškem zaledju Kopra, so rekli kolice.

Od 20. maja (vrnitev s paše v zahodni Istri) do 15. avgusta so ovce pasli okrog vasi Podgaće po vaški zemlji (komunela) in jih molzli za sir. Na pašo so gnali zgodaj zjutraj, v vročini niso pasli. Od 15. avgusta naprej so se ovce pasle na Gori, bližnjem planinskem pašniku v Čičariji, kjer je imela vas Podgaće (tako kot vse druge čiške vasi) skupni pašnik. Od 15. avgusta naprej ovc niso več molzli. Prebivalci Lanišća so na Gori poleti pasli tudi krave.

Ivan in Ana Mejak sta imela petnajst otrok. Na začetku so vsi otroci in odrasli pomagali na kmetiji; v času transhumance (sezonske paše) je bila družina razdeljena na pastirski del, ki je bil na prezimovališču ob morju, in preostale, ki so delali doma. Po drugi svetovni vojni so se pogoji za preživetje v Čičariji začeli slabšati, prvi bratje in

kg. Na krznu istarske ovce prevladavala je bijela boja s crnim točkama i crtama. Životinje bi imale rogove, a težile bi od 55 do 60 kg, a „prazi“ (ovnovi) od 80 do 100 kg. Ovce većeg okvira s rogovima i tamnijim krznom nazivali su „zelenke“. Imali su ih u „krajevskom“ (Kraljevskom) Brestu i na Učki. Ovce s crnim ušima u krškom zaledju Kopra nazivali su „kolice“.

Od 20. svibnja (povratak s ispaše u zapadnoj Istri) do 15. kolovoza ovce bi pasli po seoskim pašnjacima („komunela“) oko sela Podgaće. U to bi vrijeme od mlijeka pravili sir. Životinje bi vodili na ispašu rano ujutro, a za vrijeme vrućina nisu pasli. Nakon 15. kolovoza ovce bi vodili na ispašu na Goru, obližnji planinski pašnjak na Čičariji, gdje je selo Podgaće (kao i sva ostala sela na Čičariji) imalo zajednički pašnjak. Ovce nakon 15. kolovoza nisu više muzli. Stanovnici Lanišća ljeti bi na Gori pasli i krave.

Ivan i Ana Mejak imali su petnaestero djece. Na početku bi sva djeca i odrasli pomagali na gospodarstvu, a za vrijeme „transhumance“ (sezonske ispaše) obitelj je bila podijeljena na pastirski dio i na ostale koji su radili kod kuće. Nakon Drugog svjetskog rata uvjeti za preživljavanje na Čičariji poče-

¹ Kraljevski Brest ali Brest pod Učko je bil del avstrijske hiše Habsburžanov, Brest nad Buzetom pa je bil v Beneški republiki (Serenissimi). Še danes čakavskim prebivalcem SV dela Istre zahodno od Učke pravijo »Krajevci« (Kraljevci), ker so do 19. st. spadali v avstrijsko cesarstvo, ne v Beneško republiko. Kajkavcem, ki so živeli zahodneje, v Beneški republiki, so rekli in jim še danes rečejo »Bazgoni«. Po letu 1797 (ukinitve Beneške republike) je celotni Istri do prve svetovne vojne vladala Avstrija, le med letoma 1805 in 1813 je bila pod francosko oblastjo.

¹ Kraljevski Brest ili Brest ispod Učke bio je dio Habsburške monarhije, a Brest iznad Buzeta Mletačke Republike (Serenissimi). Još i danas čakavske stanovnike SI dijela Istre zapadno od Učke nazivaju „Krajevci“ (Kraljevci) jer su do 19. stoljeća pripadali Austrijskom Carstvu. Kajkavce koji su živjeli zapadnije u Mletačkoj Republici nazivali su, a i danas ih nazivaju, Bazgoni. Nakon pada Mletačke Republike 1797. godine sve do Prvog svjetskog rata cijela Istra dolazi pod austrijsku vlast, osim između 1805. i 1813. godine kada dolazi pod kratkotrajnu francusku vlast.

Slika 60, 61: Grgo Mejak in jagnje istrske pramenke leta 1967. Desno Grgo Mejak pred domačo hišo v Podgačah danes. (fotografija je last družine Mejak)

Slike 60, 61: Grgo Mejak i janje pasmine „istarska pramenka“ 1967. godine; g. Mejak ispred kuće u Podgačama danas (desno) (fotografija je u vlasništvu obitelji Mejak)

sestre so se začeli odseljovati, ker doma zanje ni bilo več kruha. V letih 1947 in 1948 so se v Avstralijo odselili bratje Toni, Anton in Joža. V 60. in 70. letih so se po svetu razkropili še drugi, zadnji so se odselili po zadnji sezonski paši leta 1975. V Podgačah je na Lukanovi kmetiji ostal samo Grgo z družino.

To je značilna zgodba istrskega podeželja, prostora, ki je doživel uničujoče odseljavanje, praznjenje vasi in opuščanje kmetovanja. Ljudje iz Čičarije, tudi Lukanovi, so videli, da preživetje na stari način

li su se pogoršavati. Prva braća i sestre su odelila jer na gospodarstvu više nije bilo kruha za sve. Godine 1947. i 1948. u Australiju su odelila braća Toni, Anton i Joža. Šezdesetih i sedamdesetih godina odelili su i drugi, a posljednji su odelili nakon posljednje sezonske ispaše 1975. godine. U Podgačama je tako na Lukanovom gospodarstvu ostao samo Grgo s obitelji.

To je tipična priča istarskog sela, prostora koji je doživio uništavajuće iseljavanje, praznjenje sela i napuštanje poljoprivrede.

Slika 62: Trije Mejakovi starejši bratje so leta 1948 odšli v Avstralijo. Istega leta se je rodil mlajši brat Grgo, današnji gospodar na kmetiji. Fotografija je nastala leta 2000, dobrih petdeset let po odhodu v svet. Starejša fotografija spredaj je iz leta 1950, takoj po imigraciji v Avstralijo. (fotografija je last družine Mejak)

Slika 62: Trojica Mejakove starije braće odselila je 1948. u Australiju. Iste se godine rodio mlađi brat Grgo, danas vlasnik gospodarstva. Fotografija je nastala 2000. godine, dobrih pedeset godina nakon odlaska u svijet. Starija fotografija je iz 1950. godine, koja je nastala nakon odlaska u Australiju. (fotografija je u vlasništvu obitelji Mejak)

v novonastalih okoliščinah ne bo mogoče. Z govedom in ovcami niso mogli več preživljati številne družine, drugih možnosti za zaslužek ni bilo. Razselili so se po vsem svetu, posledica pa so prazne, propadajoče vasi, opustitev kmetijske rabe in zemljišče, prepuščeno naravnim procesom zaraščanja. Občina Lanišče je izrazit primer vsega navedenega.

Zgodba Lukanove kmetije je na srečo nekoliko lepša, saj so nadaljevali kmetovanje. Ovčerejo so postopoma opustili in se posvetili govedoreji in pridelavi mleka. Istrsko govedo so v nekaj generacijah z osemenjevanjem spremenili v sivo pasmo, primerno za mleko (t. i. »matafonke«). Kot večja kmetija so obdelovali in še danes ob-

Seljaci sa Čičarije, također Lukanovi, predvidjeli su da bavljenje stočarstvom na stari način u novonastalim okolnostima neće biti moguće. Goveda i ovce više nisu mogle prehranjivati brojne obitelji, a drugih mogućnosti za zaradu nije bilo. Raselili su se po cijelom svijetu, a rezultat su prazna sela koja propadaju, napuštanje poljoprivrede i zemljišta prepuštena prirodnim procesima zarastanja. Općina Lanišče izrazit je primjer svega navedenoga.

Priča Lukanova gospodarstva na sreću je nešto bolja jer su nastavili s poljoprivredom. Uzgoj ovaca postupno su napustili te se posvetili uzgoju goveda i proizvodnji mlijeka. Istarsko govedo u nekoliko su generacija osjemenjivanjem pretopili u sivu pasminu

Slika 63: Mejakova (Lukanova) čreda istrskega goveda na paši v dolini pod vasjo septembra 2012

Slika 63: Mejakovo (Lukanovo) stado istarskoga goveda na ispaši u dolini ispod sela, rujna 2012.

delujejo velike površine, lastne in najete. To jih postavlja v vlogo borcev proti propadanju in zaraščanju podeželskega prostora.

Leta 2007 se je Grgo Mejak v dogovoru in po pogodbi z Agencijo za ruralni razvoj Istre (AZRRI) odločil za pašno rejo istrskega goveda. Tako se je ta plemenita žival vrnila v svoje nekdanje domovanje, na pašnikih v dolini pri Podgačah pa danes lahko občudujemo več kot štiridesetglavo čredo istrskega goveda.

za mlijeko (tzv. „matafonke). Kao jedno od većih seoskih gospodarstava, i danas obrađuju vlastite, a i unajmljene, poljoprivredne površine. To ih stavlja u ulogu boraca protiv degradacije i zarastanja seoskog prostora.

Gospodin Grgo Mejak je 2007. godine sklopio ugovor s Agencijom za ruralni razvoj Istre (AZRRI) o pašnom uzgoju istarskoga goveda. Tako se ova plemenita životinja vratila u svoju prvobitnu sredinu i danas možemo uživati u pogledu na stado od četrdeset grla istarskoga goveda na pašnjaci u dolini pri Podgačama.

Vrsarski Čiči

V zahodno Istru so na polnomadsko sezonsko pašo hodili pastirji iz većine vasi v Čičariji. V blizino Limskega kanala oziroma Vrsarja je hodila prezimovat tudi družina Šverko iz vasi Prapoće. Naš sogovornik, Boris Šverko iz Vrsarja, je povedal, da so predniki sprva hodili v Vrsar z ovcami in plaćevali najemnino za pašo na zemljišču in stavbo, kjer so živeli in sirili mleko. Sogovornikov nono (dedek) se je v Vrsar preselil leta 1924, za časa Italije, pozneje je tudi kupil hišo v mestu. Med letoma 1948 in 1950 so se v izpraznjeni Vrsar preselile še mnoge druge čiške družine. Številni so hiše in zemljišće v Čičariji zamenjali za nepremićnine v Vrsarju. Mnoge družine so se preselile v celoti, nekatere pa samo deloma in so v Čičariji še naprej živeli njihovi sorodniki. Zelo verjetno so se tako Čiči selili tudi v druga obalna mesta, ne samo v Vrsar. V mestu Vrsar je izpred vojne ostalo samo 7 ali 8 družin. Poleg Čičev so se v Vrsar priseljevali še prebivalci iz srednje Istre in Dalmatinci, ki so prav tako menjali nepremićnine v rodnom kraju za tiste v Vrsarju. Šverkovi in druge družine so nadaljevali rejo ovc tudi v povojnem času, še leta 1958 so imeli približno 80 ovc istrijank. Po vojni so se v okolici Vrsarja pasli vsaj štirje ćapi (tropi) ovc, većinom a čiški, eden ali dva pa sta bila v lasti domaćih Italijanov (družina Bazzara). Dalmatinci so v Vrsar pripeljali koze, ki jih takrat v Istri skoraj ni bilo već.

Vrsarani Čiči

Na polunomadsku sezonsku ispašu u zapadnu Istru dolazili bi pastiri iz većine sela na Čičariji. U blizini Limskog kanala, odnosno Vrsara, provodila bi zimu i obitelj Šverko iz sela Prapoće. Sugovornik, gospodin Boris Šverko iz Vrsara, isprićao nam je da su njegovi preci najprije vodili ovce u Vrsar i plaćali najamninu za ispašu i zgradu gdje bi živjeli i proizvodili sir. Godine 1924., za vrijeme Italije, sugovornikov „nono“ (djed) preselio se u Vrsar gdje je kasnije kupio i kuću. U godinama 1948.–1950. u prazan se Vrsar preselilo dosta obitelji s Čičarije. Brojni su kuće i zemljišta na Čičariji zamijenili za nekretnine u Vrsaru. Odselile su cijele obitelji, dok su neki rođaci ostali živjeti na Čičariji. Vrlo vjerovatno, Čiči su tada selili i u druge obalne gradove, ne samo u Vrsar. U gradu Vrsaru je tako ostalo tek 7 ili 8 predratnih obitelji. Osim iz Čičarije, u Vrsar su se doseljavali iz srednje Istre i Dalmatinci koji su također zamijenili nekretnine u rodnom kraju za one u Vrsaru. Obitelj Šverko i ostale obitelji nastavili su s uzgojem ovaca također poslije rata. Još 1958. godine imali su oko 80 ovaca istrijanki. U okolici Vrsara su se nakon rata pasla barem ćetiri „ćapa“ (stada) ovaca, većim dijelom ćička, a jedno ili dva stada od domaćih Talijana (obitelj Bazzara). S Dalmatincima bi došle i koze koje su iz Istre do tada skoro nestale.

Kaj je istrskemu kmetu pomenil osel

»I, kaj je pomenil osel istrskemu kmetu? Ko si imel za peljati žito v mal'n, si ga ,hitil' (vrgel) oslu na hrbet. Če ne, si ga nesel sam na rami ...« je na vprašanje odgovoril Franko, kmet iz okolice Kopra. Posebnost Istre so bili paolani – mestni kmetje. Družine, ki so se ukvarjale s kmetijstvom, so domovale v mestu. Tako je imela skoraj vsaka mestna hišica v pritličju tudi »štalco« za osla. Ti kmetje so se vsak dan podajali na pot do svojih posesti, ki so bile od mesta oddaljene tudi več kilometrov. In ob njih je svoje korake drobil osel. Ta skromna in neverjetno vzdržljiva žival je bila transportno sredstvo za vse – za delovne pripomočke in za pridelke, ki so jih nosili v mesto. Pogosto je tovoril tudi utrujenega gospodarja. Na bolj oddaljenih posestih, kjer so v času večjih del ljudje tudi prespali, so si postavili poljske hišice – kažete. V njih je bil ob družini vedno prostor tudi za osla. Je pa res, da so bili istrski osli večinoma večji od teh, ki jih poznamo danes. Verjetno so bili križani z velikimi italijanskimi pasmami; nekatere od njih so bile skoraj tako velike kot konji. Pogosto so bili črni ali temno (čokoladno) rjavi. Temu opisu ustreza danes zaščiten, avtohton istrski osel – tovar, ki je v plečih visok vsaj 130 cm, po navadi črne barve, z belim gobčkom in »očali« ter belo progo na trebuhu. Vsako leto jih lahko občudujemo na razstavi v Svetvinčentu blizu Vodnjana pri Pulju. Ta žival, ki spremlja človeka že tisočletja, bo zagotovo spet dobila svoje mesto na naših poteh ...

Što je značio magarac istarskom seljaku?

»I, kaj je pomenil osel istrskemu kmetu? Ko si imel za peljati žito v mal'n, si ga „hitil“ oslu na hrbet. Če ne, si ga nesel sam na rami...“, na pitanje je odgovorio Franko, seljak iz okolice Kopra. Posebnost Istre bili su „paolani“ – gradski seljaci. Obitelji su se bavile poljoprivredom, a živjele bi u gradu. Tako bi skoro svaka kuća imala u prizemlju i „štalco“ za magarca. Svaki dan bi ovi seljaci odlazili do svojih posjeda, udaljenih i više kilometara od grada. S njima bi išli i magarci. Ova skromna i nevjerojatno izdržljiva životinja bila je transportno sredstvo za sve – za poljoprivredno oruđe koje su trebali pri radu i za poljoprivredne proizvode koje bi prodavali u gradu. Često bi nosila i umornoga gospodara. Na udaljenijim posjedima gdje bi za vrijeme većih poljoprivrednih poslova seljaci također prespavali, podigli bi poljske kućice – „kažete“. U njima bi osim obitelji bilo mjesta i za magarca. Istina je da su istarski magarci bili veći od ovih koje znamo danas. Najvjerojatnije su bili križani s velikim talijanskim pasminama od kojih su neke bile velike kao konji. Često su bili crni ili tamno (čokoladno) smeđi. Upravo ovom opisu odgovara danas zaštićeni, autohtoni istarski magarac – „tovar“ koji je u plećima visok barem 130 cm, obično je crne boje s bijelom njuškicom i bijelim „naočalama“ te bijelom prugom po trbuhu. Svake godine ih možemo vidjeti na izložbi u Svetvinčentu blizu Vodnjana kod Pule. Ova životinja koja prati čovjeka već tisućljećima sigurno će dobiti svoje mjesto na našim putovima...

Tonkov osel s Srmina. Pripovedoval je Ivan Sinčić iz Bertokov

Družina Sinčić se je na grič Srmin pri Bertokih iz Prapoč pri Lanišču (Čičarija) priselila po drugi svetovni vojni, leta 1959. Najprej sta na Srmin prišla oče in najstarejši sin Ivan. Naselila sta se na zapuščeni kmetiji, ki jo je oče kupil, in jo pripravljala za prihod preostale družine. Mati in mlajša dva otroka so z nonotom in nono ostali v Prapočah. Na Srmin so se priselili šele leta 1962, po smrti none. Že v Prapočah je bil pri hiši velik osel čokoladne barve, ki je neštokrat prepotoval pot iz Čičarije do Srmina. Na lesenem vozu so prevažali kmečke pridelke, drva pa tudi skromno pohištvo v novi dom. Osel je dobro poznal pot. Najstarejši sin Ivan ga je pogosto tudi zajezdil. Ker je bil osel velik, se je nanj običajno povzpел s primerneга zidu. Včasih pa je bilo oslu dodatnega tovora dovolj in je Ivana kar preko glave »skipal« (razložil) na tla ...

Priseljenci na Srminu so se navadili istrskega kmetovanja. Tedaj je bilo veliko povpraševanja po zelenjavi in tudi Tonkovi so se poleg vinogradništva lotili še pridelovanja zelenjave. Osel je bil za vsa dela pri hiši. Rabili so ga tudi za obdelovanje zemlje v vinogradih z malim plugom. Predvsem pa je vozil zelenjavo (paradižnik) na odkupno postajo zadruga v Bertoke. In tu je nastala težava. V Čičariji pa tudi na Srminu ni bilo asfalta, na poti do Bertokov pa je bilo treba prečkati glavno cesto iz Bivja proti Koprju. Osel se je pred asfaltom vsakič ustavil, si ga pozorno ogledal in ovohal, nato pa ga kljub prigovarjanju previdno in počasi, s trdimi

Tonkov magarac iz Srmina, pričao nam je Sinčić Ivan iz Bertoka

Obitelj Sinčić doselila je na brdo Srmin pri Bertokima iz sela Prapoč pri Lanišču na Čičariji nakon Drugog svjetskog rata (1959. godine). Najprije su na Srmin doselili otac i najstariji sin Ivan. Uselili su u zapuštenu kuću koju je otac kupio da bi je pripremili za dolazak ostalih članova obitelji. Majka i dvoje mlađe djece ostalo je s „nonotom“ (djedom) i „nonom“ (bakom) u Prapočama. Na Srmin su doselili nakon bakine smrti 1962. godine. Već u Prapočama imali su velikog magarca čokoladne boje koji je bezbroj puta prevalio put od Čičarije do Srmina. Drvenim kolima prevozio bi poljoprivredne proizvode, drva, a i skromni namještaj u novi dom. Magarac je dobro znao put. Najstariji sin Ivan često bi ga i jahao. Budući da je magarac bio velik, Ivan bi se popeo na zid da ga zajaše. Ponekad bi magarcu bilo dosta dodatnog tereta te bi Ivana „skipal“ (bacio) preko glave na pod...

Na Srminu su doseljenici preuzeli istarski način bavljenja poljoprivredom. Tada je bila velika potražnja za povrćem pa su se Tonkovi osim vinogradarstvom bavili i proizvodnjom povrća. Magarac bi obavljao sve poslove na gospodarstvu. Osim prijevoza koristili bi ga za obrađivanje zemlje malim plugom u vinogradu. Prenosio bi povrće (rajčicu) na otkupnu postaju zadruga u mjesto Bertoki. I ovdje bi počeli problemi. U Čičariji, a i na Srminu, nije bilo asfalta. Do Bertoka je trebalo prijeći glavnu cestu iz Bivja prema Koprju. Magarac bi se ispred asfalta svaki put zaustavio, pažljivo ga promatrao

koraki prečkal. Nekega dne pa je nekdo po sredi asfalta narisal belo črto! Osel črte kljub prigovarjanju in drugim oblikam »prepričevanja« ni hotel prestopiti. Nazadnje se je odločil in jo preskočil, zaboji s paradižniki pa so se razleteli po cesti!

Osel je bil na Tonkovi kmetiji na Srminu še kakšnih 20 let. Nazadnje ga je oče zamenjal za manjšega konjiča. Spomin pa je ostal ...

i njuškao, a nakon toga ga unatoč nago-
varanju pažljivo i polako, tvrdim koracima
prešao. A onda, jednog dana, netko je po
sredini asfalta nacrtao bijelu crtu! Magarac
crtu, unatoč nagovaranju i drugim oblicima
uvjeravanja, nije htio prijeći. Naposljetku se
odlučio i crtu preskočio! Sanduci s rajčica-
ma razletjeli su se po cesti.

Magarac je bio na Tonkovom seoskom
gospodarstvu na Srminu još nekih 20 go-
dina. Naposljetku ga je otac zamijenio za
manjeg konja, ali sjećanje je ostalo...

*Slika 64: Skupina
otrok z mušo in
žrebetom (žrebe
ima lesen komat,
muša ostalo
opremo), Pomjan
(Boris Orel, 1950)*

*Slika 64: Grupa
djece s „mušo“
(magarcem)
i ždrjebetom
(ždrijebe ima
drveni ham,
magarac ostalu
opremu), Pomjan
(Boris Orel, 1950.)*

Spomenik tinjanskemu oslu

Kraj Tinjan je staro naselje približno 8 km zahodno od Pazina, na preходу iz srednje v zahodno Istro. Zaradi izpostavljene strateške lege so mestece že zgodaj utrdili in obzidali. V novem veku (od 17. st. naprej) so začeli hiše zidati tudi zunaj obzidja. V eni izmed hiš severno od obzidja je ohranjen vodnjak, na njegovem grlu je latinski napis QVEMADMODVM DESIDERAT CERVUS AD FONTES AQUARUM ITA DESIDERAT ANIMA MEA AD TE DEUS (slov. Tako kot jelen hrepeni po izviri vode, tako moja duša hrepeni po Tebi, moj Bog). Nad napisom je upodobljen osel, ki hodi, z dvignjeno prednjo nogo. Osla so po ustnem izročilu vklesali na vodnjak zato, ker je pred gradnjo vodnjaka vozil vodo za oskrbu družine. Lastnik hiše je Ivan Banko, sezidana pa je bila po delih v 18. in 19. stoletju. Z reliefom osla na vodnjaku je povezana naslednja zgodba.

Tinjanski kmet je imel osla, s katerim je vsak dan za potrebe gospodinjstva vozil vodo iz dober kilometer oddaljenega nižje ležečega izvira na pobočju Drage (nekdanja struga Pazinčice, ko je še tekla do morja). Vsako jutro ob zori, ko je osel zarigal, je kmet vstal, pripravil voz in vpregel osla. Skupaj sta se odpeljala proti izviru Piščet. Kmet je na vozičku po navadi še dremal in oslu zaupal vodenje po poti do izvira. Osel je voziček po strmem pobočju spretno pripeljal do izvira. Med potjo si je vedno privoščil jesenovo listje z vej ali cvetno glavico možine.

Spomenik tinjanskom magarcu

Mjesto Tinjan staro je naselje koje je udaljeno približno 8 kilometra od Pazina, na prijelazu iz srednje u zapadnu Istru. Zbog strateškog i izloženog položaja gradić su već rano obzidali. Od 17. stoljeća nadalje kuće su počeli graditi i izvan zidina. U jednoj od ovih kuća sjeverno od zidina nalazi se bunar na čijem je grlu latinski natpis QVEMADMODVM DESIDERAT CERVUS AD FONTES AQUARUM ITA DESIDERAT ANIMA MEA AD TE DEUS (hrv. „Kao što jelen žudi za izvorima vode, tako moja duša žudi za Tobom, moj Bože“). Iznad natpisa uobličen je magarac u hodu s dignutom prednjom nogom. Magarca bi prema usmenoj predaji uklesali na bunar jer je prenosio vodu za opskrbu obitelji prije izgradnje bunara. Vlasnik kuće je gospodin Ivan Benko, a sagrađena je u 18. i 19. stoljeću. Uz relief magarca na bunaru veže se sljedeća priča.

Tinjanski seljak imao je magarca koji bi svaki dan prenosio vodu za potrebe domaćinstva iz kilometar udaljenog izvora na obroncima Drage (nekadašnja struga Pazinčice kada je još tekla prema moru). U zoru, kada bi magarac zanjakao, seljak bi svako jutro ustao, pripremio kola i magarca upregnuo. Zajedno bi išli prema izvoru Piščet. Seljak bi obično na kolima drijemao jer je magarac znao put do izvora. Magarac bi svaki put spretno doveo gospodara do izvora uz strmu padinu, a usput bi si priuštio jasenovo lišće ili cvijetne grane kotrljana.

Ljeti bi kao nagradu za rad dobio naručje pokošene trave, a zimi sijeno. Ako

Poleti je kot nagrado za delo dobil naročje pokošene trave, pozimi seno. Če nagrade ni bilo (osel pa jo je pričakoval), je prišla na plano njegova prirodna trma. Dokler ni dobil zasluženega obroka, se ni premaknil z mesta. Če mu ga gospodar ni prinesel, je imel veliko dela s prepričevanjem živali, naj odpelje voz domov, pomagal ni niti tepež. Medtem ko je osel jedel, je kmet lesen sod napolnil z izvirske vodo. Navkreber je gospodar hodil ob vozu in pridni živali v največji strmini pomagal, saj tovor ni bil lahek in se je osel z njim mučil. Nikoli pa ni popustil in je bil po svoji trmi znan v vseh zaselkih in vaseh okrog Tinjana; zaradi tega ga je cenil tudi gospodar. Ko je osel od starosti omagal, je kmet v hiši zgradil vodnjak. Iz spoštovanja do živali je dal na vodnjakovo grlo, izdelano iz masivnega kamna v baročnem slogu, vklesati osla; s tem je ovekovečil spomin nanj.

nagradu nije dobio, a magarac bi je očekivao, pokazao bi svoju prirodenu tvrdoglavost. Ne bi se pomaknuo s mjesta dok ne bi dobio svoj obrok. Ako mu ga gospodar ne bi donio, imao bi puno posla s naganjanjem životinje da odveze kola kući, a pomogle ne bi ni batine. Dok je magarac jeo, seljak bi napunio drvenu bačvu izvorskom vodom. Uzbrdo je gospodar hodao uz kola i marljivoj životinji pomagao u najvećoj strmini jer teret nije bio lagan te bi se magarac s njime mučio. Ali nikada ne bi popustio te je po svojoj tvrdoglavosti bio poznat u svim zaselcima i selima oko Tinjana, a iz istog ga je razloga cijenio i gospodar. Nakon što je zbog starosti magarac posustajao, gospodar je u kući sagradio bunar. Iz poštovanja prema magarcu gospodar je na grlo bunara, izrađenog u baroknom stilu od masivnog kamena, dao uklesati magarca te je time ovjekovječio uspomenu na njega.

Še nekaj o kozjereji

Nobenega dvoma ni, da je koza zelo koristna domača žival, ki daje izvrstno mleko in meso. Včasih je veljala za »kravo revežev«, saj preživi ob skromni prehrani. Tekne ji zelo različna krma, še posebej rada objeda drevje, grmovje in vršičke. Zaradi tega so v preteklosti z zakonskimi določili omejevali ali celo prepovedali njeno rejo.

Nekoliko riječi o uzgoju koza

Nema sumnje da je koza vrlo korisna domaća životinja koja daje izvrsno mlijeko i meso. Nekada su je nazivali „kravom siromaha“ jer može preživjeti unatoč skromnoj ishrani. Voli različitu hranu, posebno voli glodati drveće, grmlje i vrhove. Zbog toga su u prošlosti zakonskim odredbama ograničavali ili čak zabranjivali njen uzgoj.

§ 1.

Reja koz v Istri prepovedana je ne samo posestnikom, ampak tudi onim, ki nimajo posestva, izimši primerljive posebnega gosposkega dovoljenja označene v tej postavi.

Brezizjemno je pa prepovedano, da se koze iz drugih dežel gonijo v Istro na pašo.

Postava o reji in paši koz iz leta 1884, ki je bila sprejeta za Avstrijsko-ilirsko primorje (vir: Razvoj pasem domačih živali v Sloveniji, Šalehar)

V pogovorih z vaščani smo ugotovili, da so koze redili predvsem na kmetijah, kjer so imeli premalo zemljišča za rejo drugih živali. Koze ali samo eno kozo so redili, da so imeli pri hiši vsaj mleko. Majhno število koz je tudi posledica dejstva, da je bila kozjereja še do nedavnega prepovedana živinorejska panoga.

Največ koz je bilo v Istri. Najbolj razširjena je bila bela koza. Imela je velike roge in veliko vime, ki je pri nekaterih živalih segalo tudi do tal. Najboljše koze naj bi dale tudi 4 l mleka na dan. Pasli so jih ob ograjah, zidovih, največkrat privezane na »štrik«, da lastniku ne bi povzročale preglavic.

Zakon o uzgoju i ispaši koza iz 1884. godine koji su potvrdili za Avstrijsko-ilirsko primorje (izvor: Razvoj pasmina domačih životinja u Sloveniji, Šalehar)

U razgovorima sa seljacima ustanovili smo da su koze uzgajali na seoskim gospodarstvima gdje bi imali premalo zemljišta za uzgoj drugih životinja. Koze ili samo jednu kozo uzgajali bi kako bi imali barem mlijeko. Tako malom broju koza svakako je doprinijela i činjenica da je uzgoj koza do nedavno bila zabranjena grana stočarstva.

Najviše koza bilo je u Istri. Najrasprostranjenija je bila bijela koza koja je imala velike rogove i vime koje je kod nekih životinja sezalo do poda. Najbolje koze davale bi i do 4 litre mlijeka na dan. Pasli bi ih uz ograde i zidove, najviše puta privezane na „štrik“ da ne rade nepravilno.

*Slika 65: Koza s
torbo ali boršo
(da mladič
ne sesa).
(Boris Orel, 1949)*

*Slika 59: Koza
s torbom ili
boršom (da
mladunac ne
može sisati)
(Boris Orel, 1949.)*

4. Kaj smo se naučili od svojih prednikov

Ta knjižica je napisana z ljubeznijo. Z ljubeznijo do naših prednikov in do rodov, ki prihajajo. Njim bomo zapustili, kar smo od prednikov prejeli.

To je lepa, slikovita, zdrava, bogata in posebna pokrajina. Skozi tisočletja je nastajala pod rokami naših prednikov, ki so za skromne njivice in košenine ped za pedjo čistili kamenje iz zemlje. Ko gledamo številne suhozide in »grublje« – kupe zloženega kamenja po naši pokrajini ter majhne njivice na dnu vrtač, se sprašujemo, kako so to zmogli. Suhozidi so se sčasoma zarasli. Rešeljka, šipek, glog, leska, lipa, češnja ... Tudi na košenini so pogosto pustili hrast ali lipo, za senco med košnjo. Skozi desetletja so iz njih zrasla mogočna drevesa. Košenine ali senožeti so pogosto pokosili le enkrat na leto. Včasih je bilo premalo sena zaradi spomladanske suše, drugič je bila poletna suša zelo zgodnja in otava (druga košnja) ni več zrasla, ali pa vreme v deževnem juniju ni dovolilo košnje ... Zato so senožeti običajno pozno kosili, pogosto šele v juliju. To seno ni imelo več take krmne vrednosti, kot če bi bilo pokošeno bolj zgodaj spomladi. Zato pa so v tem času odcvetele številne travniške cvetice in je dozorelo njihovo seme. Vir hrane za metulje, razne žužke in druge živali.

In kaj smo poleg tega še dobili, kar moramo ohranjati in predati naprej?

To so trdoživost, iznajdljivost, podjetnost in vztrajnost rodov pred nami, ki so znali in

4. Što smo naučili od svojih predaka

Ova je knjižica napisana s ljubavlju - prema našim precima i ljubavlju za buduće naraštaje. Njima ćemo ostaviti ono što smo od predaka preuzeli.

To je lijepa, slikovita, zdrava, bogata i posebna pokrajina. Kroz tisućljeća je nastajala pod rukama naših predaka koji su mukotrpnim radom otimali kršu komadiće obradivih površina. Promatrajući brojne suhozide i „grublje“ – hrpe složenog kamenja diljem pokrajine, i male njive na dnu vrtača zapitaš se kako im je to uspjealo? Suhozide je s vremenom prerasla rešeljka, šipak, glog, ljeska, lipa, trešnja... na livadama su također ostavili pojedini hrast ili lipu, da bi se imali gdje skloniti od vrućine za vrijeme košnje. Kroz desetljeća je naraslo silno drveće. Livade su često kosili samo jedanput godišnje. Ponekad je bilo premalo sijena zbog proljetne suše, opet drugi put je ljetna suša počela vrlo rano i otava (druga košnja) nije narasla ili to vrijeme u kišovitom lipnju nije dopuštalo... zato bi livade obično kosili kasnije, često i u srpnju. Takvo sijeno nije više imalo toliku hranidbenu vrijednost kao ono koje bi bilo pokošeno ranije u proljeće. Ali zato je u to vrijeme ocvalo i dozrijelo sjeme brojnih travnih biljki – izvor hrane za leptire, razne kukce i ostale životinje.

I što smo još dobili, a što moramo čuvati i predati sljedećim naraštajima?

To je žilavost, snalažljivost, poduzetnost i ustrajnost naših predaka koji su znali i mo-

zmogli preživeti v tako skromnih razmerah, da si jih danes komaj lahko predstavljamo. Preživeti številno družino na skromni kraški ali istrski kmetiji, na nekaj hektarjih zemlje, z nekaj »repi« v hlevu in nekaj majhnimi, suši izpostavljenimi njivicami? Danes se nam zdi to nemogoče. Pa je očitno bilo, saj so tako živeli še naši stari starši. Morda nam danes primanjkuje prav teh lastnosti in srčnosti, da se spopademo s težavami, ki jih doživljamo v našem času.

To je znanje, kako gospodariti s skromno zemljo, da bo rodila in ohranjala svojo rodovitnost. Iz opisov, kako so uporabljali travnike in pašnike za košnjo in pašo, se lahko marsikaj naučimo tudi za današnji in prihodnji čas.

To je sodelovanje – izjemno dragoceno sporočilo, da se da s skupnimi močmi rešiti, česar sami ne zmoremo. Prav vsakoletne dolge poti ovčarjev s čredami od gora do morske obale nam dajejo misliti, da je sodelovanje za skupno in svojo korist prava pot. To je tudi sporočilo zgodb o vaških črednikih, o košnji skupnih travnikov, o skupnem vzdrževanju »komunel«, vaških poti.

To je radoživost – znati se pošaliti, nasmejati, tudi v težkih časih kakšno »ušpičiti«. To je sporočilo spominov na pastirske igrice, »rabutanje«, druženje starih in mladih ob vsakodnevnih opravilih, na paši, pri kalu ...

Naši predniki večinoma niso imeli uradne izobrazbe, so pa naredili šolo življenja. Preživeti pomeni prilagajati se, vztrajati in znati se dogovarjati. Vse to so sporočila, ki jih ne bi smeli pozabiti.

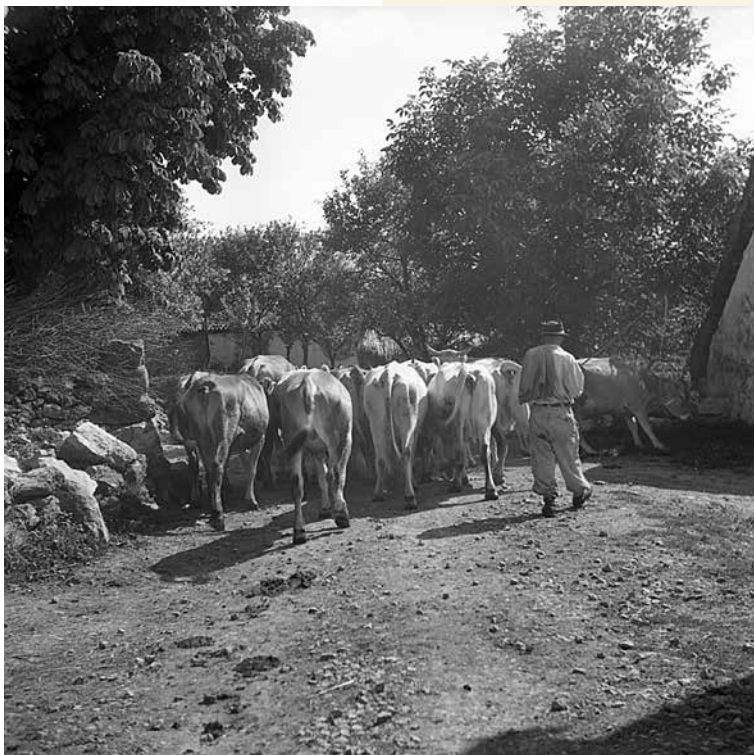
gli preživjeti u tako skromnim uvjetima koje danas teško možemo i zamisliti. Prehraniti brojnu obitelj na skromnoj krškoj ili istarskoj zemlji, na nekoliko hektara zemlje, s nekoliko „repova“ u štali i na malim, suši izloženim njivama? Danas nam se to čini nemogućim. Ali očitno je bilo moguće jer su tako živjeli i naši djedovi i bake. Možda nam danas nedostaje upravo takva sposobnost i hrabrost da se suočimo s problemima s kojima se suočavamo u današnje vrijeme.

To je znanje o tome kako gospodariti skromnom zemljom da bi ona bila i ostala plodna. Iz opisa korištenja travnjaka i pašnjaka košnjom i ispašom možemo štošta naučiti.

To je sudjelovanje – iznimno dragocjena poruka o tome kako zajedničkim snagama riješiti nešto što sam ne možeš. Upravo nas duga i naporna putovanja ovčara sa stadima između brda i obale potiču na razmišljanje kako je sudjelovanje u zajedničku i vlastitu korist pravi put. To je i poruka priča o seoskim pastirima, o košnji zajedničkih travnjaka, o zajedničkom održavanju „komunela“ i seoskih putova.

To je volja za životom – znati se našaliti, nasmijati, napraviti kakvu nepodopštinu i u teškim vremenima. To je poruka uspomena na pastirske igre, „rabutanje“, druženje starih i mladih za vrijeme svakodnevnih poslova, na ispaši, pojilištu...

Naši preci uglavnom nisu imali škole, naobrazbe. Ali prošli su školu života. Preživjeti znači prilagoditi se, ustrajati i znati se dogovoriti. Sve to su poruke koje ne smiju pasti u zaborav.

*Slika 66: »Kravar«
(pastir) žene
krave na pašo,
Obrov. (Boris
Orel, 1955)*

*Slika 60: „Kravar“
(pastir) vodi
kravu na ispašu,
Obrov (Boris
Orel, 1955.)*

Naj nam in našim potomcem ostanejo znanje, izkušnje in spomini na pašo, pašništvo in življenje na vasi, čeprav pastir s svojo čredo odhaja po svoji poti.

Nama i našim potomcima neka ostanu znanje, iskustva i sjećanja o ispaši i životu na selu, iako pastir sa svojim stadom odlazi svojim putem.

Zahvale

- ✧ Zahvaljujemo se vsem, ki so nas sprejeli, nam pripovedovali o pašništvu in delili z nami spomine na dogodke iz preteklosti.

Na Krasu in senožeškem območju:

Ivan Ceglar, Ljuba Štoka,
Ivanka Sanabor, Jože Novak,
Lea Žiberna, Milka Furlan, Irma Furlan,
Igor Sanabor, Franc Magajna,
Milan Širca, Skok Albina, Jože Meden,
Danilo Suša, Milan Širca,
Andrej Muha, Helena Plešnar,
Emil Švara, Anton Babič, Danilo Suban,
Stojan Skok, Jablanšček Karol,
Bogdan Cotič, Marija Volčič,
Kristina Mihalič, Anika Meden,
Boris Čok

V Brkinih in Bistriški kotlini:

Aldo Škerjanc, Anton Štefančič,
Marjan Ivan Stopar, Stanislav Prosen,
Janko Iskra, Anton Urbančič,
Vincenc Primc, Kastelic Franc,
Alojz Tomažič, Anton Mavrič,
Lovrenc Cek, Jože Dekleva,
Jože Jursinovič, Rudi Dimic

V Pivški in Postojnski kotlini:

Franc Žužek, Sonja Horvat,
Drago Penko, Janko Milharčič,
Viktor Premrl, Jože Posega, Ivan Širca,
Ema in Albin Natlačen, Ludvik Košmrl,
Ivan Boštjančič, Andrej Sedmak,
Kristina Volk

Zahvale

- ✧ Zahvaljujemo svima koji su nas primili, pričali nam o ispaši i podijelili s nama sjećanja na događaje iz prošlosti.

Na Krasu i senožeškom području:

Ivan Ceglar, Ljuba Štoka,
Ivanka Sanabor, Jože Novak,
Lea Žiberna, Milka Furlan, Irma Furlan,
Igor Sanabor, Franc Magajna,
Milan Širca, Skok Albina, Jože Meden,
Danilo Suša, Milan Širca,
Andrej Muha, Helena Plešnar,
Emil Švara, Anton Babič, Danilo Suban,
Stojan Skok, Jablanšček Karol,
Bogdan Cotič, Marija Volčič,
Kristina Mihalič, Anika Meden,
Boris Čok

Na području Brkina i Bistričke kotline:

Aldo Škerjanc, Anton Štefančič,
Marjan Ivan Stopar, Stanislav Prosen,
Janko Iskra, Anton Urbančič,
Vincenc Primc, Kastelic Franc,
Alojz Tomažič, Anton Mavrič,
Lovrenc Cek, Jože Dekleva,
Jože Jursinovič, Rudi Dimic

U Pivškoj i Postojnskoj kotlini:

Franc Žužek, Sonja Horvat,
Drago Penko, Janko Milharčič,
Viktor Premrl, Jože Posega, Ivan Širca,
Ema in Albin Natlačen, Ludvik Košmrl,
Ivan Boštjančič, Andrej Sedmak,
Kristina Volk

V Istri s Čičarijo:

Kvirin Grego, Roman Bažec,
Elvir Pucer, Valter Kodarin,
Emilio Antonio Ferran, Stanko Ferran,
Silvan Radin, Bruno Franca,
Avgust Danilo Pucer, Roman Marsetič,
Ivan Markučič, Franko Muženič,
Aleš Stepan, Rudi Tončinič,
Grgo Mejak, Aldo Blažević,
Boris Šverko, Mario Bazzara.

✱ Zahvaljujemo se Slovenskemu
etnografskemu muzeju iz Ljubljane
za dovoljenje za objavo fotografij iz
njihovega arhiva.

U Istri s Čićarijom:

Kvirin Grego, Roman Bažec,
Elvir Pucer, Valter Kodarin,
Emilio Antonio Ferran, Stanko Ferran,
Silvan Radin, Bruno Franca,
Avgust Danilo Pucer, Roman Marsetič,
Ivan Markučič, Franko Muženič,
Aleš Stepan, Rudi Tončinič,
Grgo Mejak, Aldo Blažević,
Boris Šverko, Mario Bazzara.

✱ Zahvaljujemo Slovenskom
etnografskom muzeju iz Ljubljane na
fotografijama.

Viri:

- Barać Z., Bedrica L., Čačić M., Dražić M., Dadić M., Ernoić M., Fury M., Horvath Š., Ivanković A., Janječić Z., Jeremić J., Kezić N., Marković D., Mioč B., Ozimec R., Petanjek D., Poljak F., Prpić Z., Sindičić M., 2011, Zelena knjiga izvornih pasmina Hrvatske, Ministarstvo zaštite okoliša i prirode, Zagreb
- Bertoša M., 2005. Stočarski sukobi u XVI stoljeću. Franina i Jurina: Istarski kalendar za 2006. godinu, Buzet, str. 117-121.
- Brajković D., Caput P., Kovač M., Lazar P., Cotoman M., Meden A., Nikola S., Perkovac Ž., Pjanić S., Rudan D., Štifanić A., Štifanić E., Žubčić D. 1999. Monografija o istarskom govedu. Savez uzgajivača istarskog goveda. Višnjan.
- Caput, P., Ivanković A., Mioč B., 2010. Očuvanje biološke raznolikosti u stočarstvu. Hrvatska mljekarska udruga. Zagreb.
- Culiberg M., Fister P.,...,1999, KRAS Pokrajina - življenje – ljudje, Založba ZRC SAZU Ljubljana
- Čuk A., 2006, Postojna na prelomu stoletij, Občina Postojna, str. 263, 301, 321
- Ivetac J., 1999. Drske krađe volova. Istarska Danica 2000. Istarsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda. Pazin, str. 200-203.
- Mioč B., Prpić Z., Barać Z., Vnućec I. 2012. Istarska ovca hrvatska izvorna pasmina. Hrvatski savez uzgajivača ovaca i koza. Zagreb.
- Panjek A., 2006. Človek, zemlja, kamen in burja. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče.
- Penko A. 2007. Naše korenine, Sledovi davnine na obrobju pivškega, Galerija 2, Vrhnika
- Renčelj S., 1999, Kraška kuhinja, Kmečki glas, Ljubljana
- Smerdel I. 1989. Ovčarstvo na Pivki; transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali trije „ovčarji“. Koper, založba Lipa.

- Šalehar A. 2012. Razvoj pasem domačih živali v Sloveniji: prvotne, izgubljene, pretopljene pasme. Domžale, Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko.
- Tončič S., 1979. Spomenik tovaru na cisterni u Tinjanu. Istarska Danica 1980. Istarsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda, Pazin, str. 181-184.
- Valenčič V., Od zadružne mlekarne do mlekarske in poljedelske industrije, Trgovsko podjetje kmetijskih pridelkov in izdelkov »Zadružnik« Ilirska Bistrica.
- Vidrih T. 2005. Pašnik najboljše za živali, zemljo in ljudi. Slovenj Gradec, Kmetijska založba
- Volarič S., Bric V. 2012. Razstava sivo-rjavega goveda. Dolenja vas, 02.06.2012. Katalog, Društvo živinorejcev občine Postojna in Pivka. .
- The Times, 1988, Atlas svetovne zgodovine, Cankarjeva založba, Ljubljana
- <http://zgs.zrc-sazu.si/Teletekst/03042000/tabid/317/Default.aspx>
- <http://tinjan.hr/o-opcini-tinjan/tinjan/> Općina Tinjan, Tinjan,
- <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-V24LCOS5/>

Kazalo

Pregled sadržaja

1. UVOD	3
2. KRATEK SPREHOD SKOZI ZGODOVINO	6
KRATKA ŠETNJA KROZ POVIJEST	
3. PAŠNIŠTVO V 20. STOLETJU	9
ISPAŠA U 20. STOLJEĆU	
3.1. KRAS IN SENOŽEŠKO OBMOČJE.....	12
KRAS I SENOŽEŠKO PODRUČJE	
3.2. BRKINI IN BISTRišKA KOTLINA	37
BRKINI I BISTRİČKA KOTLINA	
3.3. PIVŠKA IN POSTOJNSKA KOTLINA	61
PIVŠKA I POSTOJNSKA KOTLINA	
3.4. ISTRA S ČIČARIJO.....	81
ISTRA S ČIČARIJOM	
4. KAJ SMO SE NAUČILI OD SVOJIH PREDNIKOV	119
ŠTO SMO NAUČILI OD SVOJIH PREDAKA	
ZAHVALE	122
VIRI	124

Projekt APRO »Čezmejna pobuda za zaščito in revitalizacijo biološke raznovrstnosti okolja z rejo avtohtonih pasem« delno financira Evropska unija v okviru Operativnega programa IPA Slovenija - Hrvaška 2007 – 2013.

Projekt APRO Prekogranična inicijativa za zaščito i revitalizaciju biološke raznolikosti okoliša korištenjem autohtonih pasmina djelomično financira Europska unija u okviru Operativnog programa IPA Slovenija–Hrvatska 2007.–2013.

Spletni naslov: www.azrri.hr

Vodilni partner:

AZRRI - Agencija za ruralni razvoj Istre d.o.o.
Šetalište Pazinske gimnazije 1, 52000 Pazin
Tel.: 00385 52 619 610, fax.: 00385 52 616 610
www.azrri.hr, info@azrri.hr

Projektjni partnerji:

KGZS – Kmetijsko gozdarski zavod Nova Gorica
Pri Hrastu 18, 5000 Nova Gorica
Tel.: 00386(0)5 3351 200, fax.: 00386(0) 3351 260
www.kmetijskizavod-ng.si, ime.priimek@go.kgzs.si

Istarska županija
Upravni odjel za poljoprivredu, šumarstvo, lovstvo,
Ribarstvo i vodoprivredu
Šetalište Pazinske gimnazije 1, 52 000 Pazin
Tel.:00385 (0)52 452-473, fax: 00385 (0)52 452-474
www.istra-istria.hr, poljoprivreda@istra-istria.hr

Univerza v Ljubljani, Veterinarska fakulteta
Gerbičeva 60, 1000 Ljubljana
Tel.: 00386 (0)1 4779 100
www.vf.uni-lj.si, dekanat@vf.uni-lj.si